

BIBLIOTECA CENTRALA
UNIVERSITARA
București

Cota

~~1204312~~

Inventar

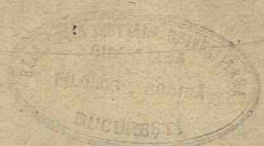
~~791612~~

376.
UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE LITERE ȘI FILOSOFIE

FILOGIA ROMANICĂ *M*

OVID DENSUSIANU

LIMBA ROMÂNĂ ÎN SECOLUL AL XVI-lea
LEXICUL *Ceas*

Pentru biblioteca Seminarului de Filologie
romanică.

R. F. Vorliciu

459-DB, 16'

D32 4

1932 - 1933

*Script of Dec. BCU
21/23/96*

Manuscript Document

1698

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota 7.20.4.3/2
Inventar 7.9.6.12

421/94

11

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" București
Cota 80600

82535

VERIFICAT 1967

Resumat de Alexandru Vasiliu

Str.Viitorului,79.

B.C.U. "Carol I" Bucuresti

C791612

18 XI, 1932.

Cu toate că s'au stabilit unele norme în ceea ce privește repartizarea particularităților lingvistice, vedem abateri în legătură cu un capitol din istoria limbii române, anume lexicul. Sînt unii care derivă spre lexic o parte din morfologie, derivațiunea. Domnul Rosetti, în Limba română în secolul al XVI-lea, se ocupă la vocabular de forme derivate cu prefixe și sufixe și de cuvinte compuse.

È prilejul să observăm dacă sistemul acesta este de recomandat. Prin vocabular se înțelege întregul material lingvistic al unei limbi. O pre-

poziție de, o conjuncție și, aparțin vocabularului. Un dicționar le înregistrează. Deci, prin vocabular, am putea înțelege toate formele aparținând unei limbi. S'au făcut însă deosebiri după cum o parte din particularități se referă la fonetică, morfologie, sintaxă și în sfârșit, la lexic. Ceea ce este al derivațiunii, cu sufixe, prefixe sau cuvinte compuse, atinge o particularitate morfologică. Că un cuvânt care dă loc la derivațiune sau compunere își schimbă sensul, da; însă, acesta nu e un motiv ca să-l trecem la vocabular.

Lexicul, propriu-zis, urmărește cuvintele din punctul de vedere special al originii, ca semanticism, ca circulație geografică. Dacă un cuvânt prezintă interes din alt punct de vedere, de sigur că aparține cercetării lexicale.

Mă voi limita numai la anumite fapte, lăsând la o parte ceea ce este al derivațiunii. Întrebarea este: cum vom face expunerea noastră asupra

particularităților lexicale ? Un sistem, uneori justificat, este al ordinei alfabetice, mai ales cînd este vorba de un număr restrîns de forme. Cînd ne găsim în fața unei mulțimi de cuvinte, înșirarea alfabetică are ceva mecanic.

Altă orientare este aceea a procedărei din punct de vedere al originii cuvintelor. Acesta este un criteriu mai viu decît cel dintîi, dar mai interesant este să vedem cum un cuvînt a evoluat, ca sens, dela origine. Ceea ce atinge semantica, este o derivare a cercetărei din punct de vedere al originii. Pînă cînd cineva nu cunoaște originea unui cuvînt, nu poate să-l urmărească din punct de vedere semantic. De aceea, semantica a fost o parte a lingvisticii, întîrziată. Punctul de vedere semantic primează asupra celui genetic. Originea interesează și ea; este însă, relativ, mai puțin interesantă decît transformările de înțeles.

Mai este un criteriu, cel geografic. Cum au circulat cuvintele pe o întindere mai mare sau

mai redusă ? Aici întîlnim multe dificultăți.

Dacă ne-am propune să studiem lexicul din punct de vedere geografic, ar trebui să ajungem la stabiliri precise. Cutare cuvînt era cunoscut pe întregul teritoriu, în secolul al XVI-lea, altul era limitat. Trebuie să avem indicațiuni sigure. Cîte texte din secolul al XVI-lea pot fi bine localizate ? Materialul din secolul al XVI-lea la noi, ca și acel din alte limbi romanice dintr'o epocă mai veche, este foarte diferit și foarte inegal: avem unele texte a căror proveniență ne este indicată, altele -și cele mai multe- nu ne-au dat decît indicațiuni aproximative și nu le putem localiza decît cu aproximație. Și atunci, din punct de vedere geografic, nu avem posibilitatea, pentru mai multe cuvinte, să știm în ce regiuni circulau și deasemeni, nu cunoaștem regiunile în care să putem spune precis că numai anumite forme circulau.

Dealtminteri, și cînd am studiat fonetica, am

relevat această dificultate; chiar dacă un text poartă alături de dată un nume de localitate unde se spune că a fost scris, nu este nici o dovadă că particularitățile din acel document sau din acel text religios, sînt cu siguranță proprii regiunii care ne este dată în text. Se poate foarte bine ca acela care a tradus textul sau l-a copiat, să fi fost din altă regiune și întîmplător numai să se fi găsit în localitatea indicată în document și să fi strecurat particularități proprii graiului din altă regiune.

Numai o posibilitate poate să existe, anume atunci cînd dintr'un ținut avem la îndemîină cît mai multe texte, care toate ne indică același cuvînt. Dacă vedem că în mai multe texte găsim persistentă în apariția unui cuvînt, asemenea apariție repetată în textele din regiune, ne indică și ne autoriză să credem că într'adevăr, cuvîntul aparține acelei regiuni și că în secolul al XVI-lea, formele acelea erau caracteristice.

Dacă ne găsim însă, în fața unui material redus dintr'o regiune, este foarte greu să urmărim lexicul din punctul de vedere al circulațiunii.

În expunerea noastră vom pleca dela punctul de vedere semantic. Vom lua cuvintele după cum apar în secolul al XVI-lea, comparate cu echivalentele lor de astăzi. Vom avea o imagine a gamei semantice pe care, pe de o parte, cuvintele au urmat-o pînă în secolul al XVI-lea și în același timp, pe de altă parte, din acea epocă pînă astăzi. Firește, vom urma și sistemul alfabetic însă, alfabetic pe grupuri, nu în total. Vom distinge, după semantism, forme care se grupează într'o categorie și le vom aranja apoi alfabetic.

În primul rînd avem de amintit cuvîntul ajur. În secolul al XVI-lea, după cum se poate constata dintr'un pasaj din Psaltirea lui Coresi, înțelesul lui era mai extins decît cel de astăzi, în sensul că era echivalent cu noțiunea de "post"

"Plecă cu ajun sufletul meu", adică: "(Dumnezeu) a supus cu post sufletul meu". În altă parte, tot la Coresi, în Cazania I-ia, se spune: "post sau a-jun". Este semnificativă această asociere și se vede că de atunci începuse să se piardă înțelesul mai extins al lui ajun în concurență cu slavul post. Când Coresi spunea "post sau ajun", înseamnă că esita în întrebuintărea acestor forme și asemenea esitare arată concurența între două forme dintre care totdeauna, mai curînd sau mai tîrziu, una ajungea să se impună.

În secolul al XVI-lea găsim forma ajun și cu semnificația generală de "postesc". Această semnificație, de "a posti", se mai păstrează pînă astăzi sub forma a ajuna. Dictionarul Academiei romîne relevă întrebuintărea și astăzi, în unele regiuni, a formei ajun cu înțelesul de "post". Mai tîrziu a început să-și piardă această semnificație primitivă, pentru că dacă zicem "ajunul Bobotezei" sau "ajunul Crăciunului" nu ni se mai deșteaptă numai de-

cît înțelesul adevărat de "post" ,ci accepțiunea actuală este de "zi premergătoare unei sărbători".Astăzi s'a extins mai mult acest înțeles,ajun însemnînd "zi premergătoare unui termen oarecare",indiferent dacă este o sărbătoare sau nu.Se poate spune astfel: "am plecat în ajun". Vedeți,cum dela ideea de "a posti" s'a ajuns la ideea de "zi premergătoare unei sărbători" și apoi la ideea de "zi care precede un termen dat".E interesantă evoluția acestei forme din punct de vedere semantic.

A apăra apare,în secolul al XVI-lea,cu sensul de "a opri".Iată un exemplu din Codicele Voronețean,din care reiese acest sens:"Nece uru să nu apăre cum să nu-i slujască",nici unu să nu oprească să nu slujească.In toată literatura veche a apăra apare cu acest sens și dialectal mai poate fi constatat și astăzi.Semnificația este explicabilă,alături de aceea care s'a fixat.Propriu-zis,a apăra a însemnat la origi-

ne "a inconjura de anumite precauțiuni o acțiune!"
 "a pune ceva la adăpost de anumite întâmplări".
 Noțiunea de "a apăra" s'a dezvoltat de aici ușor.

A bănui apare, relativ, rar. În Psaltirea Hurmuzachi apare cu un sens depărtat de cel de astăzi. Într'un pasaj la Coresi întâlnim: "eu scîrbesc" (eu sufer), iar în Psaltirea Hurmuzachi: "eu bănu-esc". Cum s'ar putea explica sensul din Psaltirea Hurmuzachi ? Plecînd dela etimologia cuvîntului (ungurescul banní), trebuie să admitem că și în romînește verbul a însemnat altceva. În ungurește are sensul de "a-i părea cuiva rău". În Ardeal și în vechea romînească găsim același sens. Cum s'a ajuns la semnificația actuală ? Părerea de rău e o stare sufletească și ne putem închipui că "eu bănu-esc", după ce a însemnat "îmi pare rău de un lucru" a ajuns să însemne "mi-e sufletul chinuit din cauza aceasta". Am avea astfel tranziția spre ceea ce apare în Psaltirea Hurmuzachi; "eu sînt chinuit, sînt scîrbit". Dar sensul de astăzi cum

s'ar explica ? Aici faza semantică e mai îndepărtată. Forma transitivă trebuie să presupunem că a fost mai târzie. Întîi a fost înțelesul de "bănuiesc că s'a întîmplat ceva"; mai ales în împrejurări de îngrijorare, de necaz. Odată ce s'a zis "bănuiesc că s'a întîmplat ceva", s'a putut ajunge la noțiunea mai extinsă, adică de presupunere nu numai pentru un lucru care chinuește sufletul, ci pentru orice lucru ce s'ar putea întîmpla. După ce a bănui a primit această sferă semantică mai mare - de orice presupunere - atunci, ca transitiv, s'a putut să se zică "îl bănuiesc pe cineva". Într'adevăr, procesul semantic e cam complicat.

Un alt cuvînt care are un înțeles deosebit în secolul al XVI-lea este bazaconie sau bezaconie, cuvînt de proveniență slavică, compus din beză, "fără" și zakon, "lege". Aici avem de a face cu traducerea cuvîntului slav prin elementele lui și s'a ajuns astfel la expresia fără-de-lege și derivatul fără-leguire. Acestea sînt forme care au cir-

culat în secolul al XVI-lea, pătrunzînd bine în limbă. Astăzi nu ne mai dăm sama că atunci spunem fără-de-lege, avem de a face cu un calc morfologic și semantic după slavă.

Bazaconie era întrebuițat alături de fără-lege, absolut cu același înțeles. Constatăm deci, o îmbogățire a vocabularului. Dacă e să urmărim mai departe acest cuvînt, observăm un proces semantic semnificativ. De la noțiunea de fără-lege s'a ajuns la ceea ce înțelegem astăzi prin bazaconie. Explicația este, relativ, ușoară. Românul asuprit a zis: "a venit și bezaconia aceasta, împilarea aceasta"; "nu mă surprinde că a venit și nelegiuirea aceasta", mai ales dacă ținem samă de fatalismul oriental dublat de oarecare umor. Bazaconie a început să însemne un lucru neașteptat, ceva care surprinde. Astăzi nu mai are nimic din semnificația de mai înainte.

Cuvîntul beznă îl găsim în secolul al XVI-lea în texte religioase, în care apare foarte des în-

trebuițat. Dacă urmărim Psaltirea Scheiană sau alte texte religioase, vom vedea că întâlnim cuvîntul beznă corespunzător slavicultui bezdno, "fără fund". Si într'adevăr, în Psaltirea Scheiană forma slavică e tradusă prin fără fund sau fără funduri. De obicei cuvîntul acesta compus se întrebuițează în sens religios, cîn este vorba de iad sau de pedeapsa pe care cineva o va primi în întunecimea lumii de dincolo.

Prin urmare, cuvîntul slavicult a apărut tradus în elementele lui componente, cum ați văzut în Psaltirea Scheiană. Alte ori apare însă și forma slavă adaptată la limba noastră. La Coresi este de relevat un pasaj în care o formă apare alături de cealaltă. De pildă: "întru fără fundul beznei aruncă omul"; aici sînt redade ambele forme: cea slavicultă și cea romînă, care este echivalentul formei slavice. Dealtminteri, "fără fundul" este ceva cu totul artificial; nu putem crede că a circulat această formă în limba curentă.

Traducătorii au căutat să redea cuvîntul slav, traducîndu-l prin cuvinte care circulau în limba noastră. Este un fel de atitudine care pare că vine din pornirea de a analiza cuvintele slave. Aceasta se făcea de către acei care aveau deosebite predispoziții pentru asemenea cercetări analitice și s'a întîmplat ca pentru forma slavică să se facă analiza, descompunînd-o în elementele ei, care au fost traduse în romînește printr'un termen pe care nu-l putem admite că ar fi fost cunoscut limbii curente.

Dacă forma slavă apare redată prin "fără fund" sau prin forma beznă, de fapt avem de a face cu un sens mai apropiat de cel din slavă, pentru că termenul era întrebuintat vorbindu-se de haos, de adîncimile iadului. Sensul s'a limitat cînd a fost vorba de o anumită întunecime, a nopții, de pildă. Dacă ar fi să găsim un echivalent pentru forma din secolul al XVI-lea, am avea neologismul abis, care redă destul de bine sensul formei vechi.

25 XI, 1932.

O formă de proveniență ungurească ce dă loc la observațiuni de semantism este a birui. În Pa-lia dela Orăștie găsim expresiunea: "pămîntul îl veți birui". Sensul e deosebit de cel de astăzi, bi-ru însemnînd aici "a stăpîni". Și în alte texte apare cu același înțeles. În acord cu etimologia ungurească -birni-, cum ne reprezentăm procesul semantic în urma căruia cuvîntul s'a fixat cu înțelesul de astăzi ? În Dicționarul Academiei, Domnul S. Pușcariu spune că trebuie să plecăm dela sensul de căuta printr'un mijloc sau altul a face o sforțare pentru a înfăptui ceva, pentru a ajunge în stă-

pînirea unui lucru. De aici s'a ajuns la sensul de "a învinge", iar semnificația din vechea romînească ar fi derivată din aceasta din urmă. Dicționarul Academiei presupune deci, că sensul de "a stăpîni" a derivat din sensul de "a învinge". Cred că interpretarea este greșită. În limba romînească nu a existat o asemenea filieră semantică, în orice caz, nu așa cum o arată Dicționarul Academiei. Cuvîntul apare cu nuanțări deosebite. Avem și astăzi întrebuintarea lui a birui cu sensul de "a învinge". De pildă: m'a biruit oboseala. În ungurește sensul cel mai vechi e de "a stăpîni o țară". Pasajul din Palia dela Orăștie și întrebuintarea de mai tîrziu a acestor forme ne arată că, de fapt, ne găsim în fața unui unгурism, care a pătruns la noi cu accepțiunile care îi erau proprii în ungurește. Dacă în secolul al XVI-lea avem sensul de "a stăpîni" acesta este un re-

Ov. Densusianu,
Limba romînă în sec. al XVI-lea, Lexicul. Fasc. 2.

791612

flex din ungurește.

Dacă este vorba să explicăm procesul semantic, atunci trebuie să ne referim la limba ungu-rească și să plecăm dela ideea de a avea stăpî-nire asupra cuiva, mai mult în sens material. Ple-cînd dela noțiunea de a stăpîni în sensul ace-
sta, s'a putut desvolta din această noțiune ace-
ea de "a stăpîni pe cineva", "a birui pe cineva".

O altă formă e bolovan, care apare în seco-lul al XVI-lea ca echivalent al formei slavi-ce cu sensul de "idol". Se explică acest înțeles, pentru că idolii vechi erau reprezentați de foarte multe ori printr'o stană de piatră. Gă-sim în Psaltirea Scheiană și aiurea expresia: "se închinau la bolovani", adică: "se închinau la idoli". E greu de precizat dacă în limba cu-rentă din secolul al XVI-lea era întrebuintat cuvîntul bolovan, cu sensul de "idol". Putem pre-supune că a avut această accepțiune într'o re-giune dialectală, însă nu era răspîndit. În Dic-

ționarul Academiei se relevă expresia: "Parcă m'am închinat tot la bolovani, de n'am avut nici un noroc". Este luată din Brașov, cu observațiunea Dlui Pușcariu că poate în această parte ar fi o urmă din forma de care ne ocupăm; bolovan ar fi circulat în regiunea Brașovului cu sensul de "idol". Această expresie ar trebui înțeleasă în sensul următor: parcă m'am închinat la idoli păgâni, de aceea n'am avut noroc. E o mărturie pe care n'am putea pune prea mult preț, pentru că am putea interpreta și altfel: parcă m'am închinat tot la pietre...

În seria cuvintelor începătoare cu litera c vom releva pe a cerca. În vechea românească și astăzi dialectal, înseamnă "a căuta", avînd echivalent pe fr. chercher și reprezentînd pe latinul CIRCARE. Vom stăruî asupra semantismului, rectificînd ceea ce se spune în Dicționarul Academiei. Dl Pușcariu crede că CIRCARE cu înțelesul de "a căuta" a plecat din graiul măsurătorilor

de pământ. La Romani, CIRCARE TERRAM a însemnat întâi "a merge de jur împrejurul unui loc, pentru a-l măsura". Ar fi, astfel, un termen hotar-nic. Aceasta îl face pe Dl Pușcariu să creadă că atunci când întâlnim în textele noastre vechi "a cerca o moșie", am avea o urmă din vechea întrebuințare a lat. CIRCARE. Este o denaturare a procesului semantic adevărat. În epoca latină putem urmări cum CIRCARE se îndrepta spre sensul de "a căuta", care se explică bine din acela de "a merge în jurul unui loc". Astfel avem și expresia: CIRCARE MONTES, "a merge în jurul munților". În latină cuvântul nu era întrebuințat numai în legătură cu măsurătorile de teren. Cu vremea sensul primitiv s'a extins și CIRCARE a însemnat "a trece dintr'un loc în altul". Înțelegem cum, la un moment dat, a evoluat mai departe, ajungând să însemneze "a trece pentru a căuta, pentru a urmări ceva". De asemenea, CIRCITARE -a cerceta- apare fără nici

o nuanțare în sensul hotărniciei de pământ. A însemnat acelaș lucru ca și CIRCARE, "a merge împrejurul unui loc"

Să trecem la o altă formă și anume la chiar, care reprezintă pe latinul CLARUS. În secolul al XVI-lea apare cu sensul lui etimologic. Astfel la Coresi întâlnim: "are a se arăta nouă mai înfrimșetată și mai chiar, (mai limpede, mai luminos). Astăzi s'a fixat la întrebuințarea adverbială: chiar așa, cu toate că se mai păstrează încă cu funcțiune adverbială în expresia: "din chiar senin", adică: "din seninul limpede". Tot așa s'a arătat că în expresia de astăzi "apă chioară", nu este alt sens decât "apă clară", "apă limpede". În această expresie - cuvântul ne mai fiind înțeles - s'a produs alterarea formei chiară în chicără. Adjectivul chiar fiind în concurență cu adjectivul limpede, i-a cedat acestuia terenul și a rămas numai cu funcțiunea adverbială.

Forma a cîștiga și mai ales a se cîștiga <

lat. CASTIGARE, apare în secolul al XVI-lea cu sensul de "a fi preocupat, a avea grijă de ceva". E un proces semantic interesant, care trebuie lămurit. Trebuie să admitem că și astăzi, peste munți, se zice "mă cîștig"; "am grijă de un lucru". Plecînd dela latină, ne reprezentăm procesul semantic în felul următor. CASTIGARE însemna "a mostra", "a dojeni", "a pedepsi". Ca reflexiv, ME CASTIGO, trebuie să ne închipuim că a însemnat "mă mustrez", "mă pedepsesc", "mă chinuesc de a face un lucru". De aici s'a putut ajunge la sensul de a fi mereu urmărit de grija de a îndeplini cutare lucru, lămurindu-ne astfel, sensul din vechea romîneasă. La Ţoresi întîlnim: "Nu vă cîștiga-reți ce veți mîncă". Aceasta este prima fasă. Tre-cînd mai departe, dela "eu mă cîștig, sînt preocu-pat de o grijă" s'a ajuns la ideea de "sînt pre-ocupat de gîndul de a realiza ceva, un cîștig". Ideea de preocupare a evoluat spre aceea de rea-lizarea unui scop, prin faptul că se cîștigă cine-

va cînd ajunge la un beneficiu. S'a zis: "m'am cîştigat pentru cutare lucru" sau "m'am cîştigat cu cutare lucru". Pornind dela ideea de căutare a unor anumite mijloace, s'a putut ușor ajunge la ideea de rezultat final, de cîştig.

Rămîne întrebarea dacă nu s'ar fi păstrat, pînă mai tîrziu, o urmă din sensul latin. În Lexiconul budan întîlnim expresia: "cîştig prunci!". În Dicționarul Academiei se exprimă părerea că s'ar fi zis pe vremea lui P. Maior: "cîştig prunci", adică "pedepsesc prunci". Interpretarea este silită. Expresiunea ar putea fi înțeleasă în sensul de "mă ocup de creșterea pruncilor".

Ciudă apare în secolul al XVI-lea cu înțelesul de "minune", iar derivatul ciudat însemna "minunat". Alături apar și formele ciudeasă și ciudesă. Sînt forme care corespund flexiunii slave; la genitiv, čudo apare sub forma čudese. Trebuie să presupunem că în limba curentă nu s'a zis ciudeasă, aceasta fiind o transmisiune meca-

nică din slavă.

Sensul nu e ușor de explicat la prima vedere. Nu ni-l putem lămuri dacă plețăm numai dela substantiv. Trebuie să luăm în considerațiune adjectivul ciudat. Un om ciudat e un om deosebit de alții, minunat într'un fel. Cine se deosebește de alții, e considerat că nu e un om în toată firea și de multe ori sensul acesta e ușor dus spre o pejorizare. S'a putut spune despre cineva că e un "om ciudat", pentru că are apucături nu numai ciudate, dar în rău deosebite de ale altora. Dacă adjectivul a ajuns să fie pejorizat, putem presupune că această pejorizare s'a putut reflecta și asupra substantivului. Ciudă a primit accepțiunea în acord cu ciudat. S'a zis că un om e ciudat, când e pornit spre rău, are ciudă în el, e cu sufletul plin de ciudă. Nu trebuie să uităm însă, că și întrebuințarea lui ciudă singur a putut să contribuie la această deviere semantică. Atunci când s'a zis: "Nu mi-e ciudă că ai spus cutare lucru", am putea

distinge ceva din sensul primitiv,adică: "nu mă mir că ai spus cutare lucru".O expresiune de felul acesta arată că sensul a dus spre ceva supărător pentru suflet.Și odată ce întâlnim expresiuni de felul acesta: "nu mi-e ciudă că ai spus cutare lucru",atunci s'a putut zice: "mi-e ciudă că te-ai gândit la cutare lucru",adică: "mă mir că te-ai gândit la cutare lucru".In același timp)însă,această mirare produce în sufletul meu un resentiment,și acel resentiment a fost acela care a dus spre fixarea noțiunei de astăzi.

...-

2 XII, 1932.

Cu toate că nu are prea mare importanță , vom insista totuși, asupra semantismului pe care îl presintă forma codru. In secolul al XVI-lea era de multe ori identic cu "munte". Dacă ne referim la originea lui și la semnificația veche, trebuie să ne reprezentăm procesul semantic în felul următor: Plecînd dela latinul QUADRUM (în lat. vulgară QUODRUM) ajungem, prin fonetism normal, la rom. codru. Alții, printre care și G. Mayer, au căutat să-l derive din albanesă. Amintesc cu această ocaziune ceea ce am spus și altă dată. Ori de cîte ori putem explica prin latină o formă din vocabularul nostru, chiar dacă

aceasta se întâlnește cu vreo formă din slavă sau din altă limbă, trebuie să rămînem la etimologia latină și asemănarea cu alte limbi s'o considerăm ca întâmplătoare.

Dacă plecăm dela QUODRUM, sensul primitiv nu a putut să fie decît de "pădure de șes". Numai într'un loc așezat o pădure putea să facă impresia de ceva pătrat. Sensul a stat alături de ceea ce e propriu lui "codru de pîne." Mai tîrziu s'a spus un codru și cînd era vorba de o pădure așezată la o anumită înălțime. Așa ne explicăm de ce în secolul al XVI-lea codrul apare cu sensul identic aceluia de "munte".

Creștinătate apare la Coresi cu sensul de "însușirea sufletească de a fi creștin". Un om fără creștinătate e păgîn. Astăzi nu se mai întâlnește cu această semnificație.

Crunț și verbul a crunța ne prezintă sensul de "însîngerat" și "a însîngera" ca și

dialectal astăzi. Propriu-zis, în secolul al XVI-lea și chiar mai târziu, acesta era înțelesul obișnuit. Din punct de vedere fonetic latinul CRUENTUS a dat în mod normal crunt. Dacă e să ne dăm samă de evoluția de mai târziu a sensului, cred că procesul semantic trebuie să ni-l închipuim astfel: un om crunt a putut să însemne un om "însîngerat", "plin de sînge". Cineva care se înfățișa în felul acesta, nu pentru că ar fi fost victimă, ci pentru că el provoca însîngerarea, a rămas cu numele de "om crunt".

Prin urmare, crunt nu a avut dela început sensul de astăzi: a început să însemne "înfiorător" numai mai târziu, cînd s'a fixat ca formă adjectivală. Și atunci, dela sine, și verbul a se încrunta a urmat același sens și s'a zis despre cineva care "încruntă fruntea", "are figura încruntată", "are suflet rău".

A se cuceri este o formă des întrebuințată în secolul al XVI-lea. Are sensul de "a se ple-

ca", "a se smeri". In literatura veche nu este atestat cu sensul actual "a cuceri o țară". In epoca mai nouă, sub influența fr. conquerir, a ajuns la sensul de astăzi. Plecînd dela latină, trebuie să presupunem că și la noi a existat sensul care pe urmă pe cale neologică a fost reluat.

In latină, CONQUERO, însemna "a căuta să pună mîna pe ceva", nu "a cuceri" propriu-zis; găsim însă și nuanța aceasta. In latina vulgară, CONQUERERE, însemna "a intra în stăpînirea unei țări". Dela sensul de a cuceri prin învingere, putem presupune că în vechea romînească s'a derivat sensul de "a se învinge cineva pe el însuși". "Mă cuceresc", "mă birui", "mă smeresc" în sînsul creștin.

Ușor de explicat astfel, și sensul lui cucernic. Acela care are sufletul plecat și mai ales în sensul că se supune la ceea ce i se impune, care nu se revoltă împotriva a ceea ce este convenit în credința lui, este cucernic.

Cumplit și a cumpli însemnau în secolul al XVI-lea "împlinit" și "a împlini". "Zilele se cumplu", zilele se împlinesc; "a cumplit drumul", a sfârșit, a dus pînă la capăt un drum. În latina vulgară COMPLIRE însemna "a duce pînă la capăt", "a sfârși", "a desăvîrși". Cum s'a ajuns la semnificația de astăzi ? Ce a putut să determine ca forma cumplit să devină calificativul știut, să capete nuanța pejorativă de astăzi ? De sigur că dacă plecăm dela forma adjectivală nu putem să ni-l explicăm, pentru că la forma adjectivală nu putem vedea ușor procesul semantic. A trebuit să se zică mai întîi: "om cumplit de rău", adică "om desăvîrșit de rău", "pînă la ultima margine a răutății". Cumplit a redat aici o noțiune de intensificare. Dela o vreme însă, cum se întîmplă și alte ori, dispăre unul din termeni și cuvîntul care avea rolul de a întări un adjectiv, rămîne el însuși în locul lui cu nuanța pe care amîndouă cuvintele o formau împreună și deci, ceea ce resul-

ta dintr'o asociere, rămîne acum numai în sama primului cuvînt.

E de amintit un element slav ic dihanie, care apare și în limbile sîrbă și bulgară. Provine din slav icul dychanije, însemnînd "suflare", "ce este însuflețit". La Coresi întîlnim pasajul: "Toată dihania să laude Domnul", adică: toată ființa, toată suflarea să laude pe Domnul. În Palia dela Orăștie găsim un sens mai depărtat: "Di-hania ta, care ai scos-o din Eghipet". Aici dihanie are înțelesul de "popor", fiind vorba despre neamul lui Israel. Ceva absolut echivalent pentru pasajul din urmă nu găsim în slavonă. În bulgară și sîrbă cuvîntul apare cu sensul de "animal", "tot ce este însuflețit", apropiat deci, de dihanie de astăzi.

Punînd în legătură forma actuală cu ceea ce este atestat în secolul al XVI-lea, vedem că dela Slavi am primit cuvîntul nuanțat spre sensul de "ființă". Chiar în slavă cuvîntul își limita-

se sensul la "animal", după cum ne arată bulgara. În felul acesta s'a fixat și la noi această formă, care în secolul al XVI-lea apare și cu alte nuanțări. E ceva care nu ne surprinde.

A dobîndi are în secolul al XVI-lea sensul de "a învinge". În Palia dela Orăștie găsim: "l-a dobîndit pre el". Din context reiese că avea înțelesul de "l-a învins". Originea cuvîntului o găsim în slavicul dobyti, cu indicativul prezent dobada, "capăt", "cîștig". Sensul de "a învinge" nu e atestat direct în slavă. E mai mult o ramificare; de la "a cîștiga" s'a ajuns printr'o evoluție semantică la "a învinge", "a cuceri".

Dojană apare la Coresi: "învățătura și dojana ta". Dacă am interpreta pasajul după înțelesul de astăzi, ar fi o explicație falsă. Avem aici, de fapt, un pleonasm. În secolul al XVI-lea dojană însemna "învățătură". De multe ori sinonimele se explică prin obiceiul de a recurge la pleonasme. Alte ori alăturarea se explică prin faptul că una din for-

ajunge să nu mai fie întrebuințată. De aceea dojană nu ar fi tocmai un pleonasm. Ne mai fiind atât de des întrebuințat, s'a pus învățătură și s'a făcut totuși, concesiune formei mai puțin întrebuințate.

În slavă doganati înseamnă "a urmări". Presentul indicativ e dožena. Urmărind pe cineva s'a putut ajunge să se înțeleagă că "îl urmăresc continuu cu vorbele"; "îl mustru". Ceea ce apare la Corezi și la alții, trebuie interpretat în felul următor: o dojană, de multe ori, este ca un fel de sfat mai aspru, dar în orice caz, este ceea ce își pune cineva în gând să-i fie învățătură cuiva. Dela muștrare s'a putut ajunge astfel, la învățătură. Astăzi nu cred să mai apară cu acest sens.

Pentru drac avem foarte dese exemple de un sens pe care nu-l înțelegem ușor. Întâlnim astfel în Psaltiri; "te înconjură dracii tăi". Dacă ne referim la versiunea latină sau slavă, vedem că e

vorba de "vrășmași". Cuvîntul, cu acest sens nu poate fi atribuit limbei curente. În pasajul corespunzător psaltirilor noastre găsim pe sl. vraga, care înseamnă și "drac" și "dușman". În limba română drac n'a însemnat niciodată "dușman" în sensul obișnuit.

Eftin apare foarte des în secolul al XVI-lea cu accepțiunea, care ne surprinde, de "milos" și eftinșug cu sensul de "milă", "generositate". Trebuie să presupunem că semantismul nu e răsărit direct în limba noastră. E o influență streină. Dacă ne raportăm la textele slave vedem că štedr are sensul de "milos", štedrota, de "milă", iar štedriti se traduce prin "a avea milă". Dar în slavă mai avem și altă formă šteděti, corespunzătoare lui štedriti, cu semnificația de "a cruța". Ce s'a întâmplat? Forma aceasta nu a fost bine distinsă și atunci unii au tradus prin "milos" și "a avea milă", alții prin "a cruța" și "cruțător" și alții prin "eftin" și "eftinșug". Noțiunile de "milă", "cruțare" au

fost asociate și în felul acesta ne explicăm ce ne dau textele din secolul al XVI-lea. Eftinsug este o derivare dela ideea de ceea ce este cruțat, ceea ce este mai de luat în samă.

Ajungînd la litera f, vom aminti un cuvînt interesant, al cărui semantism se explică foarte bine. In secolul al XVI-lea fămeaie însemna "toți ai casei". Intr'un pasaj din Cazania lui Coresi întîlnim: "cu muiarea ta și cu toată fămeaia pasă la biserică!" Coresi a înțeles să spună: cu femeia ta și cu toată familia să te duci la biserică. Fămeaie reproduce normal pe latinul FAMILIA. Sensul nu e greu de explicat. Dacă pînă mai tîrziu, fămeaie a însemnat "toți care fac parte dintr'o familie", trebuie să presupunem că din anumite expresiuni s'a derivat sensul de mai tîrziu. Dacă cineva întreba: ce-ți face fămeaia, înțelesul era: ce-ți face familia. Deoarece însă pe lîngă soț femeia reprezenta familia, se înțelegea prin întrebarea de mai sus: ce-ți face femeia. La un moment dat forma

muiare a fost lăsată mai la o parte, cînd fămeaia a început să-și fixeze sensul în această direcțiune. Alături de aceste două cuvinte s'a mai adăugat (afară de lat. soție) o formă de proveniență slavă, nevastă, care propriu-zis, însemna "logodnică" sau "femeie de curînd căsătorită". Dela o vreme a devenit identic cu o parte din înțelesul cuvîntului "femeie".

Giudeț are în vechea romînească trei sensuri: acel de "judecată", de "locul de judecată" și acel de "judecător". În plus avem și semnificația actuală de "împărțire teritorială". În ceea ce privește acumularea de sensuri, nu e ceva propriu semantismului romînesc. În limba latină JUDICIUM însemna în același timp: "judecata", "locul unde se făcea judecata" și "acei care presidau la o judecată". În urmă s'a mai adăugat sensul actual.

9 XII, 1932.

Relevam rîndul trecut un cas de imitațiune semantică în sensul că un cuvînt din secolul al XVI-lea apare cu un înțeles deosebit de cel de astăzi și inexistent chiar atunci, pentru că redă o semnificație pe care o presenta o formă slavă, după care traducătorii noștri au imitat sensul. În textele religioase găsim o altă formă, în acest sens, și anume genunchele cu semnificația de "popor", "neam". Ca să vedem cum e încadrat în frază, recurgem la un pasaj din Psaltirea Scheia-nă: "blagoslovescu-se de el toate gerunchile pămîntului". Nu e posibil să fi circulat cuvîntul cu acest sens. În versiunea slavă cuvîntul cores-

punzător este koltno, care are înțelesul de "genunchi", "trib", "neam", "seminție". Deci dacă în secolul al XVI-lea cuvîntul apare astfel, e o simplă redare mecanică a ceea ce aparține vocabularului slav.

De amintit că în vechea romînească, cuvîntul care derivă din GREVITIA, greață, apare cu sensul care redă destul de bine semnificația primitivă, "greutate". În Codicele Voronețean întîlnim: "cîrma frîngea-se de greața valurilor". Și alte ori apare greață cu acest sens. Înțelesul acestui cuvînt s'a restrîns la semnificația actuală de "ceva care apasă", "ceva care indispuie".

A împărți apare foarte des atestat cu sensul de "a despărți". În Psaltirea Scheiană găsim: "Doamne, nu împărți-te de mere", adică: nu mă părăsi. Un derivat cu prefixul îm- ne deșteaptă alte noțiuni decît aceea exprimată de verbul din vechea romînească. A despărți este expresiv în acest sens. De la o vreme cele două forme găsindu-se în concu-

curență, era natural să cedeze aceea care nu era în acord în totul cu alte serii.

A jelui este iarăși o formă interesantă. Dacă ne referim la psaltiri găsim următorul pasaj: "cum jeluiăște cerbul la izvoarele apelor..." Sensul lui jeluiăște este "a dori". Comparînd celelalte versiuni ale psaltirei vom găsi pe jeluiăște înlocuit cu "doriăște" și "pohtiaște".

În ce legătură stă forma din secolul al XVI-lea cu a jelui de astăzi ? Dl. Tiktin e de părere că s'a produs o confundare de înțeles. Dacă plecăm dela a jelui cu accepțiunea de "a fi trist", acesta corespunde slavicultui žalovati cu sensul corespunzător. În slavă însă, mai era un verb žela-ti cu înțelesul de "a dori". Ce s'a întîmplat ? Amîndouă formele s'au întîlnit și a jelui s'a întrebuițat cu sensul cunoscut și cu acel de "a dori".

A lăsa însemna în vechea romînească "a ierta": "Domnul lăsa-va păcatele tale", înseamnă: Domnul va

ierța păcatele tale. Lăsăciune avea sensul de "ier-tăciune". Astăzi, nu știu dacă lăsa mai este între-buinațat cu acest înțeles. Dacă în secolul al XVI-lea apare cu semnificație deosebită de cea de astăzi, să nu ne închipuim că această semnificație este rezultată din transformări petrecute în limba noastră. În latina vulgară LAXARE primise în e-poca creștină sensul acesta de "a ierța".

Lemn apare foarte des cu sensul de "arbore", "copac", chiar "pom". Semantismul, probabil, nu are nimic de a face cu ceea ce ne dă slava unde drě-vo înseamnă și "lemn" și "arbore". Nu trebuie să admitem că după felul formei slave s'a dat for-mei românești un dublu înțeles. Și în limbile ro-manice găsim ceva echivalent. Chiar în limba la-tină LIGNUM avea afară de sensul caracteristic, și pe acela de "arbore". Și în popor astăzi mai este întrebuinațat cu acest înțeles.

Limbă avea în secolul al XVI-lea sensul de "neam". Când era vorba de neamuri streine se zicea

limbi păgâne. Uneori are un efect comic pentru cine nu cunoaște acest sens, cînd întîlnește de ex., în Psaltirea Scheiană: "Toate limbile să plăseze cu mînule", adică: Toate limbile să bată din palme. Sensul dublu e datorit influenței din slavă unde jezzyka însemna și "limbă" și "popor".

Lînged și lîngoare apar cu un înțeles întrucîtva deosebit de cel de astăzi. Lînged era sinonim cu "bolnav". Fonetismul apare cu g nu cu g. LANGUIDUS a dat normal lînged. Schimbarea lui g în g se datorește altor forme, cum ar fi de exemplu, "lînced".

Lîngoare corespunde latinului LANGOR și avea înțelesul de "boală". Noțiunea exprimată de adjectiv a fost extinsă; lînced e mai mult decît bolnav și nu numai din cauză de boală. În schimb substantivul și-a restrîns noțiunea; cu vremea a desemnat numai un fel de boală, febra tifoidă.

Un semantism interesant îl presintă forma lume. Derivă din latinul LUMEN. În secolul al XVI-lea

păstrează încă semnificația veche de "lumină".

În Psaltirea Scheiană întâlnim: "ferește-mă, Doamne, ca lumea ochiului". La Ispirescu găsim într'un pasaj: "orbecăia ca să descopere o potecă ce s'o ducă la lume". Aici nu avem sensul de "lume", ci de "lumină".

Chiar în secolul al XVI-lea sensul acesta ajunsese să fie rar, pentru că se impunea accepțiunea care e fixată astăzi. Dela o vreme lume a servit să determine noțiunea de MUNDUS. Aceasta se datorește faptului că în vechea slavă cuvântul světz însemna "lumină" și "lume". S'a produs astfel, un calc semantic după slavă, în epoca de bilingvism slavo-român.

Mîndru reprezintă pe slavicul mađrz, care însemna "înțelept". Mîndrețe însemna "înțelepciune". Întrebarea este dacă mîndru a circulat în limba curentă cu acest înțeles. Că la origine a însemnat același lucru ca și în slavă, încontestabil. Cu vremea însă, semnificația a deviat. Evo-

luția semantică e ușor de presupus. Cineva care era mai înzestrat, mai înțelept față de alții și-a manifestat o superioritate. Pentru alții un om mai înțelept a fost socotit ca ridicându-se deasupra nivelului comun. Distincțiunea a fost apoi, deviată în altă direcțiune. Nu numai prin calități de înțelepciune, ci și prin calități fizice a putut cineva să-și manifeste mândria. Mîndru a devenit identic cu "frumos". Lîngă mîndru exista și măreț desemnînd aceeași noțiune. Derivatul măreț a fost expresiunea caracteristică pentru noțiunea pe care o găsim mai tîrziu redată de mîndru. Pentru a exprima ideea aceasta, au mai intervenit și alte clemente de vocabular și anume formele fălos și fudul. Grupîndu-le vedem nuanțări deosebite. Mîndru și măreț nu au ceva pejorativ; fălos și fudul însă, sînt termeni care au ceva supărător.

Dacă aceste două forme care au căpătat un înțeles pejorativ, este explicabil, pentru că elementele streine sînt supuse să primească o umbrire a

sensului lor. Elementele latine, proporțional, sînt mai puțin expuse pejorisărei.

Chiar dacă un cuvînt nu e de origine latină, însă a pătruns în limbă într'o epocă mai veche, e scutit de degenerare. Cuvintelor introduse mai tîrziu li se adaugă ceva antipatic, atingerea cu neamurile streine deșteptînd anumite antipatii.

16 XX, 1932.

Ajungînd la cuvintele începătoare cu litera m, vom releva un element de proveniență latină, mișel în secolul al XVI-lea avea înțelesul de "sărac", "nenorocit". Derivatul cu sufixul -ame, mișelame, însemna "sărăcime". Sensul e în acord cu ceea ce ne dă vocabularul latin. MISELLUM e un derivat din MISER; în latină avea sensul de "sărăcuț", "nenorocit". E de relevat însă, că în vechea romîneasă apare și cu o semnificație specială: mișel era identic cu "lepros", întîlnindu-se cu ceea ce găsim în franceza veche unde mesel avea acelaș sens. Trebuie să presupunem că în latina de mai târziu, MISELLUM

a primit și accepțiunea specială de "lepros".

Cît privește semnificația actuală, ea se explică plecînd dela noțiunea de "sărac". A influențat ideea că cineva de jos, sărac, e privit ca un om cu sufletul pornit spre rău.

Cuvîntul mutare apare destul de des în psaltiri, mai ales în Psaltirea Scheiană. Are sensul de "așezare", "sat", "sălaș". Cine nu urmărește mai de aproape contextul, nu prinde deodată semnificația specială a cuvîntului. Atestarea acestui înțeles e interesantă. Vine să se alătore la ceea ce mai întîlnim și astăzi dialectal. În părțile Rodnei, în partea extremă din nord-estul Ardealului, mutare e o stîină mai mică ce se poate transporta ușor. În Maramureș și în Munții Apuseni apar formele mutătoare și mutătură, amîndouă în legătură cu viața păstorească, ca și cea dintîi, de altfel.

Este aici o urmă prețioasă din vocabularul păstoresc. Își găsește echivalentul în forme analoge, muando în sudul Franței însemnînd "stîină".

Cuvîntul s'a fixat la noi, ca și în sudul Franței, în legătură cu transhumanța. este surprinzător că numai vagi urme s'au păstrat din viața acestui cuvînt. Mai surprinzător e faptul că în aromîină, unde pînă astăzi viața de peregrinare e vie, nu avem nici o urmă de expresiune identică.

Nemernic avea în secolul al XVI-lea accepțiunea de "rătăcitor", "pribeag", "strein". Semantismul presintă oarecare dificultăți. Nu poate fi izolat de verbul "a nimeri". Nu poate fi pus direct în legătură cu slavicul naměrunz, care înseamnă "potrivit" derivat din naměriti, "a măsura", care la rîndul lui derivă din měra, "măsură".

Nimeri la origine însemna "a măsura". Un lucru măsurat e un lucru potrivit. S'a zis, de exemplu: am nimerit, lovind în cutare lucru. Apoi a nimeri s'a întrebuintat cu accepțiuni mai întinse: am nimerit rău, sau am nimerit într'un loc.

Odată ce s'a ajuns la această accepțiune, ne putem explica procesul semantic care a favorizat sen-

sul lui nemernic ; un om umblînd din loc în loc, nimerește undeva. Noțiunea de "călător pribeag" se explică în sensul acesta: procesul semantic a mers mai departe. Cine vine ca un vagabond e privit rău, deșteptînd îndoială.

Trecem la seria formelor care aparțin literei p. În primul rînd e de amintit verbul a păți, care în secolul al XVI-lea apare și cu altă accepțiune decît cel de astăzi. E atestat în textele lui Coresi. Sensul era mult mai extins decît astăzi. Se putea spune astfel: eu pat (paț) foame, eu pat frig.

Peliță e foarte des atestat în secolul al XVI-lea cu sensul de "trup". Într'un pasaj din Psaltirea lui Coresi găsim: "pomenește că peliță sînt", adică: să ții minte că sînt trup, ființă omenească. Astăzi, propriu-zis, sensul acesta nu mai este curent. Se ascunde totuși, într'un derivat.

Dacă în limba veche găsim această întrebuintare, aceasta se datorește faptului că în slavă,

plzta însemna "carne,"trup" și "pieliță". Traducătorii au redat cu un cuvînt românesc ceea ce era unul din înțelesurile formei slave.

Putem presupune, totuși că în limba curentă era întrebuințat cuvîntul cu înțelesul de "trup" ? Dialectal nu este cunoscut cu acest înțeles, dar cînd zicem "drac împelițat", înțelegem, propriu-zis, "drac întrupat". Ar trebui, deci, să presupunem că a existat peliță, în vorbirea curentă, cu sensul de "trup", deoarece avem derivatul acesta. Totuși, e posibil ca expresia "drac împelițat" să fi fost întrebuințată în cercul celor care cunoșteau slava.

A se pipăi înseamnă în secolul al XVI-lea "a se atinge". Astfel găsim la Coresi: "cîți se pipă-iră de îns, mîntuiți fură", adică: cîți se atinseră de el, fură mîntuiți. Cuvîntul e de origine slavă, pipati, însemnînd " a atinge"; ne explicăm astfel sensul pe care îl are cuvîntul nostru în secolul al XVI-lea. Astăzi, a pipăi, are o semnificație care

pleacă tot dela noțiunea de "a atinge".

Pomeană, în secolul al XVI-lea, însemna mai mult decît astăzi și anume, avea sensul de "amintire", "pomenire". Așa găsim la Coresi: "în pomeana de veci", adică: în amintirea de veci. Astăzi sensul s'a restrîns la ceea ce este cunoscut.

O formă interesantă într'un fel, pentru că se îndepărtează de sensul de astăzi, este a rămînea. Intîlnim astfel, expresiuni ca: arămînea de judecată, adică : a pierde un proces sau: ne-au rămas pe noi, adică: ne-au lăsat pe noi fără drept. E o întrebuintare, care nu pare tocmai clară. Intîi, trebuie să presupunem că verbul urmat de de arată începutul procesului semantic. S'a zis; a rămas de judecată, sau cum găsim într'un bocet de Marian : "de tată sînteți rămași". Astfel, rămîn de cineva, de ceva, de tată, de moșie, a însemnat: rămîn la o parte de el, rămîn fără el. Procesul a evoluat mai departe și forma s'a întrebuintat și ca reflexivă: m'a rămas.

A răposa și a se răposa sînt forme curente în secolul al XVI-lea, întrebuintate cu sensul de "a se odihni". Intr'un pasaj din Cazania lui Coresi găsim: "răpaosă, mînîncă și bea". E întru cîtva surprinzător cum verbul, bine păstrat în secolul al XVI-lea, a fost prigonit de concurența slavului a se odihni. Dacă astăzi întrebuintăm formele a se repausa, repaus, să nu ne închipuim că sînt continuarea formei vechi, ci, sînt o reluare, sînt neologisme. A răposa s'a păstrat însă, cu alt sens.

În secolul al XVI-lea mai putem surprinde lupta între cuvîntul latin și cel slav. Intr'un pasaj din Cazania lui Coresi se spune: "dă lor răpaos și odihnă". Coresi a scris cuvîntul vechi, răpaos, și pîrîndu-i-se că nu ar fi tocmai familiar, a adăugat imediat și pe odihnă, ceea ce denotă ascendentul pe care începuse să-l ia, încă din acea epocă, forma slavă față de forma de proveniență latină.

Rod, afară de semnificația actuală, presintă pe aceea mai extinsă de "neam", "seminție". Se zicea astfel: rodul lui Israel.

Rudă deasemeni, nu însemna în secolul al XVI-lea ceea ce este caracteristic sensului de astăzi, adică numai cei uniți prin legături de rudenie, ci însemna "un trib", "un neam întreg". Astfel întâl-
nim: "ruda lui Israel", o expresie foarte curentă în textele vechi care ar fi redată cu un alt termen: seminția lui Israel.

Slava ne dă explicațiunea, pentru că în slavă avem sensul cuvîntului mai extins decît în limba noastră.

20 I, 1933.

Din seria cuvintelor referitoare la r vom mai releva un cuvînt asupra căruia va trebui să insistăm ceva mai mult. Este acel derivat din latinul ROSTRUM. Rost apare curent cu sensul de "gură". Astfel, găsim la Coresi: "deschide-voi rostul meu și se va auzi". Dacă urmărim semantismul, întîlnim unele complicațiuni ce așteaptă să fie lămurite. Cum s'a ajuns anume, la accepțiunea de astăzi ? Trebuie să amintesc că acest cuvînt nu a dispărut; prin multe părți se mai întrebuintează. Intr'o expresiune ca : a spune un lucru pe de rost, înțelesul e: a spune în gură. Dacă e să lămurim expresiunea aceasta, atunci trebuie să admitem că s'a zis: spune un lucru de rost,

adică, din gură. A trebuit să se zică, deasemeni: spune un lucru pre rost - pre avînd funcțiunea lui veche de "prin". La un moment dat s'a ajuns la contaminarea ambelor expresiuni: s'a recurs și la o prepozițiune și la cealaltă, rezultînd expresiunea de astăzi: pe de rost.

Revenind la evoluția lui semantică, trebuie să admitem că din graiul dela țară, în special din cel al țărâncelor, s'a ajuns ca rost să fie nuanțat în sensul a ceea ce este propriu astăzi la războiul de țesut. Rost, la război, e locul gol între ițe. De aici putem presupune că s'a ajuns la expresiunea: a pune rostul pînzei. Există apoi, și un derivat: a rosti pînza.

Dacă țesutul era bine pus la cale, rostul era bine făcut. Dela această accepțiune specială s'a ajuns la accepțiuni mai extinse. Se spune astfel: nu e cu rost, nu e făcut cu rost. Odată ce ideea aceasta s'a fixat bine în limbă, s'a ajuns la semnificațiuni variate: a face un lucru cu rost, nu are nici un rost.

Dacă comparăm acest element latin cu ceea ce este în același sens în vocabular, este interesantă o constatare. În latină se ajunsese la o nuanțare în sensul acelei din limba română. Propriu-zis, *ROSTRUM* însemna "cioc" sau "bot", fiind derivat din *RODERE*, "a roade" și s'a aplicat, în special, animalelor. În latina vulgară a fost într-o măsură înobilat. A început să fie întrebuințat vorbindu-se și despre oameni.

Ajungînd la sensul pe care îl întîlnim în limba română, la un moment dat, s'a produs o concurență cu un alt element latin provenit din *GULAM*, care deasemeni, la început nu a însemnat "gură", ci "gîtlej". În secolul al XVI-lea vedem cum a continuat să subsiste o formă alături de cealaltă. Cu vremea însă, gură este aceea care s'a impus.

Ajungem la formele începătoare cu g. De amintit că sămînță, în secolul al XVI-lea, are sensul care e propriu astăzi lui "seminție", "neam".

Mai mult ne dă prilej să insistăm cuvîntul ca-

re corespunde latinului SALUTARE. Intr'un pasaj la Coresi întâlnim: "nimea pre cale să sărutați". Ne-am închipui că avem aici cuvîntul de astăzi a săruta. Comparînd versiunea latină și cea slavă, vedem că nu este vorba de sărutare, ci de salutare. Ne întrebăm atunci: avem aici o dovadă că latinul SALUTARE, devenit sărutare, și-a păstrat sensul lui primitiv ? Dacă în afară de textele religioase am găsi cuvîntul cu acest sens, am putea să admitem acest lucru, însă deoarece sărutare apare izolat numai în traduceri bisericești, corespunzînd înțelesului lui a saluta, sîntem îndreptățiți să credem că acest cuvînt nu era curent în secolul al XVI-lea cu acest înțeles, ci reda sensul latin indirect.

În versiunea slavă apare forma čelovati și în cea latină SALUTARE. Forma slavă are înțelesul de "a saluta" și pe acela de "a săruta". Traducătorii găsindu-se în fața verbului čelovati, l-au redat prin cuvîntul românesc săruta ca să exprime noțiunea de "a saluta". Nici nu aveau de altfel, la înde-

mîună un cuvînt pentru latinul SALUTARE.

E întru cîtva surprinzător că pentru noțiunea de " a saluta" nu exista un cuvînt special vechi romînesc. Se spunea: i-am spus "bună ziua", i-am dat binețe.

Cuvîntul scriptură este destul de curent în limba veche. Astăzi e păstrat numai pentru a desemna Sfînta Scriptură. Prin scriptură se înțelegea și „felul de a scrie” și „ceea ce era scris”, de exemplu, „o carte”, un „document”. E un cuvînt a cărui dispariție din limba curentă e de regretat.

Ajungem la forma silă. În vechea romînească are un sens care reproduce bine pe cel din slavă, anume pe cel de "putere" și în sensul moral și în cel concret, acesta din urmă, cînd era vorba de armată. Se putea spune: a pornit cu toată sila lui. Vorbindu-se despre armatele îngerilor se zicea: silele lui Dumnezeu.

Cum s'a ajuns la semnificația actuală nu e greu de înțeles. Dacă s'a zis: cu sila vrea să facă un

lucru, a însemnat că se impunea să facă acel lucru. Odată ce cu sila, adică cu puterea exercitată de cineva asupra cuiva, a însemnat un lucru făcut astfel, silă a deviat spre sensul de "a face ceva împotriva cuiva". Dealtfel și în alte forme derivate din silă găsim urme din vechiul înțeles. Silnicie înseamnă ceva care se impune cu forța. Vedem ce curios se îmbină formele silnic și silnicie. Silnic înseamnă că cineva face un lucru în silă; silnicie nu este totdeauna cu sensul lui silnic, ci apare cu semnificația de lucru impus cu puterea altuia.

A silui deasemeni, e un derivat care păstrează bine noțiunea proprie formei slave.

Interesantă în alt sens e forma a socoti. Ca etimologie trebuie să plecăm dela ungurescul szokotálni, care apare și în ruteană sub forma sokotyty. Atît în maghiară cît și în ruteană înțelesul este de "a păzi" și într'adevăr, sensul acesta apare în secolul al XVI-lea, fie în forma ver-

bală, fie în derivate. Întîlnim, de exemplu, la Core-si: "lînged eram și m'ați socotit", adică: bolnav am fost și m'ați îngrijit.

Dacă întîlnim expresiunea păstorească: socot oile sau socotitorul turmei, se vede bine cum sensul din ungurește era cunoscut cuvîntului acesta din vechea romînească. Putem presupune că atunci cînd l-am luat dela Unguri, s'a aplicat la ciobani în sensul că păzesc turma. Păzirea turmei presintă și alte griji, mai ales dacă era vorba de un baci, care să țină socotelile la stîină. Acesta pe lîngă grija turmei, trebuia să aibă grijă și de contabilitate. Prin urmare, în mediul păstoresc sensul a deviat spre acela care e redat de neologismul "a calcula". Odată ce s'a ajuns la acest nou aspect, ne putem explica și derivatele celelalte. O socoteală presupune o operațiune mintală. S'a ajuns astfel la: a socoti un lucru, a-l privi cum se presintă. Cu vremea, a socoti, a ajuns să însemne

"a gîndi", "a cugeta".

Forma soție însemna în limba veche "tovărășie". Un exemplu din Tetravanghelul lui Coresi : "cest om e vameșilor soție și păcătoșilor". Sînt și alte numeroase exemple de acest sens. La origine a fost un derivat abstract, însă dela o vreme a derivat spre ceva concret. S'a putut spune: am plecat cu soția mea, adică, cu tovarășul meu; pe urmă, după ce FAMILIA, sub forma fămeale nu a mai fost întrebuințat, s'a ajuns la o precisare a lui soție și acesta a luat înțelesul de "tovarășe".

Forma spată apare în secolul al XVI-lea cu sensul din alte limbi romanice și din latină, desemnînd anume, „armă”. Astăzi, afară de vagi urme din folclor, spată a dispărut; se păstrează, bine înțeles, termenul cunoscut dela războiul de țesut.

Dacă ne raportăm la cealaltă accepțiune, ne întrebăm: ce legătură este între spată și spate ? Propriu-zis etimologic, spată a însemnat "ceva lat", "o bucată de lemn sau de metal lățit". Ca armă, s'a

înțeles o armă dintr'un metal, ca o lamă.

Înțelegem de ce s'a zis spată și la o parte a corpului omenesc; ceea ce formează o extindere s'a putut denumi astfel. Din latinește am moștenit anumite înțelesuri, însă în ceea ce privește partea corpului, într'o epocă foarte veche i s'a zis spatele, cu forma de plural.

Am impresia că poporul este mai consecvent, mai ales în regiunile unde se păstrează acordul gramatical, nu se spune: mă doare spatele, ci, mă dor spatele. Se mai păstrează anume, sentimentul că aceasta este o formă de plural. S'a întâmplat însă, ca spatele să fie considerat ca un singular și astăzi, cei mai mulți zic: mă doare spatele.

Ajungem la forma a sparge, care în secolul al XVI-lea avea înțelesul de "a risipi". Este foarte des atestat și este în acord cu sensul latinului SPARGERE, care însemna "a împrăștia", "a risipi". Într'un pasaj din Psaltirea Scheiană întâlnim :

" E mesererea mea nu spargu d'înși". Meserere înseamnă "milă. Înțelesul acestui pasaj e următorul: mila mea nu o voi risipi, nu o voi da la o parte de dînșii.

Cuvîntul apare în asocieri care arată și mai extins sensul de "a risipi". De exemplu: "a spart pe dușman" înseamnă "a risipit pe dușman". Uneori se zicea "a sparge o haină", adică "a destrăma o haină". Vedem, prin urmare, că în secolul al XVI-lea, forma aceasta păstrează mai bine sensul de "a risipi", "a desface".

Mai tîrziu, cuvîntul acesta a cedat în fața concurenței formei a risipi, provenit din slavul risipati. Astăzi sensul vechi mai apare la acest cuvînt, la expresiunea: „la spartul tîrgului”, adică la risipitul, la terminarea tîrgului, cînd toată lumea se risipește, plecînd spre casă. Este singura urmă vizibilă din înțelesul mai vechi a formei a sparge.

Strat e o formă pe care o găsim într'un pasaj

din Psaltirea lui Coresi: lau în toate nopți straturi cu lacrimile mele". Sensul este: "ud în fiecare noapte cu lacrimile mele patul". Strat, prin urmare, în vechea românească apare cu sensul de "pat". Aduug că e relativ rar atestat, totuși se vede că a fost mult mai viu decît apare în texte, pentru că pînă astăzi se păstrează într'o expresiune cum este "strat de flori". Nu ne putem închipui forma aceasta decît punînd-o în legătură cu "așternutul", cu ceva întins pe jos ca așternut.

Termenul curent a ajuns să fie pat, atestat și în secolul al XVI-lea alături de strat. Si atunci ne întrebăm: nu este oare posibil ca forma veche să fi fost propriu-zis, strat, care ar fi cuvîntul obișnuit pentru noțiunea de "pat" ? Noțiunea de "pat" este o noțiune care presupune oarecare cultură, pentru că la țară, pînă și astăzi, oamenii dorm pe jos. Desigur că mai curînd sîntem dispuși să admitem că patul primitiv a fost ceea ce se așternea pe jos, de-a-dreptul pe pămînt, și atunci ar fi fost

foarte potrivit să se zică strat.

Trebue să presupunem că patul a pătruns într'o epocă mai târzie, ca o mobilă, la unii unde erau condițiuni mai avantajoase de trai, alături de stratul, de așternutul simplu al țăranului nostru.

Pentru tradiția noastră culturală, este mai natural să presupunem că multă vreme lumea a cunoscut forma strat și la un moment dat, sub influența grecească a pătruns patul ca o ameliorare în ceea ce privește mobilierul strămoșilor noștri.

—°—°—°—°—

27 I, 1933.

Un cuvânt tot de origine latină este a struncina. Are înțelesul de "a sfărîma". Găsim, de exemplu, în Psaltirea lui Coresi: "Tu struncinași capul smeului", adică: tu sfărîmași capul smeului. Ca fonetism diferă de forma de astăzi. Etimologia la care trebuie să ne oprim a fost dată de Dl Candrea. EXTORTIONARE, devenit întâi sturciuna, a ajuns prin metatesă la struciuna și acesta, prin reducerea lui lu aton la i, la strucina. Ca sens nu este nimic de obiectat. Noțiunea de "a suci" a putut duce ușor la noțiunea de "a sdrobi", "a sfărîma".

Forma actuală se explică printr'o contaminare ; trecerea lui t la d, sdruncina, este datorită influenței formelor "a sdrobi", "a sdrumica".

Ajungem la un cuvînt care încă nu a ajuns să fie lămurit sub toate aspectele. Ar fi o întreagă monografie de scris asupra lui.

Urmărind evoluția semantică a cuvîntului țară, vom vedea cîte nuanțări au intervenit. In secolul al XVI-lea țară avea sensul de "pămînt". Se putea spune: a căzut pe țară. Avem deci, bine păstrată o nuanță a lui TERRA. In aromîină este cunoscut, dar și aici a fost minat de "loc".

Dacă țară s'a păstrat la noi pînă tîrziu cu variațiunile semantice pe care le cunoștea latina, rămîne să lămurim alte aspecte, și anume, ale derivatului. Țăranul întrebuiința termenul de țară opus celui de "munte". S'a coborît dela munte la țară. Și astăzi, în limba poporului, țară înseamnă "locul dela șes" în opoziție cu cel din regiunile muntoase. Aceasta este o constatare care își are valoarea ei.

Ajungem să ne explicăm cum și-a luat naștere cuvîntul țăran. În vechea romînească, țăran, însemna "plugar"; "cel dela șes". Ciobanul, de fapt, nu era țăran. Astfel ne explicăm derivatul acesta curent.

Trecem la o altă formă, tot de origine latină, a ucide. La Coresi apare astfel: "își ucidea pieptul". Cineva ar zice că este un nonsens. Explicația e foarte logică. În vechea romînească a ucide nu însemna "a omorî", ci "a bate pe cineva așa încît ar putea să moară". Se putea spune: l-a ucis, dar nu l-a omorît. Și astăzi mai apare prin unele părți cu această semnificație atenuată.

Din latinul VIRIDIA a rezultat varză, însă în secolul al XVI-lea varză și verze nu au sensul specializat de astăzi, ci e generic. De exemplu, în Palia de la Orăștie găsim: "Rodî pămîntul iarbă și verze". Nu se poate înțelege că ar fi rodit pămîntul "iarbă și varză", ci este vorba în general despre vegetație.

Cuvîntul voevod însemna deseori în limba secolu-

lui al XVI-lea "căpetenia unei armate", nu numai decît "domn". Aceasta era în acord cu semnificațiunea cuvîntului din slavă.

În legătură cu războiul stă un alt cuvînt: voinic. În slavă voinic însemna "luptător", "războinic". Cei care luptau fiind oameni sdraveni, voinici, cu timpul s'a fixat sensul în această direcțiune.

Ajungem la a doua serie de forme mai bogată, care ne dă aspectul lexical din secolul al XVI-lea, din punct de vedere al elementelor caracteristice atunci, forme neexistente astăzi, sau dacă le mai întîlnim, apar în regiuni cu totul izolate.

În această categorie intră un număr destul de mare de forme de proveniență slavă, ungară și de alte proveniențe. Este natural ca vocabularul din secolul al XVI-lea să se presinte cu acest aspect, pentru că avem de a face cu texte locale, fie din nord, fie din sud și ceea ce este provincial se manifestă mai mult ca forme caracteristice decît ca particularități de natură morfologică.

Alături de multe cuvinte de origine streină, vom avea prilejul să constatăm latinisme foarte interesante. Era, în secolul al XVI-lea o bogăție de vocabular, care a fost înlăturată datorită concurenței elementelor streine.

În primul rînd avem de amintit cuvîntul de origine latină a adurmita, a durmita. Acesta din urmă era mai rar întrebuițat. Dacă astăzi spunem "dormitează" avem de a face cu un neologism. Pentru noțiunea de "a dormita" s'a recurs la alte forme, cum este "a moțai", de exemplu.

Un cuvînt care nu a dispărut complet este agru. Reprezintă pe latinul AGER. Exemple găsim în Codicele Voronețean și la Coresi: "ceia ce au lucrat agrele mele", sau: "semănară agrele". Este o formă care a fost înlocuită din cauza concurenței slavicultului egor sau a altor forme, cum este, de pildă, țarnă etc.

Agru se mai întrebuițează într'o mică parte a Bănătului și în Oltenia, prin Gorj și Mehedinți. În Mehedinți l-am auzit pronunțat de o țărăncă: "nu

este agor anul ăsta".Mi-a explicat că "nu s'au făcut bucate".In Mehedinți nu mai înseamnă deci,"pământul lucrat",ci "roadelă". Ca fonetism,este de a-dăugat că s'a produs o epentesă extrem de rară.Avem de a face mai curînd cu o contaminare cu forma slavă ogor.

Un cuvînt pe care îl întîlnim în Textele mănă-cene este alămojnă,cu înțelesul de "ceea ce dă cineva de pomană".In slavă găsim forma alumožno.Originea este,probabil,ungurească.

Cuvîntul aslam apare rar,dar este caracteristic.Inseamnă "camătă".In Psaltirea Scheiană întîlnim : "Argintul său nu dede într'aslamu". In rusește avem forma oslam,cu pronunția intermediară dintre o și a. In rusește este de proveniență orientală.Rușii l-au împrumutat dela Tătari și apoi ni l-au transmis nouă.Ar fi prea îndrăzneț să apunem că l-au luat direct.

Cuvîntul asin este un latinism bine păstrat în secolul al XVI-lea.Chiar mai tîrziu este bine cunos-

cut. Este un caz curios de substituire lexicală. Într-o epocă târzie, la un moment dat, un cuvânt străin, măgar, a venit să-i dispute locul. Măgar a pătruns, de sigur, de la sud. Poate că în transporturile făcute de străini sau de Români care veneau în contact cu străinii, cuvântul a fost des întrebuințat și astfel a luat locul lui asin, care, aproape, a dispărut.

O formă interesantă, de proveniență latină, este arină sau ariră, însemnând "nisip". Se mai aude și astăzi, rar, în Ardeal. De ce pînă în secolul al XVI-lea s'a păstrat bine și apoi a fost înlocuită de slavul nisip ?

De adăugat că șirul de numiri din toponimie, Aninoasa, nu stă în legătură totdeauna cu forma anin, arin, ci uneori cu arinoasa, adică nisipoasa.

Întîlnim în secolul al XVI-lea forma auă. Forma veche a fost uă, reprezentînd pe UVA latin, cu înțelesul de "strugure". Auă a însemnat "fructul". "Strugure" însemna, propriu-zis, "ciorchine". Găsim în limba veche: un strugure de auă, cum se spune astăzi: un

strugure de poamă, - în Moldova. Auă a fost apoi, mai
mai puțin întrebuințat, pentru că strugure și-a ex-
tins accepțiunea, ajungînd să însemneze ceea ce este
cunoscut astăzi.

3 II, 1933.

În Psaltirea Hurmuzachi apare -odată- cuvîntul aplecat. În celelalte versiuni ale psaltirei întîlnim, fie băiat, fie prunc sau făt și în Psaltirea Voronețeană apare sugător. Sensul apare limpede; este echivalent cu "copil mic".

În ceea ce privește aparițiunea lui, trebuie să amintesc că se explică în legătură cu verbul a apleca, întrebuintat mai ales de ciobani, care aplecau mielul la oaie. Aplecătoare este oaia care dă mielului să sugă.

Etimologia este clară. Cuvîntul reprezintă pe latinul APPLICARE. Sensul s'a fixat în modul următor :

s'a spus a apleca la sîn, pentru a da să sugă unui copil mic. In același timp, avem și noțiunea de "a pune sub"; și mai ales, cînd era vorba de miei, aplecarea lor se făcea plecîndu-i sub oaie. Odată ce s'a specializat astfel, s'a putut să fie des întrebuițat și să aparțină vocabularului păstoresc.

Tot un singur text ne dă o formă cum e a veni și avenit. Palia dela Orăștie întrebuițează cuvîntul într'o expresie unde este vorba de "aluat", care "nu putea aveni", adică nu putea să crească, să dospească.

Derivatul avenit, -ă, însemna "crescut", "dospit".

Sensul ar fi să-l explicăm în sensul următor: latinul ADVENIRE ar fi însemnat, aplicîndu-se la aluat, că vine la punctul de a se dospî, se îndreaptă adică, spre dospire, spre a deveni pîne avenită.

Cuvîntul nu mai este întrebuițat astăzi.

Trecem la seria formelor care încep cu litera b.

In primul rînd este de amintit cuvîntul de origine slavă beseadă și a besedui, "a vorbi". Derivă din verbul slav besěda, din verbul besědovati. In unele re-

giuni mai este încă întrebuințat. Găsindu-se în concurență cu alți termeni, a cedat terenul. Pentru noțiunea de "a vorbi" erau în secolul al XVI-lea formele: a cuvînta, a vorbi, a grăi, a spune, a zice. Sînt nuanțe, de sigur, între ele, dar dacă adăugăm și cuvîntul de proveniență slavă, a besedui, vedem că vocabularul era mai bogat.

De proveniență ungurească este o formă dată numai de Palia dela Orăstie: a bintătui, însemnînd "a pedepsi". "Cine lovește robul său, fi-va bintătuit". Represintă pe ung. büntetni cu același înțeles.

În secolul al XVI-lea blaznă și blăzni însemnau "a amăgi", "amăgire", "cursă care se întinde". Aceste forme vin să ne explice ce apare astăzi dialectal. În Psaltirea Scheiană întîlnim: "lîngă cărare blazne puseră mie". Apare astăzi în Bucovina și mai departe spre apus substantivul blaznă și bleaznă cu sensul de "arătare antipatică", "pocitură", "un om blaznic". În același timp are și sensul de "om neajutat la minte", "nătîng", "om care nu e cu mințile în-

tregi". Ce legătură poate să fie între semnificația actuală și cea din secolul al XVI-lea și, în același timp, cea din slavă ?

În Dicționarul Academiei Române semantismul e explicat în felul următor: blază s'ar fi zis despre o arătare urită, o pocitură, pentru că s'ar fi înțeles că se arată diavolul ca să "amăgească". Mi se pare că e cam forțată interpretarea, pentru motivul că sensurile românești se întâlnesc cu ceea ce ne oferă slava, în special rusecul blaznėti, "a se arăta în vis cuiva". În ruteană și cehă avem blazen, blazn, cu sensul de "nebun". Ceea ce înșală, ce este amăgire, poate să fie un vis. De la ideea aceasta, de la ceea ce vezi în vis, ce e înșelare, ne explicăm filiațiunea din slavă. În românește, noțiunea de "arătare", "nălucire" este în acord cu ceea ce ne dă slava. Noțiunea cealaltă de "om nu în toate mințile", ca și în ruteană, se explică de la noțiunea de "a vedea în vis", "de a avea halucinații".

Forma botejune este interesantă întrucâtva, pen-

tru că era ceva obișnuit în secolul al XVI-lea. Se pare că mai apare și astăzi prin Bucovina. Fonetismul ne arată că trebuie să plecăm de la un derivat din latină, de la BAPTIZO cu sufixul -ionem, BAPTIZIONEM. Numai astfel ne putem explica forma românească.

Un element de origine slavă e boz, "idol". Se închină bozilor, însemna: se închină idolilor. Derivă din slavicul bogz, cu sensul de "zeu", "dumnezeu". Pluralul formei slave e bozi. Noi am luat fonetismul de la plural și am refăcut apoi, un singular, boz.

Este de amintit în legătură cu această formă că în expresia cunoscută, bogdaproste, avem de a face cu slavicul bogz și cu verbul prostiti, care însemna "a ierta". Se dădea de pomană la săraci, pentru ca Dumnezeu să ierte păcatele celui care a păcătuit. Mai târziu sensul s'a extins.

Ajungem la categoria formelor care încep cu litera g. E de amintit o formă de origine latinească. În Psaltirea Scheiană întâlnim un pasaj: "Că întră calul lu Faraon cu carele și cu călarii întru mare".

Călarii avea înțelesul de "călăreți". Avem aici o formă interesantă, corespunzătoare latinului CABALLARIUS, care a dat în francesă chevalier și s'a păstrat și în alte limbi romanice. Chiar dacă nu ar fi atestat la noi în secolul al XVI-lea, ar trebui să presupunem că a existat, pentru că forma actuală călăreț, este derivată din vechiul călar. Deasemeni, avem derivatul călare. Când spunem: merge călare, avem aici forma adverbială.

Dela o vreme forma călar a fost înlocuită de derivatele călăreț și călăraș. Este de observat însă, că în secolul al XVI-lea, după cum se poate vedea din Psaltirea Voronețeană, călăraș nu era în legătură numai cu viața militară.

Un alt cuvânt de origine latină este căsătoriu. Inseamnă "om căsătorit", "om care are familie". Ca formațiune trebuie să presupunem că a existat în limba latină un derivat din CASA, CASATORIUS, din care a rezultat forma românească.

Cuvântul cățîn este atestat în Palia dela Orăș-

tie. Aștăzi nu este absolut necunoscut. L-a înregistrat Viciu în glosarul său și se întâlnește în toponimie, mai ales ca termen ce designează munți înalți și rețezați, scobiți ca o albie. În latină CATINUS însemna "farfurie", "strachină". Noțiunea de "strachină" a fost derivată spre aceea de "ceva scobit, concav". Munții în felul acesta s'au numit cățîni.

Există însă, în Bucovina o formă, înregistrată și de Panțu în dicționarul botanic, cățîn, care se dă brazilor mici, jepi. Dl Pușcariu, în Dicționarul Academiei, pune alături un cuvînt de celălalt. De la noțiunea de "munte cu vârful rețezat și scobit" să se ajungă la noțiunea de "jepi", este ceva forțat. Jepii nu cresc numai pe munții cu asemenea înfățișare. Se poate că cel de-al doilea cuvînt să fie de proveniență streină și influențat de cuvîntul pe care l-am moștenit dela Latini.

Un slavism rar este conob, însemnînd "căldare". Reprezintă pe slavicul konobl, cu același înțeles. Il găsim atestat în Psaltirea Scheiană și trebuie să pre-

supunem că a fost introdus în texte, după slavă. E greu de presupus totuși, că traducătorii nu au cunoscut un cuvânt atât de curent cum era acest konobz.

Am amintit în categoria întâi de forme cum s'a putut ajunge la sensul lui cumplit. Forma este derivată din a cumpli. Trebuie să insistăm asupra semnificației lui vechi. A cumpli un lucru, însemna a-l sfârși; l-a cumplit pe cineva, adică: l-a sfârșit, l-a nimicit. Dela noțiunea latină " a duce pînă la capăt drumul", s'a ajuns la semnificația de "a nimici".

Verbul a cura apare foarte bine în secolul al XVI-lea cu sensul care corespunde etimologiei. În Psaltirea Scheiană găsim: "E elu e milostivu și cură păcatele loră". Aici ar trebui să-l înlocuim cu derivatul de astăzi "a curăța". A cura din secolul al XVI-lea corespunde bine latinului CURARE. Dnii Pușcariu și Giulea au crezut că putem renunța la etimologia aceasta și putem pleca dela latinul COLARE, care, foneticeste, putea să devină cura, însă sensul este mai greu de admis. Odată ce avem atestat în limba veche sensul, în

acord cu latina "a curăți un lucru", de ce ne-am îndepărta de la această etimologie ? COLARE, care însemna "a strecura", trebuie să presupunem că a avut nevoie de o evoluție semantică; un lucru care "se strecoară", este "curățat". Ar fi, de altfel, și alte mărturii din care reiese bine sensul lui a cura; a curat o pădure, înseamnă "a curățat o pădure". Dacă am pleca de la COLARE, ar fi mai greu de admis așa ceva.

Tot un element de origine latină este acela care derivă din CONSTARE, anume, a costa. În latină, verbul însemna "a sta statornic într'un loc", și de aici a derivat noțiunea de "a dăinui", "a trăi". Se mai aude și astăzi prin unele părți în expresia: "să te custe Dumnezeu". Semnificația în românește este ușor de explicat. S'a aplicat nu numai în general și la obiecte, ci și vorbindu-se despre persoane. Noțiunea de "a trăi" legată de noțiunea de "stabilitate" "dăinuire", a dus ușor spre fixarea înțelesului spre acest sens.

Dacă întâlnim și acest latinism în secolul al XVI-lea, aceasta este în acord cu ceea ce am mai observat în legătură cu bogăția de vocabular în această epocă. Alături de a costa circula a vie, a vecui, a trăi; a viețui de astăzi nu pare să fie un cuvânt extrem de vechi; se pare că a fost derivat mai târziu din substantivul vieață.

Dacă ne referim la circulațiunea actuală a acestor forme, constatăm că a costa e păstrat într-o regiune foarte redusă. A vie, deasemeni are o circulațiune redusă. Forma a trăi a câștigat ascendent, și alături de ea a viețui.

Vocabularul bogat din secolul al XVI-lea s'a redus în defavoarea formelor latine.

.....

10 II, 1933.

Trecînd la seria următoare de forme din secolul al XVI-lea, în primul rînd avem de relevat o formă de proveniență slavă deală, însemnînd același lucru ca și slavicul corespunzător dělo, "faptă". Un exemplu din Coresi sună astfel: "dealele mînilor sale", de unde reiese sensul de "faptele mînilor sale". Întrebarea este dacă era curent acest cuvînt, sau aparținea numai vocabularului traducătorilor. Cred că ipoteza din urmă trebuie exclusă, pentru că deală apare mai tîrziu ca termen juridic. Dacă cineva avea un proces, întrebuița cuvîntul acesta.

Chiar astăzi mai apare în unele regiuni; cînd se spune "nu are nici o deală" se înțelege că "nu are nici o afacere". Putem presupune că în secolul al XVI-lea acest cuvînt era întrebuițat în limba curentă, în unele părți, pentru că aceasta e în acord cu faptul că avem derivatele îndeletnic și îndeletnici. Indeletnic este cineva care e în stare să facă un lucru oarecare.

A se delunga însemna în secolul al XVI-lea "a se depărta". "Delungară-se de el" înseamnă "se îndepărtară de el". Trebuie să plecăm, pentru explicarea lui, de la un compus din latină. Delunga stă alături de alunga, și acesta derivă de la latinul *ALLONGARE. De aceea, pentru forma dintîi putem presupune că a existat în latinește un derivat din LONGUS, *DELONGARE.

Dacă punem în legătură sensul vechi cu ceea ce apare în limba curentă în derivatele cu prefixe, în delung și îndelunga, constatăm o deosebire în sensul că nu putem lega direct forma actuală de cea

din secolul al XVI-lea. Cînd zicem îndelungat, avem de a face cu un derivat din delung, îndelung; noțiunea s'a specializat la timp. Forma din secolul al XVI-lea se referea la spațiu. A delunga însemna "a depărta" pe cineva dintr'un loc oarecare. In întrebuințarea formei din secolul al XVI-lea și a celei de astăzi, avem prin urmare, două ramificațiuni a sensului.

A desidera este una din formele sele mai caracteristice și chiar dacă nu am găsi-o atestată în secolul al XVI-lea, ar trebui să presupunem că a existat. In limbile romanice este foarte curent ceea ce a rezultat din latinul DESIDERARE. Odată apare în Psaltirea Scheiană cu suprimarea lui de, deșiră. Avem de a face cu o greșală sau cu o formă reală ? Această formă s'ar întîlni cu francesul desirer. Ar trebui să presupunem că latinul DESIDERARE s'a redus la DESIDRARE și grupul dr s'ar fi redus la r. Ar fi o interpretare silită, pentru că în francesă, derivarea lui desirer din DESIDERARE este o desvol-

tare normală. În română trebuia să se păstreze grupul dr. Forma deșiră e datorită unei simple greșeli a copistului.

De ce a dispărut din limbă acest cuvânt ? La această dispariție a contribuit faptul că se găsea alături de alt cuvânt care exprima aceeași noțiune, a dori. Am insistat asupra acestuia în legătură cu a jelui, însă va trebui să revenim .

Dori este un derivat din dor. Putem presupune că faptul că dor era în vocabularul nostru un cuvânt așa de semnificativ, derivatul verbal, a dori, a fost susținut de cel dintâi. Dându-se rezistența pe care în mod firesc o prezenta o formă alături de cealaltă, deșidera s'a găsit izolat, pentru că nu găsim un substantiv cum ar fi fost acel care ar fi corespuns latinului DESIDERIUM.

Ar fi de amintit că și slavăcul a pofti vine să se alătore la formele de mai înainte. Nuanțele lui a dori, cercul lui semantic este mai întins decât al lui pofti. Se poate spune doresc în loc de poftesc;

pofti însă, nu poate fi întrebuințat totdeauna în locul lui dori. Dori are mai mult prestigiu și este un cuvânt caracteristic pentru noțiunea pe care a exprimat-o cîtva timp a deșidera.

A despune era des întrebuințat în secolul al XVI-lea cu sensul de "a stăpîni". Găsim astfel în Textele mähăcene: "cum despune o doamnă de roaba sa" cu înțelesul de "cum o doamnă stăpînește pe roaba sa". Afară de forma verbală avem derivatul despus cu sensul de "stăpînire" și despuitor cu sensul de "stăpîni/itor". Sensul se explică dacă plecăm dela latinul DISPONERE, care însemna "a pune într'un anumit fel", "a orîndui". Sensul formei romînești s'a pus în legătură cu viața politică și socială. Cel care despunea era designat să aducă ordine, să facă o bună orînduială și era de fapt, "stăpînitor". In textele vechi unde găsim forma despuitor, cuvîntul ar putea fi înlocuit prin "domn", "stăpîn" sau "voevod". Dela o vreme din cauza concurenței formelor de mai sus, despune și despuitor au

părut inutili și au pierdut din vitalitate.

Tot așa de interesant apare un latinism destul de des atestat în secolul al XVI-lea, a deștinge, care corespunde latinului DESCENDERE. Fonetismul nu ne interesează. Este de amintit însă, că și această formă s'a găsit la un moment dat amenințată de concurența a două forme streine: a pogorî și a coborî. A pogorî este în mod sigur de proveniență slavică. Derivă din po+gora, acesta din urmă însemnând "munte". Trebuie să ne închipuim că în vremea contactului dintre Slavi și Români s'a întâmplat ca expresia po+gora să fie des întrebuințată, cînd se vorbea despre ciobani. Se spunea, de exemplu, că "se coboară po gora!" sau "deștind po gora". Dela o vreme a devenit așa de curent încît a dat naștere verbului a pogorî.

A coborî este o formă enigmatică. Dl Pușcariu spune că trebuie să plecăm dela a pogorî pentru a explica pe a coborî. Am avea adică o metatesă în forma a pogorî, devenit goporî și apoi o schimbare de su-

nete, ceea ce este imposibil de admis. Nu văd totuși, care ar fi explicația acestei forme. Partea din urmă ne duce spre oborî și doborî; dar ce este silaba inițială nu ași putea spune. Poate să fi avut loc o contaminare cu un alt cuvânt, dar care e acel cuvânt?

Un slavism care nu presintă nimic deosebit este a dodei, corespunzând slavicultui dodějati. În vechea românească avea înțelesul de "a urmări pe cineva", "a-l prizoni". Derivatul dodeitor era foarte curent în limba secolului al XVI-lea. Deasemeni apar și derivatele dodeială și dodeire.

Dosadă și a dosădi apar în secolul al XVI-lea cu înțelesul de "ocară", "a prizoni", "a năpăstui". A dosădi corespunde slavicultui dosaditi cu același înțeles. Și astăzi se mai aude în unele părți în expresia "dosăditul de el".

O formă de origine latină este a dupleca. Este atestată de mai multe ori în secolul al XVI-lea cu o semnificație apropiată de cea dela origine. La Coresi găsim: "spinarea lui duplecată"; sensul este

clar, însemnând "spinaarea lui îndoită". Sensul s'a aplicat apoi la viața morală. S'a zis: l-am înduplecat pe cineva", adică l-am silit să se îndoie, să primească ceea ce i s'a spus.

Duroare este o formă veche ce a fost minată de derivatul verbal durere. În limba descîntecelor este des întrebuințat cuvîntul duroare și chiar în limba poporului se mai aude cu un sens special. Să insistăm un moment asupra acestei forme. Din latinul DOLOREM, a rezultat în mod normal duroare cu înțelesul curent de "durere". Pe de altă parte, în latina vulgară, s'a format un substantiv DOLUS cu acelaș înțeles de "durere". Din DOLUS a rezultat forma romînească dor. Această formă s'a întîlnit cu cealaltă rezultată din DOLOREM. De la o vreme infinitivul lui a durea, durere, a început să fie des întrebuințat alături de celelalte două forme, și pîrînd mai caracteristic, a luat locul lui duroare.

Dor însă, a primit o nuanțare specială, arătînd starea sufletească greu de definit, dar adînc simțită și

caracteristică sufletului românesc. Totuși, și astăzi este întrebuințat în unele regiuni, în special prin Oltenia, cu sensul de "durere fizică";

Ajungînd la seria cuvintelor începătoare cu litera f, avem de amintit o formă de origine ungurească a felelui și substantivul feleleat. Astăzi nu a dispărut comlet. Se mai păstrează peste munți cuvîntul feleleat cu înțelesul de "încredere", "răspunderă", "cuvînt dat".

În secolul al XVI-lea feleleat apare cu un sens apropiat de cel de mai sus. În Codicele Voronețean întîlnim: "Ascultați acum al meu cătră voi feleleatu"! Cineva se adresează altora, spunîndu-le să aibă încredere în el după asigurarea pe care le-o dă.

Verbul a felelui apare tot în Codicele Voronețean în pasajul următor: "cu buru suflet ce de mere (mine) feleluesc. Sensul este apropiat de acela pe care l-am văzut. Vrea să spună: cu sufletul bun care vine să dea mărturie sigură, încredințare deplină că este așa.

Aceste forme derivă din ung. felelni și felelet cu înțelesul de "a răspunde", care explică bine toată gama semantică.

Forma fuglu apare în Codicele Voronețean cu înțelesul de "cel care este legat", "prins", "captiv". Derivă din cuvântul unguresc foglyo. Întrebarea este dacă acest unguurism, atestat în Codicele Voronețean, a circulat în vorbirea curentă. Putem presupune că a avut o circulațiune redusă cu toate că nu-i găsim astăzi nici un echivalent nici în Maramureș, nici mai spre apus.

Trecem la seria formelor care încep cu litera g. În primul rând avem de amintit o formă de proveniență ungurească a gilălu, întrebuințată în secolul al XVI-lea cu înțelesul de "a urî". În Psaltirea Scheiană întâlnim pasajul următor: "și cine gilăluiaște dreptul greși", adică: cine urăște pe cel drept. Reprezintă pe ungurescul gyülolni cu același înțeles.

Un latinism interesant este acela pe care îl

găsim atestat în Psaltirea Scheiană, în Codicele Voronețean și în Textele bogomilice, gintu. Se spunea în secolul al XVI-lea, de exemplu, gintu omenesc, adică, neamul omenesc. Acest latinism era caracteristic în limba veche. Reprezintă pe latinul GENS cu acuzativul GENTEM și dacă a dispărut aceasta se datorește unei hotărâtoare concurențe din partea unui cuvânt de proveniență ungurească, neam.

Am văzut că în secolul al XVI-lea și rudă avea sensul de "neam", de "popor" în general. Putem presupune că în secolul al XVI-lea se putea spune, alături de gintu omenesc și gintu românesc. O asemenea întrebuintare ar fi fost firească și în acord cu ceea ce găsim în celelalte limbi romanice. La noi a dispărut fără să lase cea mai mică urmă. Dacă Alecsandri a întrebuintat expresia de ginta latină, avem de a face aici cu un neologism.

Forma gîrbă apare de mai multe ori cu înțelesul de "spinare", corespunzînd slavicii grzbz. Astăzi nu mai este întrebuintat ca termen curent. În-

trebarea este dacă în secolul al XVI-lea era curent întrebuințat în vorbire. Mi se pare că erau preferate formele spinare și spate și numai derivatul gîrbov s'a înrădăcinat din vreme în limba noastră. Totuși, în unele părți, gîrbă, se mai păstrează cristalisat într'o expresie ca aceasta: se ține gîrbă de mine. A întrebuințat-o și Creangă și o găsim în vorbirea poporului. Propriu-zis "a te ține gîrbă de cineva" înseamnă a-ți sări în spate mersu, a nu-ți da pace. Este deviată puțin noțiunea dela care a'plecat expresia aceasta.

A gotovi și derivatele gotovință, gotovire apar în secolul al XVI-lea cu înțelesul de "a găti", "gătire". Sînt de proveniență slavă.

Astăzi nu știu dacă mai circulă sau nu. Verbul a gotovi găsindu-se în concurență cu formele "a găta" și "a găti", a cedat acestora teramul.

17 II, 1933.

În șirul formelor ce urmează să fie studiate sînt două de origine streină, care nu presintă un deosebit interes. Cea dintîi este haznă cu înțeles de "folos". Se mai aude și astăzi prin Ardeal. Represintă pe ung. haszon cu același înțeles.

Cea de-a doua este de origine slavă; mai apare și astăzi dialectal cu fonetism variat: hrăbor și hărăbor. Înseamnă "viteaz"; de-aici avem derivatul hrăborie, "vitejie" și a se hrăbori, "a se arăta viteaz". Represintă pe slavicul chrabzrz.

De subliniat este faptul că pentru noțiunea aceasta toate cuvintele pe care le întrebuițăm sînt

de proveniență streină.

Ajungem la cuvintele care apar în seria lui i. În primul rînd avem de relevat chiar forma care se reduce la această literă, verbul i. Trebuie să insistăm un moment asupra lui. Filologii nu sînt de acord asupra existenței latinului IRE în limba noastră. Istroromîna cunoaște verbul acesta cu sensul de "a merge". Din secolul al XVI-lea avem două texte în care nu poate fi îndoială că avem urme din latinul IRE.

Dacă ne-am referi numai la Psaltirea Scheiană poate am avea oarecare îndoială asupra existenței în secolul al XVI-lea, în dacoromînă, a acestui verb, pentru că într'adevăr, într'un pasaj din această psaltire citim: "și acmu după tire imu cu toată înrema". Dacă ne raportăm la textul lui Coresi găsim: "după tine venimu". Cît timp aveam numai textul Psaltirei Scheiane erau motive să ne îndoim dacă acest imu era într'adevăr, pluralul dela ire, sau poate o reducere în loc de venimu. După ce s'a descoperit

însă, Psaltirea Hurmuzachi, aceasta ne-a adus confirmarea deplină că într'adevăr, în secolul al XVI-lea se mai zicea într'o mică regiune de la noi a i pentru "a merge". În Psaltirea Hurmuzachi, în mai multe locuri, verbul este întrebuințat în așa fel încît nu mai poate fi îndoială despre existența lui. Găsim, de pildă: voi i pe cînd în Psaltirea Scheiană și la Coresi găsim: voi merge. Prin urmare, este hotărît că în secolul al XVI-lea era încă întrebuințat acest verb. A dispărut repede din circulațiune; în secolul al XVII-lea nu mai apare.

Am rămas surprins că Dicționarul Academiei nu înregistrează verbul acesta ca formă veche. Tot așa Dl Candrea, care în Dicționarul enciclopedic a dat alte forme vechi, latinisme interesante, nu dă pe acest i. Au fost oarecare motive pentru ca Dni Pușcariu și Candrea să renunțe la ceea ce găsim în secolul al XVI-lea? Poate au presupus că avem de a face cu slavismul iti, dar odată ce

Psaltirea Hurmuzachi ne dă de mai multe ori forma aceasta, ne vine greu să credem că acest verb să fi fost un slavism. Slavismele tipice le găsim bine afirmate în secolul al XVI-lea. Dacă am fi luat acest cuvânt dela Slavi pentru a desemna o noțiune atât de curentă, ar fi trebuit să fie bine afirmat în secolul al XVI-lea și să se păstreze pînă mai tîrziu. Dacă îl considerăm ca un latinism, atunci ne putem explica de ce apare sporadic. Este o formă latină în agonie în epoca aceasta față de concurența pe care i-o făceau alte forme ca "a merge", "a se duce".

Foarte des, în secolul al XVI-lea și mai tîrziu, apare îmă cu sensul de "mamă". De această formă ne-am ocupat și cînd am studiat Fonetica. Weigand credea că avem de a face cu o formă albanesă imë cu același înțeles, această formă stînd în legătură cu un șir întreg de cuvinte din domeniul indoeuropean, care desemnează în limba copiilor noțiunea de "mamă". La prima vedere asemănarea este

frapantă, totuși cred că nu este nici un motiv să ne oprim la această explicație cât timp putem explica această formă prin limba noastră. Prin abreviațiuni obișnuite s'a ajuns dela o formă ca mamă-sa, mumă-sa la o formă ca mă-sa. Trebuie să plecăm deci, dela forma mumă redusă la mă căreia i s'a prepus un î, cum s'a întâmplat și cu mî, care a devenit îmî prin prepunerea acestei vocale de sprijin.

Odată ce putem să ne lămurim această formă veche din ceea ce este al vocabularului nostru, nu e, cred, nevoie să recurgem la explicația ce ne-o oferă limba albanesă.

Un cuvânt interesant de origine latină este a se încărește. E atestat în Psaltirea Scheiană, Psaltirea Hurmuzachi, Codicele Voronețean și Praxiul lui Coresi. În secolul al XVI-lea avem o dovadă de întrebuințarea lui în Anonimus Caransebesiensis. Astăzi nu cred să mai fie întrebuințat deoarece dialectologii nu l-au înregistrat.

Inseamnă "a încălzi" și reproduce pe latinul IN-

CALESCERE. Este ceva surprinzător în felul cum este atestat în secolul al XVI-lea: ne-am aștepta să apară sub forma a se încări. În pasajul din Psaltirea Scheiană perfectul apare astfel: "încărescu-se în-rema mea", iar la Coresi întâlnim: "se încălzi inima mea". Se depărtează prin urmare, de flexiunea pe care ar fi trebuit să o prezinte normal, ca verbele analoge cum este a înflori.

Întrebarea este dacă forma de infinitiv reproduce direct pe latinul INCALESCERE sau este o refacere târzie. Este greu de hotărât pentru că, dându-se faptul că prezentul verbului înfloresc reconstitue un infinitiv din latina vulgară INFLORIRE, trebuie să presupunem că INCALESCO a avut un infinitiv în latina vulgară INCALIRE, care nu putea să dea decât încări.

Forma încărește a înlocuit pe încări sub influența unor verbe ca a crește și a mește. Analogia a plecat de la indicativul prezent. Deoarece s'a zis eu încăresc, eu cresc, s'a recurs la un infinitiv

încărește după crește.

Un slavism care se întrebuintează și astăzi prin unele părți este inije (accentul variază), care corespunde slavicultui identic inije cu înțelesul de "ghiață subțire", "pojghită de ghiață". În Psaltirea Scheiană sensul poate fi apropiat de acela de "brumă", dar mai curînd cred că avem de a face cu semnificațiunea din slavă, aceasta fiind cea proprie. Cuvîntul se mai întrebuintează prin unele părți din Ardeal.

Tot un slavism caracteristic este inorog, reproducînd pe slavicultui identic inorogz, care designa pe acel animal fantastic, închipuit cu un corn în frunte. Textele secolului al XVI-lea variază în redarea acestui cuvînt slavicultui: unele, ca Psaltirea Hurmuza-chi, reproduc direct cuvîntul din slavă; altele, cum este Psaltirea lui Coresi, vorbesc de un animal "cu un corn", pentru că în slavă ino înseamnă "un", iar rogz înseamnă "corn". Unele texte au rămas deci, la forma slavă, iar altele au descompus-o în elemente-

le corespunzătoare românești.

A învești era o formă destul de des întrebuințată. Reproduce pe latinul INVESTIRE. Astăzi mai este cunoscută prin nordul Ardealului și prin Maramureș. În secolul al XVI-lea apare cu dublă terminațiune de infinitiv: a învești și a învește. Forma primitivă a fost a învești, însă deoarece la indicativ prezent s'a zis eu învăsc, sub influența altor verbe cum e cresc, s'a refăcut un infinitiv a învește după crește.

O formă interesantă care ne dă prilej să explicăm o formă de astăzi este a învoalbe cu sensul de "a înfășura". Reproduce pe latinul INVOLVERE cu înțelesul de "a învîrti", "a învălătuci". Cuvîntul mai este cunoscut prin Muscel, înregistrat de Rădulescu Codin, și are înțelesul de "a desface". Deasemeni mai este întrebuințat în Oltenia cu schimbarea terminațiunei, ^{se} învolbi, însemnînd "a se acoperi", "a se înveli".

Dacă urmărim alte forme din vocabularul nostru,

nu ne putem închipui că acest cuvînt este acela care explică pe a holba și a înholba. Trebuie să admitem că s'a zis la origine voalbe ochii, învoalbe ochii. De sigur că avem de a face cu un fonetism special, fiindcă VOLVET nu putea să dea normal decât voalbe, totuși într'o regiune unde y înaintea unui y sau o a fost înlocuit cu h, cazul lui hulpe, hultur, voalbe a putut să devină hoalbe. Pentru schimbarea terminațiunei de infinitiv trebuie să plecăm dela indicativul present. El hoalbe a devenit el hoalbă, pentru că e după labială trece la ă. Terminațiunea aceasta, ă, dela persoana a treia de singular a atras această formă spre categoria verbelor de conjugăția întâia, refăcîndu-se astfel un infinitiv a holba în locul lui a înhoalbe.

În ceea ce privește semantismul trebuie să facem o observațiune. Cînd spunem "hoalbă" sau "înhoalbă ochii" avem impresia că la basă stă noțiunea de "mărire". Trebuie să plecăm dela noțiunea de "a suci", "a învîrti"; cel ce "holbează ochii" nu-î face mai

mari ci, propriu-zis, îi "sucește", îi "învîrtește".

Avem de amintit o serie de cuvinte de proveniență slavă mai puțin importante.

Isledi corespunde slavicultui islěditi și avea sensul de "a cerceta". Această formă este o simplă artificialitate; nu a circulat în limba curentă.

Istucan avea sensul de "chip cioplit", "idol". Reproduce pe slavicult istukanz cu același înțeles.

Ispolin, spolin, avea înțelesul de "uriaș" în textele psaltirilor. Corespunde slavicultui identic, care la origine se pare că era un nume de popor.

Tot de origine slavă sînt formele iubov și iuboste care apar cu sensul de "îubire". În limba descîntecelor se întîlnește iuboste alături de dragoste. În unele părți se mai aude forma liubov, echivalentă cu forma care apare în secolul al XVI-lea.

De relevat ca formă curentă însă de astă dată de proveniență ungurească este forma izeclean, care reproduce pe ung. izetlen cu trecerea grupului tl la cl. Aceasta este etimologia la care s'a oprit

și Dl Tiktin. Ca fonetism nu este nimic de obiectat; sensul însă nu coincide. Evoluția semantică e surprinzătoare. În pasajele unde apare în textele secolului al XVI-lea are înțelesul de "tare", "aspru". Întâlnim de exemplu în Psaltirea Scheiană: "e eu feria caile izeclene". În ungurește sensul era de "fără gust", "fad" am putea spune exprimându-ne printr'un neologism. Între înțelesul din românește și cel unguresc este o distanță destul de mare.

În trecut amintim cuvântul jaloste corespunzător slavicii žalostz cu sensul de "jale".

Trecînd la seria cuvîntelor începătoare cu litera l e de amintit forma lăstiv care reproduce pe slavicii lăstivz cu înțelesul de "mincinos", "înșelător". De exemplu, în Psaltirea Scheiană întîlnim pasajul următor: "Doamne, izbăvește sufletul meu de rostu nedreptu și de limbă lăstivă". Întrebarea este dacă o asemenea formă a circulat în limba curentă. Se pare că e o simplă transpunere din slavă în vocabularul nostru, datorită traducătorilor de

texte religioase.

In Palia dela Orăștie găsim forma lepiniu, care ca sens este identică cu forma de astăzi "lipie". Reproduce pe ung. lépeny ; nu putem spune același lucru despre lipie, pentru că acesta reproduce pe sîrbescul lepinya. Cuvîntul este propriu-zis de origine slavică. A pătruns la Unguri sub forma pe care am văzut-o. La noi are o proveniență dublă.

In seria aceasta este de amintit cuvîntul lucoare, un latinism interesant, reproducînd pe latinul LUCOREM. Este o formă care l-a ispitit pe Coșbuc; a întrebuintat-o și de sigur că are prestigiul ei poetic. Lucoare poate să fie uneori mai expresiv decît lumină.

24 II, 1933.

Un cuvînt de origine latină, mărit, este atestat în Psaltirea Scheiană. Iată pasajul: "In soare puse mutarea sa, și el ca măritu eși din celariul său". În celelalte versiuni apare ginere sau mire. Sensul este clar: avem de a face cu latinul MARITUS. Ar fi fost surprinzător ca odată ce avem reprezentat în limba noastră verbul MARITARE să nu fi existat pînă destul de tîrziu substantivul MARITUS. Psaltirea Scheiană ne-a păstrat astfel, un latinism prețios. Il întîlnim de altfel și în aromînă cu același sens. Mai tîrziu a dispărut din cauză că s'a întîlnit cu alte forme tot de origine latină.

La Coresi apare un latinism interesant, mărat, cu sensul de "sărman", "nenorocit". În Psaltirea lui Coresi apare în pasajul următor: "fiile Vavilonului, măratele", iar în Psaltirea Scheiană întâlnim: "fiile Vavilonului vai de iale".

Cuvîntul se întâlnește cu forma identică din aromîină, care are înțelesul de "nenorocit".

Etimologii s'au propus mai multe. Forma latină MALE HABITUS, foneticește, nu poate să explice pe mărat. Este etimologia admisă pentru cuvîntul francez malade, și ca sens firește că ar putea să explice și pe al nostru mărat.

De relevat este faptul că acest cuvînt are un reflex în toponimie. Într'adevăr, în județul Vaslui este un sat cu numele Mărăței, care nu poate să fie decît un derivat din mărat. Această numire toponimică se întâlnește cu aceea de Vai-de-ei. Ca sens deci, vedem o apropiere între aceste două forme.

Este de amintit, deasemeni, că Dl Candrea a înregistrat în Bănat forma mărac cu sensul de "sărac".

È de presupus că avem de a face cu o contaminare între formele mărat și sărac.

Trecem la un alt cuvânt de origine latină care se presintă cu o bogată familie. Meser însemna "sărac", "nenorocit" și reproduce pe latinul MISER. În același timp apare și derivatul abstract meserăta-te cu înțelesul de "sărăcie", precum și verbul a meseri cu sensul de "a săraci". Deasemeni apare forma meserere cu înțelesul de "milă". Asupra acesteia va trebui să insistăm un moment. Reproduce pe latinul MISERERE care însemnă: "ai milă". Este prin urmare, o formă verbală cristalizată în limba noastră și la un moment dat și-a pierdut funcțiunea ei, nu a mai păstrat sensul de "ai milă" și a fost derivat spre categoria substantivelor abstracte de conjugăția a doua, terminate în -ere, cum este de pildă, durere. Astfel, miserere a ajuns să însemneze în vechea românească "milă".

Aceste forme de origine latină s'au găsit la un moment dat în concurență cu forme de origine

streină și este surprinzător că au cedat terenul acestora, pentru că de această dată nu era vorba numai de un cuvânt izolat, ci de o întreagă serie de derivate, care puteau să se susțină între ele.

Formele de origine streină sînt: sărac, sărman și calic. Acesta din urmă are însă, un sens pejorativ; este mai mult decît sărac și sărman, termene obișnuite pentru a exprima noțiunea de "om lipsit". Calic reprezintă pe slavicul kalěka, kalika cu sensul de "shilod", "mutilat" și de aici, prin extensiune, a căpătat și sensul de "cerșitor" și în același timp și pe acela de "hagiu", "pelerin", pentru că și aceștia din urmă în călătoriile lor cerșeau și atunci a fost natural ca noțiunea de "pelerin" să fie asociată de aceea de "cerșitor".

O urmă din sensul formei slave îl prezintă cuvîntul a calici cunoscut în Moldova cu înțelesul de "a schilodi". Se spune astfel: l-a calicit, adică, l-a schilodit, în sens fizic.

Foarte cunoscute în secolul al XVI-lea apar cî-

teva forme de origine slavă. A milcui și a se mil-
cui aveau la origine sensul de "a cere milă", iar
mai târziu pe acela de "a se tîngui", "a se boci".
În slavă avem milkati și milkovati; forma romînea-
scă reproduce pe aceasta din urmă.

În secolul al XVI-lea întîlnim și un derivat,
miloste cu sensul întrucîtva deosebit de cel al
lui milă. Îl întîlnim în Cazania lui Coresi în pa-
sajul următor: "fie proslăvit pentru mare milos-
tea lui spre noi". La rigoare s'ar putea spune că
are sensul general de "milă", dar aici are o nuanță
specială de "bunăvoință", "luare aminte". Firește
că sensul nu este prea depărtat de "milă", însă a-
ceasta înseamnă în genere "mila" pe care o are ci-
neva pentru a transmite unuia sau altuia, adică cu
reciprocitate, un ajutor, pe cînd miloste este "mila"
pe care cineva o dă altuia fără reciprocitate și
mai ales cînd este vorba de mila puterii divine.

Milosîrdie este derivat din slavicul corespun-
zător milosrdie. În slavă e compus din milz și

sîrdz; sîrdz înseamnă "inimă", iar milosîrdie însemna ceea ce este în suflet, ceea ce esee în inimă. Milosîrd a însemnat mai ales "cu inimă miloasă". Alături de forma substantivală găsim și derivatul verbal a milosîrdi, "a avea milă".

Un cuvînt interesant în felul lui și care ne duce departe este mîșcoi. Nu este atestat tocmai des, dar totuși se pare că era curent în vechea romînească cu sensul de "catîr". În ceea ce privește derivarea lui, sînt două căi ca să-l putem explica. Pe de o parte forma se apropie mai mult de albanesul mușk cu același înțeles, însă mușk cu sufixul -oi, ar fi trebuit să dea mușcoi. Textele vechi ne dau fonetismul cu î: mîșcoi. Acesta ne duce spre slavicul mzskz, însemnînd același lucru. În ceea ce privește grupul consonantic șc trebuie să plecăm de la albanesă, iar în ceea ce privește vocalismul trebuie să ne raportăm la slavă.

Dacă urmărim mai departe acest cuvînt, pot să amintesc și ceea ce ne dă domeniul romanic. În di-

alectele italiene apare musso cu înțelesul tot de "catîr". Dl Meyer-Lübke, în dicționarul său etimologic, dă pentru formele romanice explicația următoare: cuvîntul este o refacere din ceea ce e atestat în latină, MUSCELLA, care apare cu sensul de "catîrcă". Explicarea lui e foarte simplistă, adică MUSCELLA ar fi un derivat din MULLUS, care, se știe, că era termenul obișnuit în latină pentru "catîr". Însă MULLUS nu putea să dea derivatul MUSCELLA. Se vede că avem de a face cu un cuvînt care trebuie urmărit mai departe. Nu cred că poate să fie îndoială că a trebuit să existe în latină o formă *MUSSUS din care s'a format un derivat *MUSCELLUS atestat însă, numai sub forma de feminin *MUSCELLA. Trebuie să admitem însă, că a existat și un derivat cu sufixul -CUS: *MUSSICUS; acesta ar fi devenit *MUSSCUS din care s'ar explica și slavicul mzskz și albanesul mušk.

Forma mîzdă corespunde slavicultui mazda și are sensul de "preț" sau sensul mai restrîns de "mită!"

Este foarte des întrebuințat în limba veche și apare chiar în legile noastre vechi așa încît se vede că era termenul consacrat în vechime pentru ceea ce astăzi numim "mită".

Mojdan reproduce pe slavicul moždan. Il găsim atestat în Psaltirea Scheiană în următorul pasaj :
 "Toate arsele mojdane rădico ție cu afumare..."
 Dacă ne referim la celelalte versiuni ale psaltirii, vedem că îi corespunde forma "gras", arsele mojdane însemnînd "jertfele grase". Slavicul moždan înseamnă propriu-zis, "de măduvă" pentru că e un derivat din mozg, care înseamnă "măduvă".

Moždan putea prin urmare, să fie redat direct în Psaltirea Scheiană prin termenul "de măduvă", "cu măduvă multă" sau "măduvos", însă traducătorul a găsit că e mai comod să se oprească la mojdan. Se vede de aici cît de leneșă era mintea traducătorilor, pentru că dacă uneori într'adevăr, nu înțelegeau tocmai bine sensul unui cuvînt slav, ceea ce totuși se întîmpla mai rar, alteori în fața unor

forme streine nu s'au mai gîndit că ar fi putut să găsească un termen românesc cunoscut,corespunzător și întrebuițau deadreptul termenul strein.

A nădăi și a se nădăi apar în secolul al XVI-lea cu sensul de "a avea nădejde în cineva" sau "în ceva". "Mă nădăesc în Dumnezeu" însemna: am nădejde în Dumnezeu. Reproduce pe slavicul nadějati.

Mai apare și astăzi dialectal,mai ales prin Ardeal,și se întrebuițează cu o nuanță semantică deosebită întrucîtva,dar explicabilă: mă nădăesc se zice cu înțelesul de "îmi trece prin gînd","bănuesc".Punctul de plecare este acel din secolul al XVI-lea,adică, "am nădejde" și de aici se poate explica foarte bine semantismul dialectal,"cred","bănuesc","gîndesc".

Ar fi de relevat că pentru o noțiune așa de strîns legată de manifestațiunile sufletești avem doi termeni și amîndoi de proveniență slavă: a nădăjdui și a se nădăi. Nu avem nici o urmă de SPE-RARE latin,ceea ce arată că într'adevăr a fost foar-

te intensă influența slavă.

O formă curioasă în felul ei apare în Psaltirea Hurmuzachi, anume neiasită. Pasajul e următorul: "Podobiŭ-me neiasiteei pustiniei". În Psaltirea Scheiană apare: "Podobiŭ-me nesăturatulu pustiniei". La Dosoftei, care avea mai multe cunoștințe, apare forma pelican. Intr'adevăr avem de a face cu slavicul nejasota, care înseamnă "pelican". Pasajul despre care este vorba s'ar putea înțelege astfel: mă asemănai pelicanului pustiei. Unii din traducători au redat direct cuvântul slav, iar alții l-au tradus în românește, pentru că nejasota, înseamnă propriu-zis, "nesăturat"; aceasta în acord cu ceea ce se spunea despre "pelican", care, se știe, că mînîncă foarte mult.

A năstăvi este o altă formă de origine slavă și corespunde lui nastaviti cu înțelesul de "a se îndrepta într'o direcțiune". Un exemplu din Psaltirea Scheiană: "duhul tău dulce năstăvește-me în pământu dreptu!"

În Psaltirea Scheiană și la Coresi apare iarăși un slavism, a năvedi. În pasajul unde se vorbește de trecerea lui Faraon prin Marea Roșie, cînd a fost înghițit împreună cu toți care îl urmau, găsim: "Că întră calul lu Faraonu cu carele și cu călarii întru mare; și năvedi spr'inși Domnul apa mariei". În Psaltirea Voronețeană apare corespunzător lui năvedi forma mînă, adică mîna rotacisat. Sensul este clar: "a porni", "a mîna". Avem de a face cu slavicul navesti, care la indicativul present are forma navede, cu sensul de "a duce", "a îndrepta", "a mîna".

Acest cuvînt de sigur, că nu era întrebuințat în limba curentă. Este iarăși un caz tipic de această lenie sau inconștientă, am putea spune, de redare mecanică a formelor slave, pentru că nu era nimic mai curent decît cuvîntul a mîna cum s'a pus în Psaltirea Voronețeană pentru slavicul navesti.

A nenăvidi apare destul de des în secolul al XVI-lea, însă cu toată frecvența întrebuințare nu putem spune că ar fi fost o formă cunoscută la noi în

limba curentă. Avea înțelesul de "a urî". Un exemplu din Psaltirea Scheiană: "Cire iubiți Zeul nenăvidiți reul". Avem de a face cu slavicul nenaviděti, care de fapt, este o formă cu sens negativ. Forma pozitivă era naviděti, compusă din viděti, "a privi", "a se uita" și din na-, care înseamnă "la", "spre". Acest compus slav a fost luat și el mecanic și românizat și de aceea găsim de mai multe ori forma nenăvidi cu sensul de "a urî". Să fi părut mai expresiv acest slavism decît "a urî", nu ași putea spune. În orice caz nu avem nici un indiciu că ar fi fost o expresiune întrebuințată în limba vorbită.

Trecînd la seria cuvintelor începătoare cu o, avem de relevat în primul rînd un cuvînt care apare destul de rar atestat și este înrudit cu unul care este bine fixat în limba noastră, anume, a obicni. Il găsim într'un pasaj la Coresi: "obicniră dealele lor", însemnînd "și-au învățat, și-au deprins faptele lor". Reproduce pe slavicul obyknati, ace-

eași temă care a dat cuvîntul obicei de astăzi. A obicei nu pare să fie însă un cuvînt care ar fi circulat în limba curentă. Nu este tocmai des întrebuițat și nu avem mai tîrziu dovada că ar fi circulat mai mult timp; deasemeni, nu este cunoscut astăzi, dialectal. Totuși, e posibil să fi circulat în secolul al XVI-lea -relativ rar- pentru că se întâlnește cu celălalt cuvînt, obicei.

A oblici este o formă care nu a dispărut de tot. "A oblicit" înseamnă " a prins de veste", "și-a dat samă de ceva ce s'a întîmplat". La origine însemna: "a da pe față". În Psaltirea Scheiană întîlnim următorul pasaj: "Doamne, nu cu urgia ta oblici mere, nece cu mânia ta pedepsi mere". Sensul este: nu mă da pe față, nu arăta ceea ce este în sufletul meu.

Ajungem la un latinism interesant fixat într'o anumită expresie: op, iaste opu, opu iaste. Avem aici de a face cu expresia latină OPUS EST. Apare destul de viu în secolul al XVI-lea în concurență cu forma "se cuvine", "se cade". Din cauza concurenței

slavicului trebue a fost mai rar întrebuințat, fără însă să dispară complet. În Ardeal se mai aude prin multe părți o formă cu fonetismul deosebit, optă. Astfel se zice: optă merg, optă fac. Sensul a deviat întrucîtva; nu înseamnă tocmai "am să fac", înțelesul este tot acesta, dar se presupune că "se poate întîmpla ca să fac". Nu mai este adică, semnificația de impunere, de ceva categoric.

.-.-.-.-.

3 III, 1933.

Continuînd seria cuvintelor începătoare cu o, vom releva astăzi în primul rînd 2 forme de origine slavă, ogoadă și a ogodi, care erau întrebuintate în secolul al XVI-lea cu sensul de "plăcere" și "a plăcea", "a face ceva pe placul cuiva". Ogodi reproduce pe slavicul ugoditi.

Tot ca element slavice apare oltariu, care apare destul de des în textele religioase. Putem spune că poporul a cunoscut această formă, dar a rămas la forma altar, adică la forma latină. Este caracteristic acest dublet slavo-romîn, pentru că ne arată ce s'a petrecut în vechime și chestiunea ar

merita să fie reluată. Nu ne poate surprinde că forma slavă nu s'a impus ca alte slavisme din terminologia religioasă. Latinul altar era prea evocativ, prea caracteristic în terminologia religioasă moștenită de la Latini, pentru ca să fie înlocuit de slavicul oltariu. Mai ales prin faptul că altar era denumirea unei părți esențiale din biserică, era natural să fie strâns legat de acest din urmă termen. Este într'adevăr o categorie întreagă de forme slave sau bizantine în legătură cu biserica, dar noțiunea fundamentală de biserică era legată de aceea de altar, așa că astfel ne putem explica păstrarea acestei forme de proveniență latină.

În parte numai slavice este cuvântul onagru, trecut în psaltiri indirect din grecește, onagros, însemnând "asin sălbatec". Slavii l-au luat din grecește, iar din slavă a fost luat direct de traducătorii noștri.

A omrăzi, care apare destul de rar, corespun-

de slavicultui omrzati cu înțelesul de "a (se) pîn-gări", "a pierde din anumite însușiri". Era întrebui-nțat mai mult sub forma reflexivă: a se omrăzi.

O altă formă care ne duce iarăși spre slavă este a ostîmpi. Iată un exemplu din Psaltirea Sche-iană pentru a se vedea înțelesul: "Ocărit-ai toți cei ce ostîmpescu de dreptățile tale". Sensul era de "a îndepărta". "Nu ostîmpi de mine" însemna: nu te îndepărta de mine. Reproduce pe slavicult otz-stapiti, compus din otz care înseamnă "contra" și din verbul stapiti care înseamnă "a face drum", "a merge înaintea", "a pătrunde". Prin urmare, otz-stapiti însemna "a merge contra", "a se îndepărta". Cu toate că această formă este rar atestată, realitatea nu este împotriva întrebuițării ei în limba curentă, pentru că într'adevăr, chiar fonetismul acestui verb ne arată că a pătruns într'o epocă veche.

Ca urme dialectale avem astăzi în Moldova forma stîmpi și, cu palatalizarea labialei, stîmki, formă

întrebuințată și de Creangă. "Nu mai stînkește" înseamnă: nu mai încetează.

Dl Tiktin desparte forma veche de cea din Moldova. Procesul semantic este explicabil. Nu în cetează se apropie ca sens de a ostîmpi; cineva care se îndepărtează de un lucru, înseamnă că încetează. Stîmpi nu poate să fie decît forma veche cu aferesa lui o.

Să insistăm puțin asupra formei a oteși, care reprezintă pe slavicul utěšiti. Această formă ne duce spre a teși care are de fapt, două înțelesuri. A teși un lucru înseamnă "a-l reteza" și nu mă teșesc înseamnă "puțin îmi pasă". Dnii Tiktin și Candrea explică ambele forme prin slavicul těša, care înseamnă "a tăia". Sensul acesta merge pentru teși cu înțelesul de "a reteza". Semnificația a două însă, este imposibil să fie derivată din noțiunea de "a tăia". În realitate sînt două forme slave care s'au întîlnit. Forma cea de-a doua este slavicul těšiti cu sensul de "a mîngîia", "a amă-

gi", "a înșela". În cehă avem înțelesul de "nu-mi trece prin gând", "nu este pe voia mea" înțeles care se apropie de acel din limba noastră, când spunem: nu mă teșesc, adică, "nu sînt impresionat".

În Psaltirea Scheiană apare forma pamite, alături de pamente cu înțelesul de "pomenire", "amintire". Reproduce pe slavicul panet și trebuie să presupunem că a pătruns în epoca veche.

A pănăta este o formă interesantă, de origine latină. Apare rotacisată a părăta. Înseamnă "a suferi" și reproduce pe latinul POENITERE, "a fi supărat de un lucru". Un lucru care nu este pe placul cuiva provoacă supărare. Dela o formă schimbată în latina vulgară, POENITARE, s'a ajuns la forma românească pănăta. Cuvîntul nu a dispărut din limbă. În sud-vestul Transilvaniei, prin părțile Hațegului și mai sus se aude forma a se bănăta cu sensul de "a se tîngui", "a jeli". Dacă raportăm semnificația cuvîntului de astăzi la cea cunoscută în secolul al XVI-lea, nu putem despărți o formă de

cealaltă. A intervenit într'adevăr influența cuvântului bănaț, dar să credem că a bănăta este un derivat din bănaț e greu. A bănăta, la rigoare, a putut să însemne "a se supăra", dar este o altă obiecțiune mai categorică. Din forme ungurești nu găsim derivate de conjugăția întâia, așa că din punct de vedere morfologic este greu să admitem această derivare. Este mai sigur deci, că avem de aface cu vechiul pănăta, care și-a schimbat pe p în b sub influența formei bănaț.

Un alt cuvânt este păraț. Apare sub forma pănaț în Psaltirea Scheiană. Cuvântul fiind rar întrebunțat nu a mai fost înțeles și fiindcă a fost copiat dintr'un text care prezenta fenomenul rotacismului s'a crezut că această formă este rotacisată și s'a reconstituit forma pănaț, care s'a crezut că este cea originală. Păraț reproduce pe latinul PALATIUM cu înțelesul de "cerul gurei".

Istoria acestui cuvânt este complicată. Forma din secolul al XVI-lea nu poate să fie despărțită

de cea actuală întrebuințată în unele părți, părătuș și împărătuș. Totuși, ne-am aștepta ca din forma păraț să fi derivat forma părătuș. Pe de altă parte cum am explica prepunerea lui îm-? Să presupunem că a fost o apropiere de cuvîntul împărat? Mai curînd putem presupune că prepunerea lui îm- e datorită faptului că acest cuvînt era des întrebuințat în legătură cu prepoziția în cu care s'a contopit .

Două forme omonimice sînt păsa; una înseamnă "a merge", fiind un derivat din PASSARE, derivat la rîndul lui din PASSUS. A doua este mai interesantă pentru că ne arată păstrarea latinului PENSARE. Sensul formei a păsa din secolul al XVI-lea este identic cu sensul formei de astăzi a apăsa. Intr'un pasaj din Psaltirea Scheiană întîlnim : "Că zua și noaptea pasă spre mere mări ta". Sensul este de "apasă spre mine mîna ta".

În Psaltirea Hurmuzachi apare o formă curioasă, împăsonie, care ne duce spre păsoniu atestată

în același text.

În Psalmul 44, versetul 9, din Psaltirea Scheiană întâlnim: "de păsarea slonovnilor" ("slonovnilor" înseamnă "de fildeș"). Acest "păsarea" este în legătură cu păsa. Redat în limba de astăzi pasajul ar sîna în felul acesta: din casa domnească, din palatul de fildeș. În versiunea slavă într'un loc apare forma vari. Acest vari nu este un slavism, ci este o redare a grecescului βασις cu înțelesul de "turn", "palat". În altă versiune slavă, corespunzător acestui cuvînt, apare težești cu sensul de "greutate". Acest težești este tradus greșit în slavă, pentru că în textul grecesc al bibliei este βασις pe care traducătorii l-au confundat cu βαρος care înseamnă "greu" și astfel se explică faptul că au pus acest echivalent slavice. În versiunea noastră găsim traducerea echivalentă lui težești, redată prin păsarea, adică apăsarea.

Coresi nu a înțeles acest pasaj și de aceea a pus în loc de păsarea, pasărea ceea ce face ca pasajul să fie destul de comic.

Corespunzător lui păsare în Psaltirea Hurmuzachi apare forma păsoniu. Traducătorul Psaltirei Hurmuzachi s'a gîndit la acest derivat, păsoniu, care ar însemna "ceva care apasă". Din acesta a fost apoi derivată forma pe care am amintit-o împăsonie.

Trebue să relev că Dosoftei care ca om al Bisericii trebuia să fi cunoscut pe de rost unele pasaje, dacă nu chiar psalmi întregi, și a avut de sigur texte de psaltiri pentru a le controla cu versiunea slavă, a revisuit pasajul acesta, nu a procedat mecanic și nu a pus păsare sau pasăre cum a făcut Coresi, ci simplu casă.

Tot de origine slavă este forma piștă, reproducînd pe slavicul pišta cu înțelesul de "hrană". Este o formă care nu pare să fi fost des întrebuințată.

O altă formă interesantă în felul ei, mai ales că a fost controversată, este a plăsa. Iată pasajul din Psaltirea Scheiană unde apare: "Toate limbile să

plăseze cu mînule". Aici limbile are înțelesul de "popoarele", "neamurile" și atunci pasajul de mai sus se poate interpreta în felul următor: Toate popoarele să plăseze cu mînile, adică, toate popoarele să bată din palme. Este vorba de ovaționare, de slăvirea lui Dumnezeu. Dacă recurgem la versiunea latină găsim un cuvînt asemănător, PLAUDERE.

Dl Pușcariu este de părere că a plăsa reproduce pe latinul *PLAUSARE cu sensul de "a aplauda". Derivațiunea aceasta este invocată de Dl Pușcariu pentru a dovedi că au aton a putut să treacă în limba romînă la a. Nu văd absolut nici un exemplu sigur pentru confirmarea acestei păreri. Au aton a trecut la noi la o, u, ori s'a redus din latină la a cînd era urmat în silaba următoare de u. Avem ca-surile lui AURICULA - ORICLA - ureche și AUSCULTARE - ASCULTARE - asculta. Că au ar fi pierdut pe u și cînd nu era urmat în silaba următoare de u, nu văd că s'ar putea dovedi.

Prin urmare, nici într'un cas nu putea să resul-

te din PLAUSARE forma atestată în secolul al XVI-lea. Este inutil să recurgem la explicația din latină. Trebuie să recurgem la forma slavică plešati cu înțelesul de "a bate".

Traducătorii Psaltirei Scheiane nu au făcut decât să transpună în românește această formă care în mod înșelător seamănă atât de mult cu latinul *PLAUSARE.

.....

10 III, 1933.

Spre deosebire de seria din urmă seria de care ne vom ocupa astăzi presintă o bogăție de forme de proveniență slavă.

În primul rând vom releva forma plașcă cu înțelesul de "mantie". Reproduce pe slavicul plăstz. Ca fonetism presintă oarecare dificultăți. Ne-am așteptat să avem în românește plaște sau plăstă. Cum se poate explica schimbarea terminațiunii? Cred că trebuie să plecăm dela plural, cu toate că în literatura veche cuvântul nu este atestat decît la singular. Pluralul trebuie să fi fost plăști, care s'ar fi schimbat la singular în plașcă prin analogie cu alte forme ca de exemplu, puști, pușcă etc.

Plasă a circulat în limba curentă și se mai întâlnește astăzi în limba descîntecelor.

Un alt slavism, care apare destul de des, aparține seriei formelor artificiale. Este a pobedi. Iată un exemplu din Psaltirea SCheiană: "și tăia-voiu de fața lui dracii lui, și urîții lui pobedescu". Sensul acestui cuvînt este de "a învinge", "a birui". Pasajul poate fi redat în limba actuală astfel: cei care sînt urîți de el, eu îi biruesc. Înțelesul acesta apare clar dacă ne referim la Psaltirea lui Coresi unde în pasajul corespunzător apare forma biruesc. În Psaltirea Hurmuzachi întîlnim forma a vence, care în vechea romînească apare alături de a învinge.

Este interesantă această grupare: trei texte dau pentru aceeași noțiune trei forme: a pobedi în Psaltirea Scheiană, de origine slavă, a birui la Coresi, de origine ungurească și a vence în Psaltirea Hurmuzachi, de origine latină. Am putea deduce de aici că a pobedi era întrebuintat în limba curentă? A vence sau a învence era în această epocă expresi-

unea caracteristică alături de a birui. A pobeđi a fost introdus de către traducătorii Psaltirei Scheiane în mod mecanic, reproducînd pe slavicul pobēditi cu același înțeles.

În Psaltirea Hurmuzachi întîlnim forma a poloji, care e unul din slavismele cele mai semnificative. Reproduce pe slavicul položiti cu înțelesul de "a pune", "a așeza". Cum se face că pentru o noțiune așa de curentă apare slavicul a poloji ? Nu trebuie să ne surprindă acest lucru cînd avem de a face cu Psaltirea Hurmuzachi. Vedem aici multe neglijențe de traducere, întîlnim slavisme întrebuințate în locul unor forme foarte curente în limba noastră.

A potrebi apare în secolul al XVI-lea cu înțelesul de "a risipi", "a nimici" și reproduce pe slavicul potrēbiti cu același înțeles. Un pasaj din Psaltirea Scheiană sună astfel: "Nu potrebiră limbi ce zise Domnul lor". Transpus în limba actuală pasajul trebuie înțeles astfel: nu nimiciră popoarele.

Avem de a face cu o formă slavă absolut artificială.

A povedi apare cu înțelesul de "a porunci". Reproduce pe slavicul povědi cu același înțeles. E de relevat că pentru această noțiune avem două slavisme și un unгурism și nici o urmă de elementul de origine latină a comanda.

Două cuvinte care nu pot să fie separate și pe care le întâlnim în Codicele Voronețean și în Psal-tirea Scheiană sînt a prebîndi și a prămîndi.

Cel dintîi are înțelesul de "a sta într'un loc", "a petrece". Intîlnim de exemplu, în Codicele Voronețean: "Un anu întru Asia prebîndi", adică: stătu un an în Asia. E un slavism din epoca veche, care reproduce pe verbul prěbyti cu indicativul present prebada. Forma slavă are același înțeles, "a sta într'un loc".

Dacă ne referim la fonetism, la felul cum a fost reflectată în forma noastră nasala slavă a, trebuie să presupunem că a prebîndi este o formă care a pă-

truns în epoca veche și nu este deci, o formă artificială.

A doua formă are sensul aproape identic. A prămîndi însemna "a locui", "a sta într'un loc". Pasa-jul din Psaltirea Scheiană care ne interesează este următorul: "prămîndește priîn codri ca pasărea". Astăzi am spune: stă, locuește prin codri ca pasărea. Dealtmînteri, în celelalte versiuni nu mai apare cuvîntul acesta ci lăcuiaste.

Dl Tiktin a fost bine inspirat cînd l-a apropiat de slavicul prēmuditi, care are înțelesul, după cum se vede în dicționarul lui Miklosich, de TARDA-RE, adică "a întîrzia", "a petrece mai mult într'un loc". Se vede bine că fonetismul diferă; nu se explică grupul în din forma romînească. Trebuie să presupunem că acest slavism s'a întîlnit cu prebîndi; au circulat în aceeași epocă și în aceeași regiune. În loc să se zică a prēmudi, cum ar fi fost normal, s'a zis prămîndi sub influența formei celeilalte.

Cuvîntul nu a dispărut din graiul de astăzi. Dl

Viciu înregistrează în glosarul său dialectal forma a prămîndi: "prămîndesc boii!" Se întrebuintează cînd este vorba de a lăsa boii la pășune. Nuanța de sens se deosebește întrucîtva. Avem o restrîngere a înțelesului în întrebuintarea formei actuale.

O formă care nu putem presupune că ar fi fost artificială, este a presecei. Apare în Psaltirea Hurmuzachi cu sensul de "a tăia".

Am arătat, cînd am studiat limba descîntecelor, că o urmă a acestui cuvînt o întîlnim fixată în expresii în legătură cu practica descîntecelor.

În același text, în Psaltirea Hurmuzachi, apare forma prevince cu înțelesul de "a învinge". În celelalte versiuni apare forma fără prefix. Putem oare presupune că avem de a face cu forma latină *PERVINCERE, derivată din VINCERE? O asemenea formă rămîne izolată; nu-și găsește reflexe caracteristice în domeniul romanic. Trebuie să înlăturăm posibilitatea derivării din latină.

Explicația acestei forme o găsim dacă ne refe-

rim la versiunea slavă unde găsim verbul prěmošti cu sensul de " a birui". Traducătorul Psaltirei Hurmuzachi găsindu-se în fața cuvîntului slav, l-a combinat cu cuvîntul românesc; a păstrat prefixul slav pe care l-a adăugat cuvîntului românesc vin-ce.

Un latinism interesant este a premieza, care apare și sub forma a împremieza. Are sensul de "a despărți în două", "a injumătăți". Formațiunea este destul de clară. Avem de a face cu un verb derivat din substantivul premiez sau primiez. Acesta reproduce pe compusul latin PER MEDIUM. Acolo unde apare forma premiez semnificația ei este în acord cu etimologia; premiez e o bară care se pune în grajduri pentru ca să despartă vitele între ele.

A premieza se îndepărtează întrucîtva dela sensul lui premiez. Noțiunea care a fost la basă a fost aceea de "a pune ceva prin mijloc", care duce la înțelesul de "a despărți în două", "a tăia în două".

Ajungem la forma a pridădi. Reproduce pe slavicul prědati cu înțelesul de "a da", "a da mai departe", "a transmite". S'a recurs la forma slavă în traducere pentru că nu am avut un verb românesc pentru noțiunea aceasta. Un exemplu din Psaltirea Scheiană sună astfel: "In mărule tale pridădescu sufletul meu".

O formă care apare rar și de aceea ne întrebăm dacă era într'adevăr artificială sau poate a circulat în vorbirea curentă, pentru că prin terminațiunea ei pare să fie din seria slavismelor care apăreau cu un anumit sufix, este prışleț cu sensul de "pribeag". Reproduce pe slavicul prışzlac. Prin faptul că forma românească apare cu sufixul -eț, se evidențiază o apropiere de derivatele românești cu acest sufix.

Cuvîntul prışleț vine să se alătore la vechiul nemernic. Prin urmare, avem trei cuvinte, dacă ținem seamă și de strein, pentru noțiuni mai mult sau mai puțin apropiate. Tot aici trebuie să alăturăm și

forma pribeag, așa că în realitate avem patru termeni pentru aceeași noțiune.

Prisleț a dispărut. Nu știu dacă se mai păstrează undeva. Nemernic și-a pierdut sensul primitiv.

A pristăni reproduce pe slavicul pristati cu indicativul present prista₂na, însemnând "a sta de față", "a sta înaintea". Acolo unde îl găsim, este o simplă redare din slavă. Nu are nici un corespunzător în limba de astăzi.

Derivatul pristaniște reproduce forma slavică identică cu înțelesul de "port", "liman".

Cuvântul este atestat în Codicele Voronețean și în Psaltirea Scheiană și redarea lui din slavă nu este datorită unui capriciu al traducătorului, ci nevoiei de a reda noțiunea aceasta pentru care în limba noastră nu aveam un termen. Este explicabil că pentru noțiunea de "port" nu am avut un termen, pentru că viața noastră nu s'a desfășurat în apropierea mării. Aromânii au trăit în-

tr'adevăr în apropierea mărei, dar Dacoromîni au fost izolați de ea, nu în totul dar trebuie să ne închipuim că spre Marea Neagră elementul românesc a trecut la intervale și la un moment dat, putem crede că a fost rupt contactul cu ea, mai ales în timpul năvălirilor barbare. Pe urmă, firește, a fost reluat acest contact în legătură cu vieța păstoraască. Nu ne putem închipui că peregrinările păstorilor noștri nu au radiat și spre mare, spre Dobrogea.

Cuvîntul pristaniște a dispărut din vocabularul nostru pentru că a fost întrebuințat de sigur, numai de cărturari, cînd era vorba de "port".

Trecem la seria cuvintelor referitoare la litera r. Este seria cea mai redusă. Vom avea de relevat numai cîteva forme.

În primul rînd este de amintit forma a răpști foarte des întrebuințată în limba veche cu sensul de "a cîrti", "a murmura". Reproduce pe slavicul razpŕati cu indicativul prezent razpŕsta.

Sensul în românește este identic cu cel slavon "Răpști-vor împotriva lui" înseamnă: vor murmura împotriva lui. În secolul al XVII-lea cuvântul conșă fie des întrebuințat. Dosoftei face chiar abus de acest slavism. Se pare că nu e numai un cuvânt întrebuințat de cărturari, ci o formă curentă în limba veche. Nu știu să se fi păstrat în vre-o regiune.

O altă formă tot de origine slavă este a ricăi. În Psaltirea Scheiană găsim un pasaj: "ca leul rape și ricăiaște". Să nu confundăm acest verb cu a rîcîi. Sensul lui este acela de "a sbiera". "a striga". Reproduce pe slavul rykati, "a striga".

Cuvântul nu pare să fi fost întrebuințat în limba curentă. Este o redare directă din slavă. Din aceeași temă, rykati a fost derivat verbul a răcni întrebuințat mai ales în Moldova.

Dacă urmărim atît o formă cît și pe cealaltă constatăm că amîndouă derivă dintr'o temă care la origine a redat strigătul animalelor. Este intere-

sant de urmărit seria -fie din slavă, fie din latină- care se grupează în jurul acestei noțiuni.

Dacă ne raportăm la echivalentul de origine latină a striga, constatăm o evoluție semantică interesantă. Altă explicație mai plausibilă nu poate fi decât aceea care s'a dat; reprezintă adică un derivat verbal din STRIX-GIS, "bufniță". A striga a trebuit să însemne "a striga cum strigă bufnița". Se vede că strigătul sinistru al cucuvelei a impresionat atât de mult, încît cuvîntul a ajuns să fie caracteristic pentru această noțiune

O altă formă care vine să se alătore la cele de mai înainte este a sbiera. Dacă ne referim la sens se pare că am avea un indiciu că și a sbiera s'a aplicat la origine la animale. Etimologia acestei forme este obscură. Am crezut că poate reprezenta pe latinul *EXBĒLARE, care ar fi o expresiune caracteristică pentru strigătul oilor. Avem însă, o dificultate din punct de vedere fonetic; e din *EXBĒLO fiind lung, prin urmare închis, trebuia să rezulte

în romînesşte sber și pe urmă sbăr. M'am întrebat dacă nu ar fi un derivat dintr'un cuvînt care designează un animal. Am impresia că termenul se întrebuințează mai mult vorbindu-se despre animale, despre oi în special. Dacă am pune în legătură cuvîntul astfel compus cu vocabularul de termeni păstorești, poate am fi duși spre acea temă de origine iranică, ber, care apare cu sensul de "oale", "berbece". Ar trebui însă, să admitem că din vreme s'a ajuns dela această formă la un derivat.

Lăsînd la o parte ce presintă obscur acest cuvînt, o constatare generală se impune. Termenii întrebuințați la noi pentru noțiunea de "a striga" ne duc spre o întrebuințare la origine limitată, vorbindu-se anume despre animale. A răcni trebuie să presupunem că era întrebuințat la început numai la animale; a striga la fel și poate și a sbiera.

Putem trece la seria cuvintelor începătoare cu s. In primul rînd este de amintit verbul a scumpă-

ra. Putem presupune că dela latinul EXCOMPARARE s'a ajuns la forma a scumpăra. Pentru asemenea derivate cu s și mai ales în cuvinte care nu pot să fie considerate ca formațiuni de mai târziu, sîntem autorizați să plecăm dela derivate latine cu EX-. Alături de EXCOMPARARE a fost întrebuințat și REEXCOMPARARE din care e derivat a răscumpăra.

Forma a scura apare în Psaltirea Scheiană ca o formă extrem de rară cu sensul de "a curăți". Am amintit în altă serie că tot în secolul al XVI-lea apare forma a cura; forma cu s vine indirect să confirme etimologia lui cura. Trebuie să plecăm dela latinul EXCURARE .

17 III, 1933.

O altă formă de origine latină este scafă, atestată în Psaltirea Scheiană. Se mai aude și astăzi în unele părți și are sensul de "vas mic de lemn" pentru băut. Putem presupune că scafa a fost paharul Românilor, scobit primitiv în lemn.

Dr. Tiktin este de părere - în dicționarul său - că scafă e venit la noi din grecește într-o epocă mai târzie. Nu înțeleg de ce Daa îi dă această origine, fiindcă Dr. Meyer-Lübke înregistrează forma SCAFA ca un cuvânt latinizat și păstrat în multe regiuni române. Dată fiind această apariție, de ce să nu considerăm cuvântul nostru ca provenind tot din epo-

ca latină, mai ales că are sensul de "pahar". În Psaltirea Scheiană are acest sens. Pentru ciobani scafa este o cană de apă, de lapte; în orice caz cuvîntul pahar apare mai tîrziu. Cu atît mai mult putem presupune că acest cuvînt este din epoca latină cu cît se ştie că a dat naştere unui derivat foarte caracteristic: scăfîrlie. Capul a fost comparat cu ceva proeminent. Dacă scăfîrlie este un derivat atît de tipic, putem presupune că derivaţiunea din scafă este destul de veche.

Skimen este atestat în Psaltirea Scheiană cu sensul de "pui de animal", "pui de leu". Este slavicul skimbъ cu acelaşi înţeles.

A şerbi şi şerb le amintesc pentru că în secolul al XVI-lea aparţin vocabularului viu nu convenţional. A şerbi apare în Psaltirea Hurmuzachi cu sensul de "a sluji". De altfel, a şerbi nu este un cuvînt care apare extrem de des; dela o vreme a fost înlocuit de slavicul a sluji. Şerb s'a păstrat mai mult. Totuşi, dacă astăzi se mai întrebuintează, aceasta se datoreş-

te tradiției. Serbi nu aparține vocabularului actual.

O formă care apare în secolul al XVI-lea și mai târziu la Dosoftei este sever. În Psaltirea Scheiană găsim pasajul acesta: "...pădurile Sionului,coastele severului..." Este vechiul slav sever cu înțelesul de "nord","miază noapte". Deci,în Psaltirea Scheiană înțelesul era acesta: coastele așezate spre nord.

Este un slavism care a fost întrebuințat în limba curentă,sau a fost cunoscut numai de cărturari, traducători ? Dacă ne gândim la numele Severinului, sigur derivat din sever —povestea cu Severus a intrat de mult în domeniul curioșităților—,observăm că Severinul este un loc la miază noapte. Prin urmare,cuvîntul sever este atestat la noi,dar nu avem dovadă că afară de toponimie să fi fost cunoscut. Ca o dovadă indirectă că nu se știa ce înseamnă sever este pasajul,corespunzător celui din Psaltirea Scheiană,dintr'o ediție mai târzie a lui Coresi. Se spune acolo: "Coastele lui Sever". În ediția nouă,prin ur-

mare, traducătorul nu a știut ce este sever; credea că e un nume propriu. Se vede că înțelesul e denaturat și că deci cuvântul nu era cunoscut.

Sicamene apare în Psaltirea Scheiană cu înțelesul de "mure": "și bătu cu grindire viniile lor și sicamenele lor cu brumă". În Psaltirea Hurmuzachi și în Psaltirea Voronețeană cuvântul este tradus prin "smochine".

Sinrecu apare în Psaltirea Hurmuzachi cu înțelesul de "bătrînețe" alături de forma mătorie derivată din matur.

Dl Giuglea este de părere că sinrecu reprezintă pe SENEX-IS, reflectat în latina vulgară prin SENICES-IS. Din SENICEM ar fi putut rezulta o formă ca senice și prin rotacism să se ajungă la forma din secolul al XVI-lea. Explicația Dlui Giuglea poate să fie primită pentru că avem atestată și circulația formei sinec, "bătrîn", care ne duce spre SENICEM în loc de SENEM cum era în latina clasică.

A sledi este atestat rar, întrebarea este dacă a

fost cunoscut în limba curentă. Sensul este de "a urma". În Codicele Voronetean găsim: "nu slediți urmele lui", adică: nu călcați pe urmele lui. Reprezintă pe slavicul islediți.

Spărți apare în Psaltirea Scheiană cu sensul de "a despărți". Trebuie să plecăm, pentru explicarea acestei forme, de la latinul EXPARTIRE. Asemenea forme cu prefixul g nu sînt formațiuni tîrzii în limba noastră, ci ne duc spre latină, după cum am avut ocasiunea să mai amintim.

Stacti, reprezentînd pe slavicul identic, stakti, ne îndreaptă spre același proces de traducere mecanică. Avea sensul de "smîrnă".

A steji și a stăji erau întrebuintate în secolul al XVI-lea cu sensul de "a mîna", "a îmboldi", "a îndemna la drum". În Psaltirea Scheiană întîlnim pasajul următor: "Nu revni celui ce stejeste calea sa, omului ce face lege-călcare". Forma slavă are sensul de "constrîngere". Dialectal mai apare în nord unde se zice: stejeste vitele, "le mîna", "le îm-

boldește".

A avut o circulațiune vie în secolul al XVI-lea. Etimologia nu poate fi contestată; reproduce pe slavicul sztęzati cu sensul de "a strînge". A strînge a putut să derive spre sensul de "a constrînge", "a sili pe cineva", și cum de multe ori constrîngerea e datorită unei porunci, unei grăbiri, putem înțelege cum s'a ajuns la sensul de "a grăbi", "a se grăbi".

Stepene este un cuvînt care pînă tîrziu apare întrebuintat mai ales în legătură cu terminologia bisericească. Represintă pe slavicul stepenę cu înțelesul de "treaptă".

A se stidi represintă pe slavicul stydęti se cu înțelesul de "a se sfilii", și alături de verb apare și substantivul stideală, "sfială".

Strede apare numai în textele religioase cu înțelesul de "fagur". Este de origine slavică.

Straste corespunde slavicultui strastę și înseamnă "suferință". Un pasaj din Codicele Veronezian sună astfel: "ale lui Hristos strasti", adică: **pati-**

mile lui Hristos. Nu putem ști dacă era o formă curentă în limba vorbită.

Seria formelor începătoare cu g se termină cu două latinisme interesante.

Stur apare în Psaltirea Scheiană cu sensul de "sloi de ghiță". Corespunde latinului STYLUS derivat din grecescul STYLOS. Y a fost reflectat prin y. Trebuie să plecăm, deși nu este atestată, de la o formă din latina vulgară, STULUS, din care a derivat românescul stur. Procesul semantic este destul de evoluat. În grecește STYLOS era un "bețișor", "ceva ascuțit ca să imprime, să sgrîie". În românește s'a ajuns la semnificația de "sloi". În alte regiuni înseamnă "stîlp". Sensul de "sloi" s'ar explica de la ceva "rigid", "apă înghețată" care devine sloi. Evoluția semantică este explicabilă și ne dăm sama de ce apare și în toponimie ca numele unui munte Sturu.

Un alt latinism interesant este sun, rotacisat suru. Reproduce pe SONUS latin. Este atestat în Psaltirea Scheiană. Este un caz de dublet latin intere-

sant, redus cu vremea la unul din elemente. Avem un cas paralel cu dubletul tun și tunet, totuși pentru dubletul dintîi -sun, sunet- nu avem o fixare identică. Tunet s'a păstrat alături de tun, însă cu o noțiune limitată la ceea ce știm. Sun a dispărut; a fost favorisată forma sunet datorită poate faptului că sufixul -eț este mai expresiv în legătură cu asemenea forme.

.....

24 III, 1933.

Din seria formelor începătoare cu litera ț avem în primul rând de relevat o formă de origine ungurească țarî, care în secolul al XVI-lea apare cu înțelesul de "sarcină", "povară". Este interesant că mai apare în unele părți, în regiunile unde se continuă încă schimbul de împrumuturi cu limba ungurească.

O formă care parțial este de origine slavă este a temelî cu înțelesul de "a întemeia". Apare rar și întrebarea este dacă era curentă în limba obișnuită. Reproduce pe slavicul temeliiti derivat din grecescul temelion, care a dat romînescul temeiu.

Ne găsim în fața unei simple incursiuni în vocabularul slav, datorită traducătorilor Psaltirei.

Un latinism extrem de rar și interesant este temoare, reprezentînd pe TIMOR-EM. Într'un pasaj din Psaltirea Scheiană întîlnim: "Veniaminŭ giurelu în temoare." Este de interpretat ca un derivat din "a se teme" sub influența formelor caracteristice romînești, cum e gemăt, strigăt etc. Se vede că acest latinism ajunsese să fie extrem de rar pentru că nu era înțeles și ne surprinde aceasta: putea fi apropiat de verbul a se teme. O indicațiune că acest cuvînt nu mai era înțeles o găsim în ediția întîia din Psaltirea lui Coresi unde în loc de "giurelu în temoare" cum apare în Psaltirea Scheiană, întîlnim "junelu cu tremure". Coresi sau colaboratorii lui n'au înțeles acest latinism; și-au închipuit că este o greșală și l-au înlocuit prin tremure.

Alături de temoare amintim -căci apare foarte des la Coresi- pe teamăt. Teamăt este o formațiune

românească. E un derivat dăn a se teme.

Tîmpănă apare foarte des în textele religioase cu sensul de "tobă" și mai ales cînd este vorba de sărbători. În slavică avem, neatestat direct, forma tapane, corespunzătoare latinul TYMPANUM. Întrebarea este dacă sîntem numai decît nevoiți să plecăm dela slavă, sau să admitem că acest cuvînt vine din latină ? TYMPANUM putea să devină în romînește tîmpănă, însă putem tot așa să ne oprim la părerea că vine din slavă, pentru că era un cuvînt în legătură cu limba religioasă. Totuși derivare din slavonește nu este așa de convingătoare. E o mică problemă în legătură și cu un alt cuvînt. Dl Candrea a căutat să explice pe a întîmpina din tîmpănă; adică a tîmpina s'a zis atunci cînd s'a ieșit în calea Domnului cu alăute, cu tîmpene etc. Din expresia "l-au primit cu tîmpene" s'a ajuns la expresia a tîmpina și a întîmpina. În ceea ce privește fonetismul, plecînd dela TYMPANUM ar fi rezultat forma tîmpănă cu pluralul

tîmpăne devenit tîmpene. Verbul a tîmpăna s'ar fi schimbat în tîmpena și apoi tîmpina sub influența altor verbe cu această terminațiune. Nu este imposibil, după cum nu este imposibil ca plecînd dela tîmpănă, verbul să fi fost a tîmpăna și să fi devenit direct tîmpina prin analogie cu alte verbe.

Dacă ne oprim la derivarea lui întîmpina din tîmpănă, avem o dovadă în plus despre derivarea acestuia din urmă din latină. Deoarece verbul apare rotacisat, tîmpira, și rotacismul este propriu elementelor de origine latină, atunci trebuie să admitem că tîmpănă derivă din latină nu din slavă.

A întîmpina apare mai caracteristic decît alte forme care exprimau aceeași noțiune. A îmbia însemna la origine "a ieși în calea cuiva". Acesta cred că este sensul vechi. Ca etimologie s'a propus INVIARE, dar procesul fonetic presintă dificultăți.

La seria aceasta puțin bogată este de amintit forma tun, reprezentînd pe latinul TONUS. Apare în

vechea românească cu înțelesul de "tunet". Tunet reproduce pe latinul TONITUS.

Ajungem la formele începătoare cu litera u. Să ne oprim un moment asupra formei de origine slavă a se ucloni. În Psaltirea Scheiană întâlnim: "Toți ucloniră-se preură și nu fură opă". Corespunzător, în Psaltirea lui Coresi găsim: "feriră-se". Avem de a face cu slavicul ukloniti cu sensul de "a evita". Aparține limbei traducătorilor, nefiind întrebuințată în limba curentă.

Umnoji este des întrebuințat în textele religioase, mai ales în Psaltirea Scheiană și în Psaltirea lui Coresi cu sensul de "a se înmulți". În Psaltirea Scheiană întâlnim într'un pasaj: "...cîndu umnojeste-se slava casei lui". Reproducere pe slavicul umnožitii, derivat din mnog care înseamnă "mult".

Ne vom ocupa de un slavism care se pare că nu a fost adoptat în limba curentă, pentru că întrebuințarea lui, deși atestată în secolul al XVI-lea, s'a oprit, și în dialecte nu avem nici o urmă.

Cînd am studiat seria cuvintelor începătoare cu n am vorbit despre a nădăi și spuneam că este o formă ce se alătură lui a nădăjdui. În același timp se alătură de a upuvăi, derivat din slavicul upzvati, "a nădăjdui". Și acest cuvînt este foarte des întrebuintat în textele vechi. În plus găsim chiar derivatul upuvăintă cu sensul de "nădejde". Derivatul acesta parcă ne lasă să presupunem că acest cuvînt nu a fost cunoscut numai artificial de traducători, ci a circulat în limba curentă. E greu să presupunem că dacă upuvăi aparține limbii traducătorilor s'a putut forma un derivat cu sufixul -intă.

Uric în vechea romînească înseamnă "moștenire". În Psaltirea Scheiană găsim într'un loc: "uricul său nu lasă". În Codicele Veronețean în pasajul corespunzător întîlnim partea și la Dosoftei avem o-cina. Cuvîntul corespunde ungurescului örök cu același înțeles de "moștenire". Nu a dispărut complet din graiul de astăzi: expresia de uric este între-

buintată mai cu samă în Ardeal. Se zice: are un loc de uric, adică: moștenire veche. Sensul se apropie deci, de cel din secolul al XVI-lea.

Se știe însă că în același timp, uric mai înseamnă "document". Ce legătură poate să fie între aceste două înțelesuri ? Trebuie să interpretăm în felul următor: s'a zis despre actele de moștenire că erau "acte de uric". S'a zis deci, și s'a scris "acte de uric", vorbindu-se de moșii, de moșteniri, iar dela o vreme s'au izolat cuvintele, simplificându-se expresia: a rămas simplu uric pentru a desemna un document care întărea o proprietate, o moștenire.

În ceea ce privește fonetismul, trebuie să remarcăm că nu este tocmai clar. În partea din urmă a cuvântului avem aceeași vocală, care a fost redată în două feluri, anume vocala ö. Este posibil să avem de a face cu o pronunțare dialectală.

O formă care de data aceasta ne duce spre slavă este ustnă, usnă. Apare cu sensul de "buză". Pasa-jul din Psaltirea Scheiană în care găsim forma a-

ceasta sună în felul următor: "... cuvântul usnelor lor". Corespunde slavicii ustena cu același sens. Cuvântul nu a dispărut complet; se mai spune în unele părți "usna ulciorului", "usna paharului". Dl Tiktin, în dicționarul său, vorbind despre bătaia clopotelor, relevă expresia "bate într'o usnă", deci tot cu sens de "margine", "buză".

În Palia dela Orăștie apare forma derivată utălitoriu care înseamnă "cel care se împotrivește cuiva, care urăște, prigonește". Corespunde ungurescului utalni cu înțelesul de "a urî". Nu știu dacă mai apare astăzi, însă în secolul al XVI-lea era curent.

Trebue să ne oprim mai mult la un pasaj din Psaltirea Humuza chi pentru că presintă o complicațiune. Într'un loc apare forma curioasă urilăstitorii. În versiunea slavă îi corespunde forma lžstiv, "înșelători". În celelalte versiuni ale Psaltirei întâlnim corespunzător forma hicleanii; Dosoftei în-

trebuiețază înselătorii. Ce poate să fie această formă din Psaltirea Hurmuzachi, urilăstitorii ? In partea din urmă a cuvîntului a em sigur forma lăstitorii. Ar fi de presupus că acel care a tradus Psaltirea Hurmuzachi, avînd în față textul slav, a vrut să dea o traducere curentă reproducînd forma din pasajul respectiv slav. Mai întîi s'a gîndit să dea forma romînească uritorii; s'a răs_gîndit apoi, după ce a scris prima parte a cuvîntului și l-a înlocuit cu cuvîntul de origine slavă lăstitorii. Din ce ar proveni această preferință, din ușurință, pedanterie?

Forma uteșii o găsim în Codicele Voronețean:

"uteșeaste obidiții". Inaeamnă "a mîngîia", "a alina".

Corespunde slavicultui uteșiti. Se mai păstrează și astăzi în unele părți.

31 III, 1933.

Sîntem la ultimele serii de forme în ordine alfabetică. În primul rînd vom releva un latinism interesant care își găsește filiațiuni departe în domeniul romanic. În Palia dela Orăștie întîlnim într'un pasaj: "Zise Domnul către Aron: yă înaintea lui Moise". Se vede bine că avem aici sensu de "mergi!" Represintă pe latinul VADERE. Se mai păstrează în unele regiuni, peste munți. A dispărut din limba curentă din cauza concurenței cu "a merge", "a se duce". A urmat aceeași cale ca și i. S'a apropiat acest imperativ de ya; niciodată nu am crezut că ya ar putea să represinte pe yă. În forma pe care o

găsim atestată la imperativ, vă, vedem un fonetism echivalent celui din forma dă. Atunci când a fost întrebuințat cuvîntul la persoana a treia de singular s'a zis el vă ca și el dă, el stă.

Hotărît că forma va trebuie izolată de vă vechi sau dialectal. Explicația adevărată a dat-o, într'o ședință a seminarului de vineri, Dl. Preda. Într'o expresie, auzită în Dolj, "via va muncită", adică vrea așteaptă să fie muncită, vedem că va reprezintă pe vrea redus la va.

Forma vergură apare în Codicele Voronetean și în Palia dela Orăștie și este de sigur un cuvînt care a fost mai cunoscut decît putem deduce din atestările vechi. A încercat Vasile Alecsandri să-l reînvie, dar totul nu a fost decît o fantesie, un capriciu literar.

Dl Tiktin explică forma vergură într'un fel ce mi se pare contestabil. Dsa este de părere că ar reproduce direct pe latinul VIRGINEM după cum TERMINEM a devenit țărnire. Este imposibil însă, din punct

de vedere fonetic să derivăm pe țărzure din TERMI-
NEM. Nu ar fi putut să rezulte decît țermine. Si dacă
derivațiunea admisă de Dl Tiktin pentru țărzure tre-
bue lăsată la o parte, atunci și forma romînească ve-
che vergură nu poate să derive din VIRGINEM, ci mai
curînd dintr'un derivat diminutival, VIRGULA. In ce
privește fonetismul însă, ne-am fi așteptat să avem
forma vărgură, pentru că e după labială trece la ă.
Forma cu e se explică prin înrîurirea formei dela
plural, verguri, unde e trebuia să se păstreze din ca-
usa vocalei dela sfîrșit, i. Avem aceeași particula-
ritate ca în singur în loc de sîngur; sîngur dela
singular a fost refăcut în singur după pluralul sin-
guri unde i s'a menținut din cauza terminațiunei vo-
calice.

Un derivat care ne duce spre seria cuvintelor
de origine slavă este velicie, atestat în Psaltirea
Scheiană. In alte versiuni ale Psaltirei întîlnim
echivalentul mărire. Represintă pe slavicul veliki-
je, derivat din veliky, "mare".

Verbul a vie sau, de conjugăția întâia, a via reproduce pe latinul VIVERE. Ca circulațiune se vede că în secolul al XVI-lea era foarte răspândit. În secolul următor frecvența lui scade și mai târziu dispăre din limba vorbită. Se întrebuintează și astăzi însă pretențios, artificial. A dispărut pentru că s'a găsit în concurență cu formele a gusta și a trăi. Procesul de excludere lexicală s'a făcut mai întâi în desavantajul lui a vie, apoi în desavantajul lui a gusta, redus numai în unele regiuni. Deasupra amînduror formelor a prevalat slavicul a trăi.

Vîntre corespunde latinului VENTER. În secolul al XVI-lea este atestat de mai multe ori. Se mai aude și astăzi cu unele schimbări de înțeles. Circulațiunea acestei forme a fost redusă pentru că s'a întîlnit cu o altă formă tot de origine latină, aceea care corespunde lui PANTEX.

Vipt apare încă bine reprezentat în secolul al XVI-lea. Pluralul vipturi are sensul de "hrană".

Uneori are sensul de "roadele pământului". Astăzi, în Ardeal mai ales, se întrebuintează cu o semnificație mai puțin apropiată "merindea cu care se pleacă la drum. Represintă pe latinul VICTUS dezvoltat normal.

Veatrila reproduce pe slavicul větrilo cu înțelesul de "pînză de corabie". Nici astăzi nu avem un termen singur pentru noțiunea aceasta; în secolul al XVI-lea s'a recurs la forma slavă. Ar fi interesant să știm ce s'a păstrat ca tradiții de vocabular în legătură cu viața aproape de mare sau râuri. Luntre este un cuvînt care ne duce spre latină; celledalte sînt de origine streină.

O formă de origine slavă este a vlădui. Avesc înțelesul de "a stăpîni", "a domni". Reproduce pe slavul vlasti, vlada cu același înțeles. Apare în Psalтира Scheiană. În graiurile locale de astăzi nu găsim nici o urmă, ceea ce ar fi o indicațiune a întrebuintărei artificiale a formei în secolul al XVI-lea.

Trecem la seria cuvintelor începătoare cu litera z.

A zăpreți avea înțelesul în secolul al XVI-lea de "a opri", Reproduce pe slavicul zaprĕtiti. Astăzi se mai întrebuințează în unele regiuni, însă nu cu accepțiunea generală de "a opri".

A zăstîmpi apare în secolul al XVI-lea cu sensul de "a sprijini". Este atestat în Psaltirea Scheiană și la Coresi. Iată pasajul din Psaltirea Scheiană: "Zeul în faptele lui cunoscutu e cândŭ zăstîmpește elu! Forma slavă este zastapiti, "a proteja", "a apăra". Dacă nu ar veni să ne confirme fonetismul său că provine direct din vecchea slavă, am esita -pentru că e extrem de rar- să credem că aparține vocabularului curent. Fonetismul cu im ne arată că avem de a face cu un slavism pătruns la noi în epoca în care nasala a a fost redată prin im.

O formă care vine să se alăture la zăstîmpi este aceea înregistrată de Ceaușeanu și Fira în

colecția de folclor cules din Vîlcea, zăstînc cu schimbarea de terminațiune. Înțelesul este de "interval de timp".

Zboriște însemna în secolul al XVI-lea "adunare". Represintă pe slavicul sъборъ cu sufixul -iște. În aromîină se știe că zburăsc înseamnă "vorbesc". Sensul primitiv a fost acela de "a se aduna".

Țrebue să amintim și forma de origine latină zeu, care în secolul al XVI-lea apare în texte relativ des alături de Dumnezeu. Constatăm că în secolul al XVII-lea forma aceasta atît de strîns legată de vocabularul nostru religios nu mai este întrebuințată curent pentru că s'a preferat forma compusă. Zeu astăzi este neologism; forma veche se mai păstrează în interjecțiunea zău.

De ce zeu așa de obișnuit în secolul al XVI-lea a fost înlăturat în favoarea lui Dumnezeu? La noi s'a produs procesul invers decît în limbile romani-ce. În vechea franceză era foarte des întrebuințat compusul Damedieu, care mai tîrziu a pierdut din cir-

culațiune, ajungînd să se impună Dieu. La noi s'a întîmplat dimpotrivă. Care să fie motivul acestei în-lăturări ? Am putea presupune că odată ce cuvîntul a ajuns să fie întrebuintat des ca interjecțiune, aceasta l-a demonetizat, noțiunea divinității a fost diminuată. Se poate să fi contribuit și altă împrejurare. De oarece noi întrebuintăm de multe ori cuvîntul Domn alături de Dumnezeu - ceea ce nu se întîmpla în francesă - putem presupune că Dumnezeu a fost sprijinit de Domn. Se spune astfel: Doamne, Dumnezeul meu; Doamne Dumnezeule etc.

Dacă ar fi să admitem părerea unor filologi, printre care e și Dl Vendriès, că unele cuvinte sînt silite să dispară sau să fie reduse ca circulație pentru că sînt monosilabice am avea încă o explicație pentru cuvîntul nostru. Zeu a părut și mai puțin expresiv - pentru că avea numai o silabă - față de Dumnezeu.

Ultimul cuvînt ne duce spre slavă. Zlaç apare în Psaltirea Scheiană cu înțelesul de "iarbă". Tre-

buc să considerăm această formă ca un slavism; nu a avut o circulație în limba curentă.

După ce am terminat cu această înșirare care poate să pară monotonă, va trebui să trecem la o altă serie de cuvinte care presintă interes în alt sens decât acele pe care le-am grupat în categoriile pe care le-am studiat.

În primul rând avem de relevat acel enigmatic cuvânt care apare la sfârșitul Psaltirei Scheiane, findiș. Să cităm pasajul acesta: "Nesleitu stătut, ce întru urul findiș obrazū, ce se gice un kip ca sufletul și pelița urul Țaste omu, așa și Zeu; și urul Țaste Hristos cel ce părătă dreptu noi și dreptu spăsenia noastră". Este o românească foarte stângace. Se vorbește despre înfățișarea deosebită a divinității, treimea, pe care ne-o reprezentăm astfel, însă de fapt este unul singur, Hristos. Partea de la început s'ar putea interpreta în felul următor: care întru unul fiindu-și obraz (înfațișare), ce se zice chip etc. Adică, acest findiș (fiindu-și) a fost

intercalat între uru și obraz. Ne-am fi așteptat să fi fost astfel : ce întru uru obraz findiș. Această formă ar putea fi considerată astfel ca un participiu al verbului a fi, fiindu-și. Si Dl Drăganu, într'o notiță din Dacoromania a interpretat tot în sensul acesta . Dl Candrea la glosarul ediției Psaltirei Scheiane a pus în dreptul cuvîntului un semn de întrebare.

Cred că la ceea ce s'a gîndit Dl Drăganu poate să fie luat în considerațiune, mai ales că e întărit de ceea ce apare într'un pasaj puțin mai jos. Într'adevăr cu cîteva rînduri mai jos se spune: "urul cu-își-i obraz". Am reda în limba de astăzi astfel: unul fiecăruia îi este obraz. Si de data aceasta obraz este despărțit de urul. Si în pasajul acesta se spune că obrazul același este înfățișarea fiecăruia.

Ne găsim deci, în fața textului alterat din Psaltirea Scheiană din neglijența copistului.

28 IV, 1933.

Din șirul formelor lexicale pe care le-am studiat am exclus o serie, aceea a cuvintelor de origine turcă. Justificarea este datorită faptului că aceste elemente nu prezintă aceeași importanță ca și celelalte. Sînt tîrzii, cu un caracter care arată o limitare de circulațiune, referindu-se la domenii foarte restrînse. Cu vremea influența turcă se afirmă mai mult. Dintre aceste elemente vom releva vreo cîteva; le vom urmări în Catastiful Mînăstirei Galata publicat de Hasdeu și în diferite documente din Colectia Hurmuzachi. Unele din aceste cuvinte se mai păstrează și astăzi; altele au dispărut.

În primul rînd vom releva forma amanet care apare și în secolul al XVI-lea.

Atlas apare și cu pronunția aciaz. Avem astfel catifeaua lîngă atiaz. Aceste două cuvinte ne arată cam în ce sens au pătruns elementele turcești la noi. Multe se referă la industria textilă sau la anumite pietre prețioase. Aveam pe acele vremuri o viață de orientalism, care avea să se afirme cît mai mult. Înțelegem cum o parte din aceste elemente turcești se referă la o viață care ar părea, în unele privințe ca revelație. Luxul a existat și mai înainte, venind dinspre Poloni. De această dată clasele noastre de sus au venit în atingere cu ce oferea orientalismul dinspre Constantinopole. Boerimea noastră a fost atrasă de acest miraj nou de viață și și-a însușit cele ce i se aducea din Stambul.

Filigean este deasemenea de origine turcească.

Mahramă este un cuvînt care are un istoric interesant. Mahrana era o bucată de stofă sau de pînză ; la noi a fost termenul cel mai vechi pentru "batistă".

Pentru "prosop" exista termenul de mîneștergură. Prin disimilație a rezultat forma naframă. Pe de altă parte mabramă s'a păstrat sub forma maramă cu înțelesul pe care îl știm. Naframă s'a întîlnit cu forma batistă, care ne-a venit prin influența franceză.

Perdea este atestat și în secolul al XVI-lea.

Intr'o listă de obiecte casnice întîlnim și forma tipsia, "tipsii turcești".

Iată ce credeam că trebuie relevat ca o completare la seria elementelor străine pe care le-am studiat.

Trecem la o altă categorie care este importantă dintr'un alt punct de vedere. Limba secolului al XVI-lea nu era străină de unele forme care ni s'ar părea că sînt neologisme. Vom vedea pe ce cale au pătruns asemenea forme

In Palia dela Orăștie găsim expresia "în formă". Cineva, procedînd superficial ar spune că poate este un cuvînt latinesc. Palia dela Orăștie se știe că a

fost tradusă după două izvoare, după cum a arătat Dl M. Roques: un izvor unguresc și alături Vulgata. Trebuie o cercetare mai amănunțită pentru a se ști pînă la ce punct traducătorul Paliei dela Orăștie a recurs la Vulgata. Am impresia că foarte rar; mai cîrînd s'a servit de versiunea ungurească. Deci, nu din latină s'a introdus acest neologism, cu atît mai mult cu cît și Ungurii au împrumutat acest latinism. Pentru noi deci, este un latinism venit prin intermediul limbei maghiare.

Iarășî sîntem surprinși de formele filosof și filosofie. La Coresi se vorbește, de exemplu, de filosofie. Cea mai veche atestare pentru această formă este în secolul al XVI-lea. Firește, era un cuvînt care nu nea mult pe atunci; a fost redat din textele slavonești mecanic, fără să se înțeleagă bine prestigiul lui în raport cu cultura.

Trecem la o altă formă și ea interesantă de pus alături de neologismul nostru de astăzi, anume forma iconom. Apare în Cazania a doua a lui Coresi: "ca un

iconom fiind, nu ca un bogat; (iconom iaste cel ce drept alții bogăția strînge-o)". Este o definiție stîngace. Coresi și colaboratorii lui au redat acest neologism și au adăugat o glosă explicativă pentru a se vedea ce înțeles are. Mai tîrziu cuvîntul se întîlnește cu variațiuni de sens. Econom era un om care îngrijea de averea unei mînăstiri, unei moșii. S'a adăugat la această filieră greacă ceea ce a venit din franceză.

Portar apare atestat în Tetravanghelul lui Coresi. Trebuie să insistăm puțin asupra acestui cuvînt. Putem presupune că s'ar fi păstrat latinul PORTARIUS? Dl Pușcariu îl derivă din forma latină. Portar e o noțiune care nu a putut să fie prea obișnuită. În textele vechi designează pe cineva care avea mai multe funcțiuni. Dacă ne îndreptăm spre slavă, găsim cuvîntul corespunzător, însă în slavă este luat din bizantină. În ce privește funcțiunea de portar nu ne putem îndepărta de la derivațiunea slavă, bizantină și indirect nu-

mai latină. Rămânând la sensul de "portar", "ușier", trebuie să presupunem că a fost o întâlnire cu cuvântul provenit din latină, portă; acesta a ajutat la fixarea formei portar.

Un neologism care ne surprinde e poștă. E atestat în anul 1594 într'o scrisoare trimisă din Veneția de Gheorghe Cămărașul. Cuvântul a venit direct din italiană, dar a rămas izolat. Mai târziu a fost luat de la Ruși sub forma poștă.

Pretor cu sensul de "locuința pretorului" apare în Tetравангелул lui Coresi. Cuvântul acesta de origine latină apărea în textele slave și traducătorii noștri au redat cuvântul, rămânând la ceea ce oferea textul slav. Se întâlnește cu forma pretor de astăzi, care e un neologism introdus după război și desemnând pe administratorul de plasă.

Din limba secolului al XVI-lea nu lipsește nici secretariul. În documentele din colecția Hurmuzachi găsim într'o mărturie dată într'un proces, mărturia lui Luca Stroiici, cuvântul acesta. Limba documentelor

era mai vie decît limba textelor religioase; la un izvor deci, nu putem să mergem. Trebuie să presupunem că Luca Stroici, care a trăit în Polonia, și-a însușit de-acolo acest latinism și a ajuns să-l întrebuințeze pentru întâia oară.

Cuvîntul tablă apare în secolul al XVI-lea ca neologism. E un cuvînt latin trecut în slavă, de unde a venit în traduceriile noastre. Urmărind cuvîntul, vedem că afară de sensul religios, s'au suprapus și alte sensuri. În limba veche însemna și "listă". Mai tîrziu s'a adăugat influența francesă care explică întrebuințarea acestui cuvînt cu sensul de "tabla lui Pitagora", "tabla" sau "tabela" etc. Forma din Biblie și aceeași formă cu sensurile de mai tîrziu, ne arată o întîlnire surprinzătoare de curenți de neologizare și amplificări de sens.

Trecem la o categorie, care se leagă de cea de acum. În Exod., unde sînt descrieri, o sumă de cuvinte, inexistente în vocabularul nostru, a trebuit să fie împrumutate din altă parte. Traducătorii nu aveau de-

cît o resursă, anume să transpuie direct forma pe care o găseau în versiunea ungară, latină sau slavă. Astfel găsim forma onikinos, care propriu-zis, corepunde "onixului" nostru. Onikinos este un derivat din "onix" și corespunde grecescului ὄνιξις.

În Psaltirea Scheiană apare cuvîntul pazia. Dl Candrea, în glosar, spune că ar putea însemna topaz, pentru că în pasajul din versiunea greacă sau latină este vorba de topaz. E o redare neinteligentă a grecescului topasion. Se vede că a fost interpretat greșit, adică to- a fost considerat ca articol. Un traducător slav al textului grecesc a interpretat astfel și pentru că nu avea un echivalent pentru pasion l-a redat în slavă prin pavia, care apoi a trecut în traducerea romîneasă.

Deasemeni, apare în secolul al XVI-lea, cuvîntul de origine turcească tafta care se întîlnește și astăzi în descîntece.

5 V, 1933.

Printre cuvintele care se întîlnesc cu neologismele de astăzi, alături de cele studiate rîndul trecut, rămîne să ne ocupăm de o formă care este iarăși caracteristică și ne surprinde chiar că o găsim în secolul al XVI-lea.

În Textele mähăcene, într'un pasaj, unde se vorbește de diferitele porniri care duc la viața ușoară, spre păcate, se spune următoarele: "Ce iaste lucrul dracului ? săltăturile, sbieretele și danturile" Vedeți că și în secolul al XVI-lea, cuvîntul acesta era cunoscut la noi. Astăzi forma apare cu aspectul din francesă: dans. Si dacă urmăriți explicațiile care se dau pentru forma dant sau dăntui, veți vedea în

dicționare că se spune: danț e rezultat din francezul danse plus germanul Tanz.

Explicația nu se potrivește cu constatarea pe care o facem, căci în secolul al XVI-lea era cunoscută forma cu d. Si n'am putea spune prin ce filieră a pătruns, relativ de vreme, această formă, pentru că în limbile slave apare cu ѣ și se vede proveniența din germanul Tanz. Prin urmare, la noi trebuie să fi pătruns dintr'o regiune, unde cuvântul apărea cu fonetismul apropiat de cel italian sau frances, cu d. Si atunci, n'am urmărit, dar poate spre Serbia să fie atestată forma cu d- inițial.

În orice caz, e exclusă altă proveniență decât printr'un intermediar slav, la noi. Din ungurește, nu, pentru că tot cu ѣ- apare cuvântul din limba germană.

Trecem la o altă categorie, cu totul deosebită, de cuvinte și pe care n'am studiat-o de aproape, niciodată și de aceea am crezut potrivit, de data aceasta, să mă opresc mai mult la ea: anume numele lunilor, așa cum apar atestate în secolul al XVI-lea.

Voi începe, natural, în ordine cronologică să relevez ceea ce ne dă limba din secolul al XVI-lea, cu privire la numele diferitelor luni și voi adăuga în același timp și ceea ce e în legătură cu actualitatea, pentru ca să avem astfel, o imagine cât mai întregă de ceea ce aparține acestei părți din lexicul nostru.

În primul rînd, pentru luna ianuar, apare atestat în secolul al XVI-lea, ghenar, ghenarie, care se întinde departe și prin tradiție s'a păstrat mult timp.

Avem de a face cu slavizarea latinului JANUARIUS, care în latina vulgară devenise jenuarius. În vechea slavă avem ghenarò și în greacă ghenaris. Avem, prin urmare, explicată această formă atestată în secolul al XVI-lea.

Însă, împrejurul ei se grupează întii gerar, care se poate urmări în ceea ce a dat Marian, ca bibliografie, în "Sărbătorile la Romîni", vol. I, p. 96, referindu-se la ceea ce a dat Chițu: pe urmă, Ionescu Delabrad, în Calendarul unui gospodar și alții.

Dacă a fost mai mult sau mai puțin răspîndit acest gerar, nu putem ști. În orice caz, forma nu pare să fie inventată și s'ar explica atunci, natural din ger: luna gerului. Se pune aici o întrebare: oare acest gerar să nu fie o derivare a unei forme care a dispărut? Pentru că nu ne putem închipui că latinul JANUARIUS, JENUARIUS, n'ar fi lăsat nici o urmă în limba română. JENUARIUS ar fi devenit în limba română jenar și de la o vreme, acest jenar ar fi putut foarte bine să fie influențat de ger și atunci să fie schimbat în gerar. Încît, vedeți că nu e exclus ca acest gerar să fi rezultat din latinul JANUARIUS, JENUARIUS.

Se va obiecta că poporul cunoaște pentru această lună, un alt cuvînt și deși nu apare des atestat, totuși e de presupus că într'o vreme, și înainte de influența slavă, trebuie să fi fost caracteristic pentru denumirea acestei luni: căriudar. L-am relevat în Hațeg și în unele texte se spune că "după Crăciun vine luna lui căriudar". Ar fi interesant de urmărit,

unde se mai întâlnește astăzi cărintar, pentru luna întâi. Cărintar e un derivat din CALENDARIUS dela CALENDAE. De ce a fost numit astfel ianuar ? Pentru că noțiunea de CALENDAE, se poate vedea din dicționarul D-lui Mayer Lübke, a fost încă vie în legătură cu actele păgine din vremea Romanilor. Si atunci, calende însemnau zilele dintîi ale anului, nu numai ale lunii. Si atunci dela aceste prime zile ale anului, CALENDAE, s'a ajuns la derivatul CALENDARIUS, ca denumire a primei luni.

Denumirea e în acord cu ceea ce e atestat și în provensală, unde CALENDAE, sau derivate ale lui, apar ca termeni pentru sărbătoarea Crăciunului.

Si atunci vine întrebarea, dacă, acesta a fost termenul tipic pentru noțiunea de ianuar, înaintea lui JANUARIUS, JENUARIUS ? De ce nu ? Si unul și altul puteau să se păstreze. Deci, nu e de loc hazardat să presupunem că alături de cărintar a existat la noi și o formă rezultată din JENUARIUS, gerar, cum presupunem. Peste ceea ce a fost tradiție latină, peste

ceea ce am împrumutat dela Slavi, a venit pe urmă influența nouă latină și indirect romanică, să zicem, ianuarie. In privința aceasta ar trebui unele precizări, nu numai în ortografie, dar și în pronunțare. Academia în ultimele reguli ortografice, n'a înțeles că trebuie să înlătore ceea ce se adoptase în 1904 : februarie, septembrie, octombrie, decembrie și pe urmă ianuarie.

După mine, acest ianuarie e fals. Nu se justifică nici prin tradiție. Odată ce am reînnoit terminologia noastră sub influența latinisatoare, atunci mi se pare că trebuie să zicem ianuar, căci formele latine în -arius sînt redată prin -ar.

Trecînd la luna următoare, aici întîi, avem forma făurar care reproduce bine pe FEBRUARIUS, FEBRARIUS. Această formă a fost însă dublată dela o vreme de faur și trebuie să amintesc că în limba veche și a poporului, numele lunilor e legat cu articolul. Se zicea: luna lui ghenar, luna lui făurar. Astăzi, sub influența literară, noi zicem: în luna ianuar.

Cum s'a ajuns dela făurar la faur ? Marian spusese că poate sub influența unor versuri în legătură cu această lună și citează un distih:

"Faur ferecă
Si desferecă".

Si ar fi de înțeles că faur e o lună schimbătoare, când îngheață, când desgheață. Da, ar fi o interpretare. In plus însă, parcă a intervenit și altă împrejurare, că adică în vremea aceasta, țăranul se gîndește la uneltele de fier, ale plugului, anume dacă e ceva de reparat, să ducă la faur, sau să facă el pe faurul.

E ceva cam forțat, dar de sigur, că în jurul acestei asocieri trebuie să găsim explicația faptului că în loc de făurar, dela o vreme s'a refăcut forma faur. Să ne închipuim că prin simplă asociere făurar ar fi fost dublat de faur ? Ar părea o explicație artificială.

Trecînd la numele lunii a treia, în secolul al XVI-lea, de mai multe ori e atestat marț, care reproduce foarte bine pe MARTIUS latin și alături de marț, se zice și mărțișor. Astăzi se scrie de cei mai mulți

martie și Academia așa a recomandat și în 1904 și așa păstrează și astăzi. Acest martie e absolut hibrid și el. Numele lunii e un derivat din latinul MARS - MARTIS. MARTIUS a însemnat luna zeului Marte.

Deci, una din două: ori întrebuințăm forma populară mart, ceea ce e mai greu; ori atunci, dacă e de ales pe cale literară o formă, trebuie să aibă o rațiune; martie nu e nici numele zeului, pentru că numele zeului e Marte, cu nominativul MARS. Si atunci e de preferat forma mart, cum s'a zis sub influența slavă, și cum se zice în Moldova. Dar martie e o formă falsă, sub influența lui ianuarie, februarie, false și ele.

Ajungem la numele cel mai complicat, din numele lunilor: prier, atestat așa în secolul al XVI-lea. Si astăzi e încă des întrebuințat.

Latinul APRILIS nu putea să dea decît aprire, sau prin schimbare de declinație, aprir.

În aromână avem reflexul direct april, cu -l la sfârșit, care poate să fie datorit disimilației, după cum căroare a devenit căloare.

De unde atunci, dacoromînul prier ? Dl Puşcariu, în Dacoromania prin improvisaţii de explicaţii, crede că forma veche prire, a putut să devină prier, adică e ar fi răsunat în silaba precedentă şi astfel s'ar explica fonetismul prier.

Înainte de toate, nu trebuie să pierdem din vedere, că nu există ceva analog în fonetismul nostru; şi pe urmă, să zicem că ar fi răsunat e în silaba precedentă, dar atunci am fi avut diftong: prier. Pe cînd pronunţarea e prier cu hiat.

Dl Diculescu s'a gîndit că ar putea să fie APRILIARIUS, sub influenţa lui JANUARIUS, FEBRUARIUS.

Nu că ar fi imposibil, dar luna lui april se găsea înainte de MARTIUS şi atunci mai curînd ar fi să se ajungă la APRILIUS. În orice cas, însă, vre-o urmă din APRILIARIUS nu există în limbile romanice.

Forma dacoromînă este obscură. Nu apare clară nici aferaşa lui a. Cînd găsim această aferaşă, în general, este vorba de verbe la infinitiv, cînd se face confuţie cu prepoziţia a, sau de substantive feminine. Lectiunea viitoare vom continua.

12 V, 1933.

Continuînd cu denumirea lunilor, vom aminti în primul rînd, în legătură cu ceea ce e atestat în secolul al XVI-lea, numele lunei mai, care reproduce, se vede bine, forma latină MAIUS, însă în unele părți, de exemplu, prin Mehedinți, se zice și florar. Termenul acesta, în alte părți, cum relevă Marian, este aplicat lunei april. Prin urmare, o trecere a numelui unei luni, asupra altei luni, cum vom vedea și în alte cazuri; lucrul e explicabil.

În ce privește luna iunie, este atestată tot așa în secolul al XVI-lea, din slavicul juni. Termenul popular pentru această lună, în unele părți, e acela de ci-reșar, adică luna cireșelor.

Luna iulie, în secolul al XVI-lea, așa apare atestată. Popular, este numită luna lui cuptor, adică luna căldurilor excesive, luna căldurilor caniculare.

Cum aminteam și rîndul trecut, în ce privește formele vechi și cele populare, articolul este prepus: luna lui ghenarie, luna lui făurar. Așa dar, a fost natural să se zică și luna lui cuptor, nu luna cuptorului.

Mai complicată apare o serie de forme referindu-se la luna agust. Aici avem diferite straturi. În primul rînd, din latină; AUGUSTUS, schimbat cum se știe în latina vulgară: AGUSTUS, se mai păstrează în unele părți cu forma corespunzătoare agust. Însă în același timp apare și ăgust și ăgost. N'aș putea spune mai precis, însă am impresia că forma cea mai veche agust, este mai rară; chiar extrem de rară, față de celelalte cu accentul schimbat: ăgust și ăgost.

Si chiar întrebuințarea, fie a unei forme, fie a celeilalte, în limba poporului astăzi, nu e mai bine precisată. Întîmplător, în anchetele dialectale s'au relevat anumite aspecte, cum am făcut și eu. ~~Mat~~ Cu

toată concurența făcută de termenii calendaristici mai noi, de origine savantă, cuvîntul din fericire se mai păstrează încă viu.

Alături de reprezentantul latin AUGUSTUS, avem și în secolul al XVI-lea, avgust, din bisantinul, neogrecul avgustos, și în același timp și din slavă, unde alături de forma cu y, apare și avgust.

Astăzi, de fapt, avgust, poate mai e întrebuințat de unii bătrîni influențați de limba veche. Poate dintre preoți să mai zică unii avgust, însă se pare că este o formă ieșită din uz. Agust se aude, și încă des, față de avgust, sub influența literară modernă.

În popor apare o formă, datorită confuziei cu alta și poate datorită specificului lunii, adică luna recoltei; cel puțin, Marian înregistrează gust. N'am auzit niciodată această formă. Gustea este iarăși bine cunoscut. Gustar, iarăși n'am auzit-o, însă se pare că nu e artificială și îmi face impresia că trebuie alăturată de gust și gustea.

Ar trebui revizuite toate formele acestea, cu un

control actual și atunci s'ar putea vedea ce este de reținut sau de eliminat din lista aceasta pe care o dă Marian.

Gustar mi se pare că ar trebui reținut ca o formă populară ce a existat și există în unele părți și explicabilă ca un nume ce se dă lunei august, cînd se gustă din recolte, cînd este belșug de hrană etc.

Rămîne măsălar. Acesta, mărturisesc că deși e înregistrat și în unele dicționare, ca nume popular al acestei luni, nu știu dacă nu trebuie să fie suspectat, cu atît mai mult, cu cît Marian, alături de el, dă un alt termen—acesta parcă și mai suspect—secerar. Acest secerar cred că este o formație adhoc. Măsălar s'ar explica în legătură cu MENSIO latin, adică luna august ar fi luna secerișului. Aici însă se pune o chestiune de condițiuni geografice. În unele regiuni, secerișul, cum se știe, e mai de vreme; în alte părți e mai întîrziat.

Dacă s'ar fi dat numele lunei august, în legătu-

ră cu secerişul, aceasta ar trebui să ne ducă spre regiuni mai de sus, spre munte, spre agricultura mai primitivă din aceste părți. Pentru că secerişul în regiunile de câmp, se face în iunie, în iulie. În august e secerişul întârziat și atunci întrebarea este, dacă într'adevăr, măsălar a fost sau este întrebunțat ca nume al acestei luni, originea lui trebuie căutată tocmai într'o regiune unde secerişul era întârziat.

De ce atunci, totuși, să se fi recurs acolo la un termen special pentru această lună, la termenul de seceriş și în regiunile amintite agricole dela șes? De ce luni secerişului i s'a zis la câmp: iunie, ciresar, iulie, luna lui captor, și nu seceriş, luna secerişului? Incît, vedeți că chiar numai aceste considerațiuni ne fac să respectăm proveniența sigură a lui măsălar.

Mai complicată apare denumirea luni următoare, atestată în secolul al XVI-lea, ca răpciune pentru septembre. Apare și septembre în secolul al XVI-lea, însă și forma cealaltă, și aceasta într'adevăr pare să

fi fost foarte caracteristică pentru pentru denumi-
rea acestei luni.

Miklosich se gîndise la RAPTIO-RAPTIONIS, în le-
gătură cu smulsul de pe cîmp, și chiar cu cultura vi-
ței, adică culesul viilor. Dl Meyer Lübke se oprește
la aceeași etimologie.

Dar RAPTIONEM dacă ar fi să ne oprim la el, nu
putea să dea decît răciune, pentru că p înaintea lui
t trebuie să cadă, după cum BAPTISARE a devenit băteza.

Dl Drăganu a încercat o altă explicație din RA-
PATIO-RAPATIONIS, termeni din viața agricolă, aplicat
mai des în cultura napilor și atunci plecînd dela RA-
PATIO-RAPATIONEM s'ar fi ajuns la răpciune. Dar vedeți
că o asemenea etimologie așteaptă să fie întărită prin
alte considerațiuni.

Dacă măsălar, aplicat la agricultură, este de țî-
nut în rezervă, atunci să ne închipuim că răpciune ar
veni dela culesul napilor ?

Mai întîi de toate, cultura napilor la noi, ar tre-
bui să se vadă, întrucît a putut să fie așa de importan-

tă, încît să determine o formă cum este *RAPATIO-RAPATIONEM să designeze numele unei luni ? Etimologia aceasta, deși mai de susținut decît aceea la care se gîndise Miklosich, nu este nici ea destul de convingătoare.

Marian mai amintește pentru aceeași lună, termenul de vinicer, care nu-mi este cunoscut, însă acesta pare că n'a putut fi inventat, pentru că, de fapt, ne duce spre slavă, cum a relevat și Dl Tiktin. Nu este o formă derivată din vin al nostru, în legătură cu denumirea lunii, adică luna cînd începe culesul viilor; acest vinicer poate într'adevăr să fi existat și să existe și ca reflex isolat, derivat din slavă.

Luna octobre apare atestată odată cu h: ohtomvrie. Forma veche este octomvrie. Dar tocmai în legătură cu ultima formă, Academia a rămas la octomvrie. Am spus și rîndul trecut că sînt puțin recomandabile aceste forme fixate în 1904. Eu m'am gîndit că înainte de toate nu numai octomvrie, dar și octobre ar trebui evitat. Francesii zic octobre. Imi face impre-

sia că octombrie are ceva de incultură. În latină este OCTOBER, iar în domeniul romanic găsim controlul ultim, care împiedică să se zică octombrie și de aceea, eu de cîtva timp zic octobre, în acord cu ceea ce este al terminologiei culte.

În limba poporului apare și termenul de brumar, care oscilează între această lună și luna următoare, făcîndu-se uneori diferența de brumarul cel mare și brumarul cel mic, acesta din urmă numit și brumărel, în acord de altminteri aici, cu aromîna. În unele părți se zice simplu brumar, fără distincție de mare sau mic.

În orice caz, cînd s'a făcut distincția aceasta s'a înțeles că luna octobre e mai puțin brumoasă și i s'a zis brumarul cel mic sau brumărel, iar novembre fiind mai brumoasă, i s'a zis brumarul cel mare.

Asupra lui novembre nu vom insista.

Trecem la ultima lună. Aici afară de dechemvrie, forma slavă sau greacă, atestată și în popor s'a păstrat și luna lui îndrea sau andrea. Este o formă care se explică prin numele sfîntului Andrei și cu toate că a-

ceastă sărbătoare cade la 30 novembre, denumirea a fost trecută asupra lunii următoare și mai ales în legătură cu numeroasele credințe care s'au grupat împrejurul sfântului Andrei.

Putem admite derivarea din greacă sau din slavă, pentru acest cuvânt ? Nu e tocmai ușor de hotărât, însă parcă am fi dispuși să admitem aici influența slavă, și anume pentru considerația următoare: odată ce a pătruns la noi, influența bisericească slavă, este de presupus că numele acestui sfânt, împrejurul căruia au venit să se alătore mai multe credințe populare, a pătruns prin calendarul slav. Influența greacă, neogreacă a venit mai târziu.

Să presupunem că în epoca bizantină, deci anterioară celei slave, ar fi pătruns la noi ANDREAS ? Mi se pare că ar fi riscat, pentru că nu avem dovadă că din epoca latină, numele acestui sfânt ar fi fost popular.

Iată, prin urmare, cum se prezintă cu părți mai clare și altele nelămurite încă, seria denumirilor lunilor la noi. În orice caz, ar fi interesant de făcut un stu-

diu asupra lor, pe care nu-l avem încă.

Să resumăm acum ce se desprinde din această urmărire, ca origine a denumirilor. In primul rînd se vede bine că se păstrează o tradiție latină evident caracteristică pentru unele forme. La prima lună numai prin presupuneri am zis că JENUARIUS latin vulgar din JANUARIUS, a putut să se păstreze, ascunzîndu-se sub forma de gerar. Insă avem forma cealaltă gărindar rezultată din CALENDARIUS. Apoi vin februar, mart și prier, care cu toate dificultățile fonetice nu se poate isola de APRILIS, cu atît mai mult cu cît avem mărturia aromîină. Luna mai, tot așa. Prin urmare, primele luni continuă într'un fel sau altul tradiției latină. De altminteri chiar din luna mai, april, vedem tendința spre formații romînești. Avem florar, ciresar și pe urmă cuptor. După această lacună reapare elementul latin în agust.

In ce privește răpciune, n'am găsit nici un cuvînt din domeniul romanic, care să i se alătore, însă aceasta nu însemnează că nu i s'ar putea găsi. In orice

cas și acest cuvânt trebuie pus alături de tradiția veche latină.

Vine apoi brumar pentru care e de admis un *BRUMARIUS, cu toate că nu e atestat direct.

Îndrea e de proveniență greacă sau slavă.

Din această analiză reiese, prin urmare, o persistență a substratului vechi, a celui latin și pe de altă parte, infiltrări slave și grecești, care în secolul al XVI-lea, de fapt, apar mai streine, pentru că în textele, care într'adevăr, sub alte raporturi reprezintă bine tradiția la noi, vedem tendința de a se întrebuința fie făurar, fie marț, fie prier, fie răpciune, etc.

Cu vremea însă, s'a accentuat invazia termenilor slavi sau greci și curentul acesta s'a întâlnit astăzi cu curentul celălalt, neologic.

Dacă e să mergem mai departe cu aceste constatări, ceea ce va rezulta, va fi dispariția termenilor vechi, caracteristici și cu toate acestea, avem, în acord cu convingerea mea și cu ceea ce ne dă trecutul, farmecul lor, pentru că luna lui prier sau luna lui măr-

țișor, puteau să se păstreze nu numai ca accesoriu de cadru, dar fatalitatea parcă duce spre înlocuirea definitivă a termenilor calendaristici, în favoarea inovațiilor. Si între ceea ce știm că va fi osîndit să dispară și ceea ce îi ia locul, cum spuneam și rîndul trecut, preferințele totuși ar fi trebuit să meargă în alt sens.

Si referindu-ne la decemvrie, eu nu m'am oprit nici la decemvrie, nici la decembrie, ci la decembre. Academia recomandă decemvrie, termenul sub aspectul lui greco-slav, cum a recomandat și pe noemvrie.

.-----.

19 V, 1933.

Oricît am fi insistat asupra formelor lexicale din secolul al XVI-lea, sînt unele cazuri care ne dau ocazia să ducem mai departe observațiunile sau chiar să revenim asupra unor constatări de pînă acum. Dacă ar fi să relev ez tot ce ofere lexicul limbii din secolul al XVI-lea, aș fi putut da cursului din anul acesta—de altminteri și alteori—mult mai mare extensiune și de aceea m'am limitat la ceea ce mi s'a părut esențial.

Plecînd mai ales dela vre-o două, trei texte, vom avea prilejul să precisăm fapte relev ate înainte sau să adăugăm altele cu caracter nou.

Mă voi adresa, mai ales, Cazaniei a II-a a lui Co-

resi, care dacă s'ar putea spune că n'are atîta înțeles, de multe ori, ca raritate de forme, cum se întîmplă cu Psaltirea Scheiană sau cu Psaltirea Hurmuzachi, totuși are avantajul de a ne da un material foarte bogat. Este un text de o extensiune care întrece pe a altora și unele cuvinte sînt încadrate, am putea spune, într'o atmosferă lexicală mai amplă, decît se întîmplă cu ceea ce întîlnim în alte texte.

În legătură cu ceea ce am relevat și la seminar asupra sensurilor care au dus la accepțiunea actuală a derivatului din asupra, anume verbul a asupri, să ne oprim la un pasaj din Cazania lui Coresi, care are în același timp avantajul că pe lîngă forma verbală, ne dă și derivatele corespunzătoare. Astfel se spune în "tîlcul", adică în comentariul la Evanghelia lui Luca, ce însemnează faptul de a asupri: "Cămatnicii și asupritorii sașiu n'au". Forma cămatnicii e derivată din slavul camătă; deci asupritorii e alăturat lui cămatnicii și acesta e sensul primitiv: "aceia care luau bani cu asupra, cu dobîndă nedreaptă".

Că carei sîntu de camătă și învățați a asupri, nu numai de cea bunătate dulce ce va să fie lipsescuse și se lasă, ce și focului de vecie dau-se. Dereptu aceeaia hitleane sîntu dobîndele cametei și asupritoriei, drep'ce că în neșchită vreamă au a se îndulci, iară scîrbă multă și în vecie ".

(Cazania II-a a lui Coresi, pag. 397)

Deci în acest pasaj forma verbală apare odată, iar formele substantivale de două ori și vedem cum sensul dela asupra, a lua cu asupra e bine evidențiat și dela accepțiunea aceasta specială, pe urmă s'a ajuns la aceea de astăzi, cînd zicem a asupri pe cineva. Pentru diferite motive nu ne închipuim că la origine era numai aceea de speculă, numai pentru camătă.

Al pasaj, acesta și mai interesant pentru că ne dă prilejul să urmărim un verb caracteristic din vocabularul nostru, asupra etimologiei căruia va trebui să insistăm un moment, cu toate că o credem stabilită, nemai prezentînd aspecte controversate. Anume, e forma a căuta. Să cităm iarăși un pasaj din Coresi:

"Să blagodarim^u Domnului cel^u ce grijaște de viața noastră și de rădicare și caută de pururea de a noastră spăsănie și dereptare".

(Op. cit. pag. 521).

Căuta are sensul de "a avea grijă". De fapt și grijaste repetă ideea și avem aici o fază intermediară între sensul latin și cel românesc al lui căuta. Astăzi nu se mai zice: "caută de spăsenia" sau "se îngrijește de". E drept că mai auzim: "caută de sănătate", o nuanță care continuă sensul vechi, dar aici avem bine precizat: "caută de spăsenia....", adică "a re grijă de mîntuirea, iertarea păcatelor". Si atunci, căutare, în limba romînă, la origine, a trebuit să însemne aceasta: "a avea grijă de cineva sau de ceva" în acord cu etimologia lui, adică din latinul CAUTUS < CAVEO, "a păzi", "a avea grijă". E etimologia pe care am dat-o cu Dl Candrea în dicționarul etimologic și care nu e admisă de Dl Pușcariu, în Dicționarul Academiei. D-sa spune că nu trebuie să plecăm dela CAUTUS, ci mai curînd dela CAVITO - CAVITARE s'a ajuns la căuta.

Mărturisesc că din punct de vedere fonetic, nu știu cum CAVITARE ar fi putut da căutare.

Intervine o altă parte, care este contestată de Dl Pușcariu: cătare cu înțelesul de "a privi". Intr'a-

devăr, se confundă a căta cu a căuta însă poporul zice mai curînd a căta cînd e vorba de privire = cată în ochi.

Prin urmare, trebuie să admitem că această formă a căta nu se poate explica din a căuta și de aceea am admis în dicționarul etimologic, o altă origine pentru această formă, adică trebuie să plecăm dela latinul CAPTARE. CAPTARE a însemnat "a prinde" și atunci dela sensul de "a prinde cu ochii, cu vederea", s'a ajuns la acela de "a privi".

Deci nu cred că ne putem depărta dela distincția ce trebuie admisă pentru cele două verbe.

Ne îndepărtăm un moment dela textul Cazaniei, ca să ne referim la sensul încă păstrat în secolul al XVI-lea al lui muncă și derivatele a munci și muncitor, în acord cu etimologia. Si astăzi, într' adevăr, cînd zicem "muncile iadului", aici se păstrează sensul vechi de "chin" din slavă. Inșă, de fapt, aceasta e numai o transmisiune din limba bisericească, în această expresiune.

Dar încolo, ideea de "chin" pentru muncă nu mai e așa de evidentă ca la origine. Se mai zice: "muncit", "un cal muncit", însă aici nu e atât noțiunea de "chin" în general, ci noțiunea de "chinuit" din cauza muncii. Deci și aici primează sensul stabilit mai târziu. Însă în secolul al XVI-lea, o expresiune ca: "se vor duce în munca veacului" avea sensul de: "se vor chinui de veci".

Pe urmă, muncitor în Cazania I-a a lui Coresi: "erau lupi și muncitori". Se vorbește aici de oameni răi cu înțelesul că erau "răi ca lupii", iar muncitori, nu are înțelesul de acum, ci "aceia care chinuiau pe alții". Deci, sensul lui muncă, a munci, muncitor, sensul dela început mai apare în anumite expresiuni în secolul al XVI-lea.

Din Psaltirea Hurmuzachi să relevăm forma a scriinti, cu fonetismul vechi. Pasajul e: "nu se va scriinti în veac". E vorba de "acel care crede în Dumnezeu" și pasajul trebuie interpretat în felul acesta: "cine e deplin credincios nu se va clătina în credința lui". Ve-

deși, prin urmare, că întrebuințarea diferă întrucîtva de cea de astăzi și atunci scrînti se apropie de etimologia lui slavă sĕkratiti cu sensul de "a întoarce", "a suci". Deci, forma slavă pătrunsă la noi, a însemnat întîi "a suci", "a întoarce". O urmă din acest sens avem și astăzi, cînd se zice: "și-a scrîntit piciorul". Pe de altă parte, noțiunea de "a întoarce", "a suci" ne explică întrebuințarea din Psaltirea Hurmuzachi întrucîtva: noțiunile de "a suci" și "a da într'o parte și în alta", "a face să se clatine" sînt înrudite și atunci în Psaltirea Hurmuzachi "nu se va scrînti niciodată creștinul adevărat", are înțelesul "nu se va clătina niciodată în credința sa".

Mai tîrziu cuvîntul s'a fixat cu accepțiunea morală: scrîntit la minte. Aceasta, la origine, însemna acela căruia i s'a clătinat, i s'a turburat mintea, analog lui smintit, pentru că și acesta la origine a însemnat "a mișca din loc".

Amintesc întrebuințarea și ca adjectiv a lui șes, căci zicem și astăzi loc șes, însă nu știu să se mai zi-

că pămînt șes. In orice cas în Palia dela Orăștie apare expresia: pămînt șes sau numai șes simplu. Insist asupra acestei forme pentru că în limba veche se întrebuintează mai des decît astăzi ca adjectiv, cînd se zicea pămînt,loo șes = "așezat", "întins".

Si atunci e ocazia să atrag atențiunea că ar trebui urmărite nu numai în domeniul romanic, dar și în cel indoeuropean, forme care stau în legătură cu diferite aspecte ale naturii, dintre care multe nu sînt lămurite.

De exemplu, latinul COELUM nu e explicat. Dicționarul etimologic al D-lor Meillet și Ernout, face în această privință mai multe propuneri, dar nu se fixează la nici una. Prin urmare, un cuvînt așa de curent ca cer nu e lămurit etimologiceste și de multe ori asemenea cuvinte au ajuns neexplicate pentru că nu se ține seamă de anumite motive reale.

O altă formă la care iarăși am făcut aluzie--ne-am ocupat și într'o lecțiune de seminar--e anume, for-

ma socoti.

Avem în Cazania a II-a a lui Coresi, un pasaj caracteristic pentru întrebuintarea mai veche a acestui verb. Este un pasaj unde se vorbește de Dumnezeu și de credincioși: comparația cu cu Dumnezeu-păstorul și credincioșii-oile. Se spune anume, că:

Si sufletulū său pune-șū pentru oi, că nu iaste măemnicū, ce stăpînū, și ale sale i sîntū oile și ca de ale saleșū socoteaște și se grijaște d'insele.
(pag. 486)

Face deosebire între stăpînul oilor și acela care e năimit la oi și spune că adevăratul păstor e stăpînul.

Si fac o apropiere, care poate să aibă interes: în monografia publicată în Grai și suflet de Dl Diaconu, despre păstoritul în Vrancea, unul dintre ciobani se exprimă cam la fel: "că numai păstorul are tragere de inimă pentru turma sa, nu cei năimiți". Se poate face o apropiere între ceea ce se spune aici și ce găsim la Coresi și m'am întrebat uneori, dacă din aceste cazanii, cît au fost citite, acest pasaj nu s'a transmis

mai târziu, încît ceea ne spune acel cioban din Vrancea, să fie o reminiscență dela Coresi.

Dar ceea ce ne interesează, e restul frasei: "și a sale i sîntu oile și ca de ale saleșu socotește și se grijaște d'însele". Adică spune că adevăratul cioban e acela care socotește și se grijește de oi, ca de ale lui. Vedeți aici, a socoti aplicat direct la viața păstorească. Si Dl Tiktin crede că acest cuvînt trebuie să fie încadrat în viața păstorească, la origine.

Ce origine are, nu putem spune cu siguranță. În ungurește avem socotalni, cu înțelesul de "a socoti", "a face socoteli", prin urmare unul din sensurile pe care le presintă forma romînească.

În ruteană e socotiti.

Si atunci, întrebarea e: în ungurește cuvîntul nu se explică din limbile fino-ugrice; în ruteană, cu fonetismul apropiat de cel romînesc, iarăși.

Si atunci, explicația care s'a dat, e că poate ar fi slavicul scotb, însemnînd "animal", care ar fi fost

punctul de plecare și verbul ar fi însemnat "a păzi vitele".

Dar întrebarea este: acest scotă, unde să fi pătruns întâi, ca să primească fonetismul cum apare în română, cu epentesa lui o: socoti ?

A socoti trebuie să fi însemnat la origine "a păzi vitele" și în special, oile, și atunci pasajul din Coresi e în acord cu semnificația aceasta. Pe urmă s'a dezvoltat alta: a duce grijă de oi, de tot ce este la stână, a face socoteli și în cazul acesta ungurescul socolătni ar fi un împrumut din românește, din socoti, cu înțelesul de mai târziu.

Până aici am urmărit câteva forme, al căror sens intermediar apare atestat în secolul al XVI-lea. Să trecem la altă categorie: anume când se întâlnesc două cuvinte, părăind mai mult sau mai puțin sinonime.

În primul rând ar fi de amintit bolnav și be-teag, sau plecând de la substantive: boală și betegea-lă. Pentru acestea tot Cazania lui Coresi ne va veni în ajutor și sînt unele pasaje care ar trebui repro-

duse în dicționare, ceea ce nu s'a făcut. Odată la seminar, am relevat cum o expresie dela Costache Negruzzi ar fi putut foarte bine să fie dată în dicționare. Sînt unele pasaje, care dacă ar fi reproduse în întregime în dicționarele noastre, ar fi foarte sugestive și în orice cas, ar da mai multă bogăție părții de documentare.

Iată cum Coresi, vorbind de boală și betegeală caută să le distingă, căci după ce amintește amîndouă cuvintele, spune:

(că boală amu iaste în multă vreme chinuirea, iară betejala în puținea vreme e turbureala trupului)
(Pag. 477)

Cineva care nu e obișnuit să se oprească mai atent la asemenea pasaje, s'ar întreba de ce a însemnat Coresi și un cuvînt și celălalt ? Pentru că dînsul face distincție între un termen și celălalt. Boala, e cum spune, ceva care ține mult, betegeala e o infirmitate a corpului, de mai puțin timp și aceasta e în acord întrucîtva cu ceea ce apare în limba actuală.

În Ardeal se întrebuițează foarte des beteag în

în loc de bolnav. Pe de altă parte, în unele regiuni se precisează sensul lui beteag: se zice că unul e beteag de o mână, de un ochi. Ca să explicăm diferențierea aceasta, trebuie să amintim că boală e împrumutat din slavă și bolnav, la fel. Dela o vreme, a pătruns din ungurește beteg, care a dat beteag. Beteg însă, e absolut identic cu bolnav și atunci, în unele regiuni, bolnav a fost înlocuit cu beteag. În alte părți însă, s'a întâmplat ca noțiunea de beteag să fie circumscrisă și să se zică despre cineva care are un anumit defect, sau o infirmitate trecătoare, mai ales în sensul fizic, nu moral: beteag de o mână, de un picior, de un ochi. Noțiunea aceasta se întinde spre Moldova, nu numai în Ardeal. În secolul al XVI-lea se făcea deosebire între boală și betegeală.

Iată, prin urmare, cum lămuresc și distincția pe care Coresi a crezut că trebuie s'o facă în ce privește acești doi termeni.

Să vedem acum deosebirea între fur și tîlhar în limba veche și să ne referim la un pasaj caracteristic

din Coresi, unde se spune, nu așa de limpede, cum ne-am așteptat, dar totuși destul pentru ca să vedem de ce uneori se zicea fur și tîlhar cu o distincție destul de bine susținută, între amîndouă cuvintele:

Furul amu în ceia ce nu iaste a lui face cumă va, iară tîlhariul ca un muncitoriu e și pierzătoriu și stricătoriu.

(Pag. 485)

Ce reiese din această quasi definiție a furului și a tîlharului ? Coresi spune că furul e acela care își însușește un lucru, ca și cum ar fi al lui. Tîlharul este acela care e și "pierzător și muncitor", muncitor, cu sensul de mai înainte "chinuitor".

Deci tîlharul era mai mult decît furul. Furul era acela care fura numai, pe cînd tîlharul era acela care era în stare să comită chiar crime, cînd prăda.

Deci, înțelegeți atunci, de ce Coresi a ținut să accentueze deosebirea ce trebuie făcută între cei doi termeni. Pe urmă, în legătură cu aceasta, trebuie să mai amintim că mai tîrziu hoțul a dat la o parte pe fur și de fapt, substituirea se pare că s'a făcut în sensul a-

cesta: fur s'a găsit în concurență cu hoț, întărindu-l pe acesta, când mai ales s'a zis hoțoman. Pe următo parte din atribuțiile furului au trecut la găiner. Prin urmare, hoț a înlocuit pe fur, însă astăzi unii nu fac distincție între hoț și tîlhar.

Am totuși impresia că tîlhar, chiar astăzi uneori, e mai des întrebuințat decît hoț și ar fi un control de făcut, nu numai după ce este al vorbirei noastre, dar mai ales stînd de vorbă cu cei dela țară și cred că s'a găsi deosebirea care uneori se face între aceste cuvinte, tîlhar fiind mai expresiv, iar hoț ceva mai umbrît.

.-----.

26 V, 1933.

Ocupîndu-ne de formele vechi care atestă unele aspecte de tranziție ale semantismului, rămîne să insistăm de data aceasta, alături de formele pe care le-am studiat rîndul trecut, asupra unui cuvînt de proveniență latină, care e interpretat în două feluri, un cuvînt din cele mai curențe în vocabularul nostru: anume, lucru și lucra.

Etimologia dată pînă acum, a părut evidentă multora care cred că avem de a face cu LUCRUM latin. Eu însă, am căutat să justific o altă explicație, plecînd dela latinul LUCUBRARE, etimologie pe care am înregistrat-o în dicționarul etimologic, întemeindu-mă pe faptul că latinul LUCUBRARE înseamnă "a veghea la o lumină slabă"; acest cuvînt la origine, a trebuit să aibă în ro-

mînește fonetismul lucura și pe urmă prin sincopă lucra.

Din punct de vedere semantic, spuneam că această explicație e mai justificată decît aceea din LUCRUM cu sensul de "cîștig", care pe urmă ar fi fost derivat spre cel de lucru. Si cu atît mai mult am crezut că LUCUBRARE poate să explice pe romînescul lucra, cu cît în unele regiuni romanice, găsim derivate în acord cu sensul de "a lucra la o lumină slabă" și mai ales în legătură cu lucrul dela țară al femeilor la țesut și altele. Dl Pușcariu, în Dacoromania, vol. III, pag. 820, a căutat să infirme explicația pe care am dat-o, spunînd că în secolul al XVI-lea și în special în Cazania II-a a lui Coresi, avem dovezi că atît substantivul cît și verbul înseamnă cîștig și a cîștiga. Să ne oprim ceva mai mult asupra exemplilor invocate de Dl Pușcariu din Cazania II-a, ca să vedem ce se alege din afirmațiunile D-sale. Luăm ediția dată de Dl Pușcariu, împreună cu Dl Procopovici, pag. 317, unde e vorba de parabola cunoscută: "Că cel ce luă cinci talanți, aciașu mearse de lucră alți cinci talanți". La prima vedere s'ar părea că a lucra înseamnă a cîștiga, cum susține Dl Pușcariu, dar rămîne să

vedem dacă această interpretare poate rămînea. Pasajul e luat din comentariu, adică din tîlcul la Evanghelii. Sîtiți că, în Cazaniile lui Coresi, se dă întîi un pasaj dintr'o Evanghelie, pe urmă e interpretat cu reproduceri fragmentare din textele Evangheliei. Cînd Coresi dă textul Evangheliei, acesta sună astfel: "Mearse cela ce luò cinci talanți, lucră cu nușii și făcu alți cinci talanți". Comentariul din Evanghelie ne redă pasajul sub forma aceasta: "...nu se leni, ce aciașu lucră, de plăti ce luase". Prin urmare, întîi spune în comentariu: "mearse de lucră alți cinci talanți", interpretare care duce spre aceea de cîștig. Pe urmă, textul Evangheliei spune: "lucră cu nușii și făcu alți cinci talanți", apoi în altă parte a comentariului spune: "nu se leni, ce aciașu lucră, de plăti ce luase".

Vedeți, prin urmare, că atît în textul Evangheliei, cît și în două locuri în comentariu, e vorba de lucra în dependență de noțiunea de talant și precisînd că a urmat cîștig: "lucră cu nușii și făcu alți cinci talanți"; "nu se leni, ci lucră de plăti ceea ce luase" și atunci în pasajul dela pag. 317, cel dintîi, nu poate fi decît o

alterare, o suprimare și ar fi de reconstruit cam în felul acesta: "cela ce luă cinci talanți, aceiași merse de lucră cu nușii și făcu alți cinci talanți".

Mai departe, la pagina 401, Dl Pușcariu crede că s'ar înțelege sensul de a câștiga:"

"Că nu iaste den tine sorocul, o ome, nici putearea ta, vremea să lungești. Au doară și vremea lucrătu-țe-ai sau ai strînsu ?.

Pasajul e cam obscur, dar Coresi a vrut să spună că nu sîntem stăpîni pe vreme, mai ales în legătură cu cei care strîng bani, căci se poate să nu se bucure mult de avutul adunat. Aici nu văd cum sensul de câștig poate să reiasă din: vremea lucrătu-țe-ai. Mai curînd trebuie să atribuim verbului noțiunea de "a îndrepta prin lucru", "a potrivi", adică, "ai potrivit vremea, așa încît s'o poți stăpîni". Noțiunea directă de câștig nu reiese.

Acum, cîteva pasaje în care apare substantivul:

"Si nici dinioară nici u sațiu nu le iaste lorū de dobînde, ce de pururea de lucrulū dobîndeei și de aprinderea pohtei în mai multă pohtire fi-vorū..."

Aici într'adevăr, e vorba de câștig. Aici dobîndă înseamnă direct câștig, într'un fel sau altul, nu câștigul prin camătă.

Di Pușcariu crede că lucrul, aici, ar trebui înțeles cu sensul de cîștig; dar nu văd de ce ne-am opri la această interpretare, pentru că lucrul dobîndei mai curînd arată faptul în sine, faptul de a aduna dobîndă. Cîștigul dobîndei ar fi fost un pleonasm, cu toate că știți că în secolul al XVI-lea, găsim alăturări de felul acesta; orî cuvîntul latin alături de cel slav, ori cîteodată chiar cuvîntul latin lîngă altul tot latin, cînd unul din ele ajunsese mai mult sau mai puțin cunoscut și atunci se repeta pentru ca să iasă mai bine înțelesul. Dar aici "de lucrul dobîndei" nu putem crede că ar fi însemnat "cîștigul dobîndei".

La pagina 323: "Căce cerea apostolii și nu-o socoti e aceasta dobîndi și răbdarea spre lucru-i eși". Iarăși, noțiunea de cîștig nu apare evidentă. Adică "a ajuns să dobîndească aceasta, a izbutit la aceasta, a căpătat aceasta", "răbdare spre lucru-i eși"

La pagina 327:

"Că diavolul cum e hitlean, el știe că în vremea de rugă multă folosî dobîndim. Deci atunce cade el și silește, ca de aceia deșerți și fără de lucru să ne facă, și fără de folos rugă".

Di Pușcariu crede că trebuie să interpretăm astfel: "fără de lucru", "fără de beneficiul nostru". Dar înainte de toate, expresia deșert apare în textul Evangheliilor cu înțelesul: "a ajuns să fie lipsit de lucru". De exemplu, într'un loc se spune că au fost chemați la lucru și pe urmă n'au mai fost ținuți, au fost lăsați deșerti, adică "lăsați liberi, deșerti de lucru", am zice noi. Și aici e tot noțiunea aceasta: "că ne face deșerti de rugăciune și fără de lucru". "Fără de lucru" aici poate fi înțeles: "fără lucrul pe care îl urmărim".

Textul slav după care a fost tradusă Cazania lui Coresi, nu-l știm și mă întreb, dacă cumva într'un pasaj de felul acesta nu era compusul din slavă "fără de lucru", pentru că în slavă e într'adevăr bezdelnĭ, tradus de Miklosich prin ineficax, adică neeficace. Vedeți că și noțiunea aceasta se potrivește: "diavolul face ca rugăciunea să ne fie fără de lucru", adică neeficace.

La pagina 439:

"Iară sufletulū fieșu-cărui omu, sau e ca ceara, iubitoriu de Dumnezeu, sau ca lutulū, iubitoriu de lucru, ce-lū ysucă soarele. Așa e totū sufletulū iubitoriu de lucrulū lumiei, și iubitoriu de lume, de carea ceartă Dumnezeu.

Cînd se spune: așa e totu sufletul iubitoriu de lucru-lu lumiei", aici "cîștigul lumiei" nu apare deloc, cu "lucrul lumiei" însemnează "preocupare pămîntească".

Iată pasajele caracteristice pe care Dl Pușcariu le-a spicuit din Cazania lui Coresi, pentru ca să aducă dovada că lucru și a lucra păstrau în secolul al XVI-lea, sensul din latină. La sfîrșit, ca o confirmare, spune că întrebuițarea, și în alte cazuri, a verbului ne-ar duce spre aceeași constatare și citează:

"Toate praznicele domnești și sărbătorile, fraților, bucurie sufletești lucrează, iară sufletului lumină și frîmsește cîștigă-1....."

Aici e ceva impresionant: cîștigă lîngă lucrează, dar e mai mult ingeniositate de citare, pentru că întrebuițarea lui lucrează în acest caz, vine în legătură cu foarte dese expresii din vechea romînească, în care verbul e dat cu sensul de "a produce". Si aici se vede: "praznicele bucurie lucrează", adică "dau", "produc" bucurie, iar "sufletului lumină și frîmsește cîștigă-1" = "îi dă să cîștige frumusețe".

Însă Cazania lui Coresi mai are și alte pasaje: "cînd va lucra lucrul cela răul", sau în altă parte "lu-

crează avuție",adică "lucrează pentru avuție,ca să capete". Pe urmă:"spre lucrarea celor cuvinte ale lui să nevoim",adică "să stăruim spre punerea în aplicare,spre înțelegerea care rezultă din însușirea cuvintelor". Sensul se poate vedea și din dicționarul D-lui Tiktin,unde e un citat al lui Miron Costin,care sună: "Ce nu lucrează avuția ?",adică:"ce nu produce avuția,ce nu pune la cale,ce nu face avuția ?". Vedeți,prin urmare,verbul a lucra cu această ierarhie de înțelesuri: a produce,a da naștere,și alte nuanțe.

Intrebarea este: la Coresi,în aceste pasaje e o dezvoltare semantică românească,sau poate sub reflexul originalului slav ? De altfel,am amintit exemple dela Miron Costin—și poate și în vorbirea populară s'ar găsi asemenea nuanțe—de a lucra echivalent cu a produce. Dacă găsim la cronicari această prelungire de semantism a lui lucra,mă face să cred că nu e nevoie să admitem numai decît influența slavă. Si atunci,resultă că toate exemplele pe care Dl Pușcariu a pus mult preț,nu vin să dovedească întrebuintărea în secolul al XVI-lea a lui lucru și lucra cu semantismul apropiat de cel din

latină.

Trecem la cîştig; îl găsim într'un pasaj tot din Coresi, unde cîştiga se apropie de ceea ce explică semanticismul așa cum s'a fixat. La pagina 293, e vorba de cineva care adună avere:

"Cîtu amu avea de multu tînărul, atîta se mai cîştiga, că adaugerea bogăției adaugere face iubirii de argintu".

Cum se știe, mă cîştig însemna: "mă preocup de un lucru" și aici e vorba de tînărul care se cîştigă să adune avere. Mă cîştig și pe urmă am cîştigat avere, în sensul acesta cred că avem exemplificată tranziția de înțeles care a dus la accepțiunea actuală.

Ultimele observațiuni cu privire la lexic, se vor referi la conflictul pe care îl constatăm de atîtea ori, între cuvinte mai ales de proveniență latină, amenințate să fie înlocuite de cuvinte streine. Mă voi raporta la cîteva pasaje din Cazanica lui Coresi și cel dintîi, caracteristic în felul lui, e la pagina 293:

Derep'ce amu că aruția (ce se zice, bogăția) vătămătoare era meargerei după elu, ce-i zice Hristosu tî-

G. Densusianu,

Limba română în sec. al XVI-lea. Lexicul. Fasc. 15

năruului să vînză aceeaia și să o dea mișeilor, și așa se va slobozi a merge după el.

"Avuția ce se zice bogăția"; de aici se desprinde constatarea că avuția parcă începuse să fie mai puțin întrebuințat decît bogăție, cu toate că și la Coresi îl găsim destul de des întrebuințat și chiar pînă astăzi e un cuvînt destul de viu, însă parcă apare conflictul care la un moment dat s'a produs în întrebuințarea acestui cuvînt, concurența pe care i-o făcea bogăție.

Coresi se pare că se adresa celor care mai curînd ziceau bogăție, decît avuție și de aceea s'a crezut obligat să adauge: "avuția ce se zice bogăția".

La pagina 373, găsim cuvîntul cetate expresiv întrebuințat încă:

"Văzură păstorii ce fu, fugiră și spuseră în cetate și sate".

Vedeți aici o situație bine păstrată din viața delanoi: cetate și sat. Cetate cu sensul tradițional din latină și din alte limbi romanice, adică "loc întărit" Sat, plecînd dela FOSSATUM, a însemnat "un loc apărat prin șanțuri", dar cetate a fost multă vreme locul de adăpost, întărit, uneori în munți, de unde și Cetățuia. Ce-

tate e bine încadrat aici în antitesă cu satul. Dacă ne adresăm la pasajul din Cazania I-a a lui Coresi, acolo vedem cum cuvîntul latin începuse să fie amenințat: "Umblînd prin cetățile toate și prin orașe". Nouă ne face impresia de pleonasm: cetăți și orașe. E vorba și aici de sate, de orașe întărite sau neîntărite. Deci, ce-tatea, față de oraș, dela o vreme a ajuns să cedeze terenul și forma ungurească, de sigur, că a fost favorisată de organizația urbană din trecutul nostru; cetatea, dela o vreme, nemai fiind întărită, atunci oraș a fost favorisat să-i ia locul.

Ultimul cuvînt asupra căruia vom insista e în legătură cu pasajul din Cazania I-a a lui Coresi, unde cum s'a întîmplat cu cetate alături de oraș, vedem gînd și cuget: "tot cugetul tău, gîndul înțelepciunii". În Cazania II-a a lui Coresi, la pagina 487, vedem un pasaj cu privire la acest latinism:

Si fură cheamă-se și diavolul; cîndu cu hitleanele cugete fură și ucide tocmeala cugetelor și piiarde cu lucrurile-șu. Că pune înainte fieșucărui de voi cugete spre pohtele necuvioase, aceea iaste furtișagul. Că de se supune omul cugetului celui hitleanului, omul atunci ucisă va fi de hitlenia diavolului, iară cîndu va lucra lucrulă cela răulă, atunci elă piiare.

Ce constatăm ? De patru ori întrebuințat cuget. Deci cuvîntul latin mai avea încă prestigiu. Pe urmă s'a crezut nevoia să se adauge gînd. Deci iarăși constatăm tendința de înlocuire a formei latine cu un cuvînt strein și de data aceasta tot de proveniență ungurească, care din ce în ce a căpătat mai multă autoritate, așa că astăzi cuget și cugeta sînt rar întrebuințate chiar în vorbirea celor dela țară, căci nu dau o varietate de expresii ca gînd și gîndi, ci numai în cîteva cazuri izolate.

Pentru că exemplul din urmă l-am relevat din vocabularul cu caracter abstract, ca încheiere cred că am putea spune cu privire la lexicul secolului al XVI-lea, afară de alte caractere pe care le-am subliniat altcîri, că nu e întîi așa de sărac, cum pare la prima vedere. Si mai ales am relevat forme care ne surprind că le găsim în secolul al XVI-lea și ni s'ar părea că sînt neologisme cu hiatus de întrebuințare: au apărut în secolul al XVI-lea, au dispărut și pe urmă s'au reluat cu caracterul nou, ca neologisme definitiv fixate în limba nouă. Prin urmare, tocmai așa de săracă nu e limba secolului al XVI-

lea. Impresia de sărăcie ne-o dau mai mult documentele care au în ele tipic cancelăresc, zapise de vânzare, etc.; pe urmă unele scrisori.

Dacă trecem la texte, -mai ales cum e Cazanla II-a a lui Coresi—sîntem duși spre idei care întrecu mult nivelul de idei exprimate în alte texte și mai ales în documente. Documentele ne ofere prin vocabularul lor redus, reflexul limbei realiste, să zicem, din secolul al XVI-lea, de noțiuni elementare de fiecare zi. Textele religioase, și mai ales unele din ele, ne duc mai departe, spre noțiuni superiorisate, ne duc spre abstracțiuni, nu de o sferă deosebită de bogăție sufletească, dar mai bine reliefate. În orice cas, în ansamblul lor, aceste texte au un caracter de limbă mai abstractă și cînd e vorba de cuvinte latine, cum e cuget, etc. și de coloratură streină, slavă sau ungurească.

Urmărind vocabularul nostru din secolul al XVI-lea, observăm că exprimarea unor noțiuni abstracte prin mijloace tradiționale, prin cuvinte latine, cade puțin în umbră față de ascendentul pe care îl remarcăm că îliau

cuvintele de proveniență streină. Este deci un proces lingvistic, un proces lexical, de care trebuie să ținem seamă, dacă e să caracterisăm în sensul acesta, bogăția vocabularului secolului al XVI-lea.

I N D I C E

adurmita (a) 69	bolovan 18	dans 181
agru 69	botejune 76	deală 83
ajun 8	boz 77	delunga (se) 84
alămajnă 70	brumar 197	desidera (a) 85
amanet 174	călăria 78	despune (a) 87
aplecat 73	calic 110	despuitor 87
apleca (a) 73	cărindar 184	deștinge (a) 88
aplecătoare 7	căsătoriu 78	dihanie 31
apăra (a) 10	cățin 78	dobîndi (a) 32
arină 71	căuta (a) 204	dodei 89
ariră 71	cerca (a) 19	dodeitor 89
asin 70	cetate 226	dojană 32
asupra 203	chiar 21	dosadă 89
asupri (a) 203	cîștig 125	dosădi (a) 89
atlaș 174	cîștiga (a se) 21	drac 33
auă 71	cîreșar 190	dupleca (a) 89
august 191	ciudă 23	durmita (a) 69
avenit 74	ciudesă 23	duroare 90
avuție 225	coborî (a) 88	
	codru 27	eftin 34
bănuî (a) 11	conob 79	
bazașonie 12	creștinătate 27	feleleat 91
beseadă 74	crunt 27	felelui (a) 91
beseđui 74	crunta (a) 27	fămeaie 35
beznă 13	cuceri (a se) 28	făur 186
bintătui (a) 75	cuget	făurar 186
birui (a) 18	cumplit 30	filigean 174
blaznă 75	cumpli (a) 30,80	filosof 176
blăzni (a) 75	cuptor 191	filosofie 176
bogăție 225		findiș 171

florar 190	lăsa (a) 39	oblici (a) 119
fuglu 92	lăsăciune 40	ogoadă 121
gerar 183	lăstiv 105	ogodi (a) 121
gerunchi 37	lemn 40	oltariu 121
ghenar 183	limbă 40	omrăzi (a) 122
gilălui (a) 92	lînced 41	onagru 122
gintu 93	lîngoare 41	op 119
giudeț 36	lucra (a)	ostîmpi (a) 123
gînd	lucru 217	oteși (a) 124
gîrbă 93	lume 41	
gotovi (a) 94	mahramă 174	pamente 125
gotovință 94	mărit 107	pamite 125
gotovire 94	mărat 108	pănăta (a) 125
greață 38	mărt 187	părăta (a) 125
gustar 193	măsalar 193	părăț 126
gustea 192	meser 109	păsa (a) 127
	meserătate 109	pășoniu 127
hărăbor 95	mesri (a) 109	sarea 128
haznă 95	mesererere 109	păți (a) 48
hrăbor 95	milcui (a) 111	pazia 180
	miloste 111	peștiță 48
i (a) 96	milosîrdie 111	perdea 175
iconom 176	milosîrd 112	pipăi (a se)
îmă 98	milosîrdi (a) 112	piștă 129
împărți 38	miselame 45	plasa (a) 129
împășorie 127	mișel 45	plașcă 132
încărește (a se) 99	mîndru 42	pobedi (a) 133
inii 101	mîșcci 112	poloji (a) 134
înorog 101	mîzgă 113	pomeană 50
întîmpina (a) 157	mojdan 114	portar 177
învești (a) 102	muncă 206	postă 178
învoalbe (a) 102	munci (a) 206	potrebi (a) 134
isledi (a) 104	mutare 46	povedi (a) 135
ispolin 104		prămîndi (a) 135
istucan 104	nădăi (a) 115	prebîndi (a) 135
iubov 104	năstăvi (a) 116	premiez 138
iuboste 104	năvedi (a) 117	premieza (a) 138
izeclean 104	neiașită 116	preseci (a) 137
	nemernic 47	prevince (a) 137
jaloste 105	nenăvidi (a) 117	pretor 178
Jelui (a) 39	obici (a) 118	prier 188
		primiez 138

pridădi (a) 139
prișleț 139
pristăni (a) 140
pristăniște 140

rămânea (a) 50
răpciune 194
răposa (a) 51
răpști (a) 141
ricăi (a) 142
rod 52
rudă 52
rost 53

sămînță 55
săruta (a) 56
sat 226
scrinti (a) 207
scriptură 57
secerar 193
secretariul 178
sever 147
sicamene 149
silă 57

sinrecu 149
sledî (a) 149
socoti (a) 58
soție 60
sparge (a) 61
spărți 150
spată 60
spolin 104
stacti 150
steji (a) 150
stepene 151
stidi (a se) 151
strat 62
straste 151
strede 151
strunciuna (a) 65
stur 152
sun 152

tablă 179
tafta 180
țară 66
țaru 154
teamăt 155
temeli (a) 154
temoare 155
tipsie 175
tîmpănă 156

ucide (a) 67
ucloni (a se) 158
umnoji 158
upuvăi (a) 159
uric 159
usnă 160
ustnă 160

varză 67
veatrilă 167
velicie 165
vergură 164
vie (a) 166
vinicer 196
vîntre 166
vipt 166
vlădui (a) 167
voevod 67
voinic 68

zăprăti (a) 168
zăstîmpi 168
zăstînc 169
zboriște 169
zeu 169
zlaş 170

